

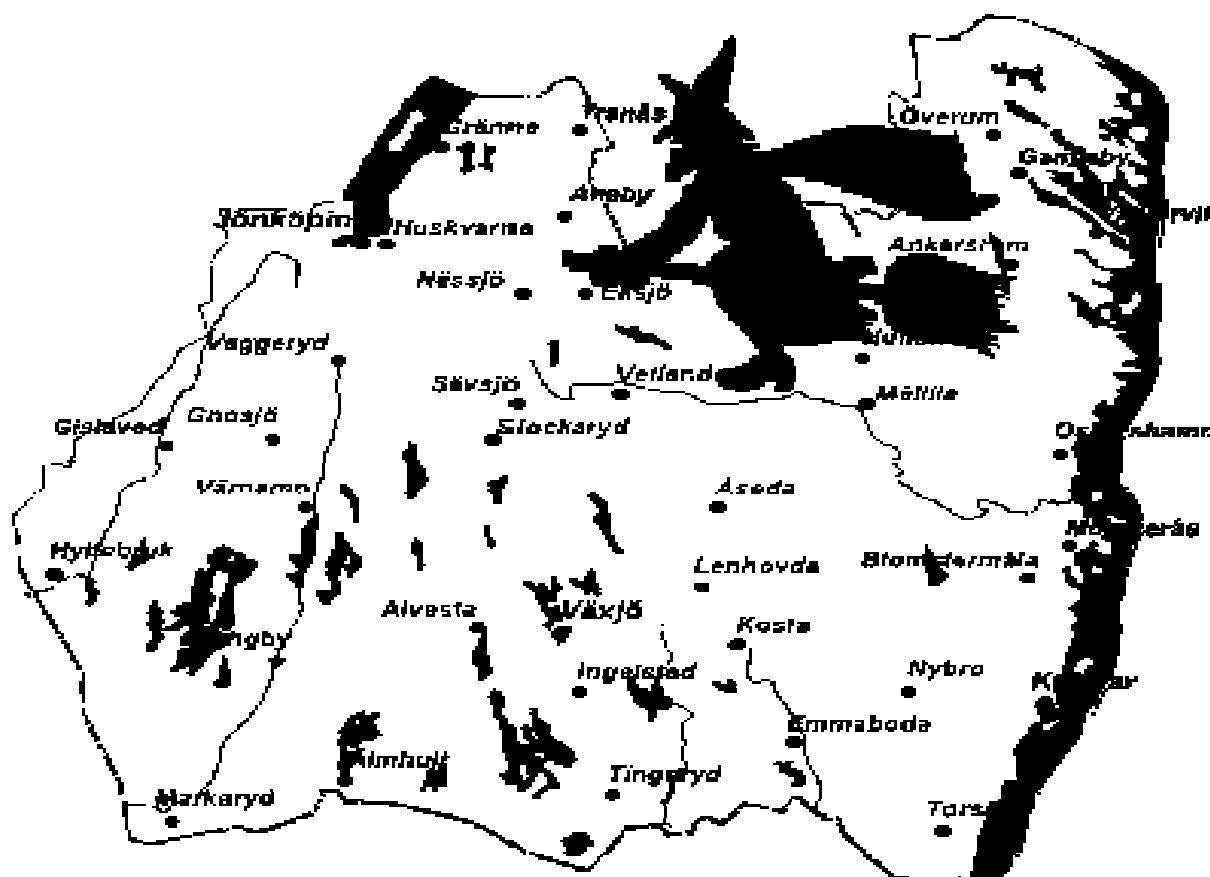

Växjö universitet
Institutionen för humaniora
Historia 41-60
Handledare: Marie Eriksson
Examinator: Kerstin Sundberg

GIX 182
Vt 2006
2006-05-24

Häxor i periferin

Trolldomsprocesser i Småland 1604-1619

Författare: Ida Dürango & Sofia Swahn

Abstract

Ida Dürango och Sofia Swahn, Växjö universitet, Institutionen för humaniora, Historia 41-60p, GIX 182, Vt 2006.

Häxor i periferin. Trolldomsprocesser i Småland 1604-1619.

Uppsatsen undersöker de tidiga trolldomsprocesserna i Småland. Det är en kvalitativ fallstudie som undersöker rättspraxis med en genusteoretisk utgångspunkt, under perioden 1604-1619. Studien analyserar sju fall av trolldom samt de nyare rättsbruken vilket kompletteras med en omfattande kontextbeskrivning.

Teorin grundar sig i Yvonne Hirdmans genussystem med de två bärande logikerna dikotomi och hierarki, samt en tredje logik om rangordning inom könen. I teorin kan man även finna ett struktur- och aktörsperspektiv.

Syftet med studien är att undersöka trolldomsprocesser så som de tog sig uttryck i ett perifert område under tidigt 1600-tal.

Studien är uppbyggd kring tre frågeställningar:

- Vad ansågs utgöra de specifika brotten i trolldomsmålen?
- Vilka var aktörerna som agerade inför rätten (svarande, käreande samt vittnen) och vad kännetecknar dem utifrån kategorier som ålder, social ställning, civilstånd, kön etc.?
- Vilka genusuppfattningar ger de agerande i rätten (svarande, käreande, vittnen samt den dömande instansen) i trolldomsprocesserna?

Specifisering av brotten är kategoriserade i rykte om trolldom, vidskepelse, signeri och lövjeri samt förgörning. Studien visar att de flesta som är anklagade för trolldom är kvinnor, det konstateras dock att män oftare än kvinnor är aktörer på tinget genom att vara de som anklagar, företräder och vittnar. Rättsfallen visar en tydlig hierarki där mannen är överordnad kvinnan, vilket även visar på en dikotomisering, där manligt och kvinnligt hålls isär. Kvinnan beskrivs sällan som en egen individ i rättsprotokollen utan har benämningar som någons hustru. Rangordningen inom det egna könet blir också tydlig i männens fall, då präster och äldre män tenderar att ha mer inflytande. Samt i kvinnornas fall genom att det skrivs om dannekvinnor, rediga och ärbara, i motsats till de trollkunniga.

Nyckelord: Trolldom, trolldomsprocesser, häxprocesser, häxa, genusperspektiv, Småland, 1600-tal

Här uppå berget ligga gummans svarta knotor:
Hon, som i våras här brann uppå bål.
Nu ska du få höra sagan om den röda elden:
Höra hur gumman i bålet satts att brinna.
Gumman, hon tog vita stickor av furu.
Men sina stickor satte hon i en mur.
Sakta hon steg till muren och ur stickorna
Darrhäft mjölkade hon åt barnena små.
Men utur rika prästernas ko var den söta mjölken.
Barnen fingo stå vid modrens bål.

C.L.J Almqvist

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING	6
1.1 Problemformulering	7
1.2 Tidigare forskning	8
1.2.1 <i>Trolldom och häxprocesser</i>	8
1.2.2 <i>Sverige under 1600-talet</i>	10
1.3 Konklusion	11
1.4 Precisering av problemformulering	11
1.5 Syfte och frågeställningar.....	12
2 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	13
2.1 Genus	13
2.2 Genus och makt	15
3.3 Att göra genus användbart	17
3.3.1 <i>Genus förhållande till andra distinktioner</i>	17
3.3.2 <i>Att se kvinnan som aktör</i>	18
3 METOD	20
3.1 Historiesyn.....	21
3.1.1 <i>Historia underifrån</i>	21
3.2 Domböcker som källmaterial.....	23
3.2.1 <i>Våra källor</i>	25
3.3 Avgränsningar och urval.....	26
3.4 Forskningsetiskt förhållningssätt	26
4 KONTEXTBESKRIVNING	28
4.1 Trolldoms- och häxprocesser i Europa	28
4.1.1 <i>Häxprocesser i Skandinavien</i>	29
4.2 Tron på det övernaturliga	30
4.2.1 <i>Folketro</i>	30
4.2.2 <i>Skadlig och nyttig magi</i>	32
4.2.3 <i>Folktron och kyrkan</i>	33
4.3 Trolldom i lag och rätt	35
4.3.1 <i>Lag och rätt under medeltiden</i>	35
4.3.2 <i>Lag och rätt under 1500- och 1600-talen</i>	36
4.4 Kvinnan och mannen i samhället	38
4.5 Småland - landskapet i periferin.....	41
5 TROLLDOM I RÄTTSPROTOKOLLEN	43
5.1 Tidigare fall av trolldom i Småland	43
5.2 Trolldomsmål i Småland 1604-1619	44
5.2.1 <i>Rykte om trolldom</i>	44
5.2.2 <i>Vidskepelse, signeri och lövjeri</i>	45
5.2.3 <i>Förgörning</i>	49

5.3 De nyare rättsbruken	52
5.3.1 <i>Vattenprov</i>	52
5.3.2 <i>Stigma Diaboli</i>	54
5.3.3 <i>Tortyr och avrakning av hår</i>	55
5.3.4 <i>Blåkulla</i>	56
5.3.5 <i>Pakt med Djävulen</i>	57
5.4 Diskussion av trolldomsmålen	59
6 ANALYS	61
6.1 Aktörerna i rätten	61
6.2 Genusuppfattningar i rätten	63
7 SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION	67
8 KÄLLOR OCH REFERENSER	69
8.1 Källor	69
8.2 Referenser	69
8.3 Internetadresser	71
Bilaga 1	

1 INLEDNING

Vi har börjat vår uppsats med en dikt skriven av en svensk välkänd författare och poet: Carl Jonas Love Almqvist. Dikten, *"Häxan i Konungs Carls tid"*, är utgiven 1849 i samlingen *Songes*. Dikten skrevs under en tid då litteraturen präglades av romantiken, de nationella känslorna var starka och viljan att mystifiera det förflutna var stor.¹ Genom vår analys av dikten kan vi urskilja både ett makt- och ett genusperspektiv. Man finner att Almqvist sympatiserar med kvinnan och försöker förstå hennes situation och hennes handlingar. Vi kan se maktperspektivet då han skriver dels om den fattiga kvinnan som: *"Darrhänt mjölkade åt barnena små."* och dels om de rika prästerna vars kor gav den söta mjölken. Prästerna, var under denna tid, uteslutande män och därmed kan vi inläsa genusperspektivet mellan män och kvinnor. Vi har valt dikten som inledning på vår uppsats då dess innebörd sammanfattar väl vad vår uppsats kommer att handla om. Vår ambition är att försöka förstå de människor som var inblandade i trolldomsprocesser i Småland.

Medeltiden kan än idag föra tankarna tillbaka till en mörk tid, då 100 000-tals bål flammade upp över hela Europa med skrikande kvinnor på toppen. Det finns få tider i vår historia som är just så mytomspunnen som häxprocessernas tid. Häxprocesserna anses vara något av det största brott som någonsin skett mot kvinnor som grupp² och siffror på hur många som drabbades och dömdes till döden till följd av detta varierar stort, beroende på vilka källor man utgår från. Vissa hävdar att det antal kvinnor som avrättades på grund av trolldom inte är särskilt många, medan andra beskriver mer omfattande häxprocesser över hela Europa. Under 1970-talet konstaterade en engelsk och en amerikansk forskare oberoende av varandra att de franska häxprocesserna under 1200-1300-talen var förfalskningar och att de inleddes först på 1400-talet, vilket medför att häxprocesserna inte hör medeltiden till, utan snarare den tidig moderna tiden.³

Tron på trolldom och häxor var vanligt långt innan häxprocesserna startade. Det var ett naturligt inslag i den tidens trossystem. Under medeltiden ansågs häxor och magi vara något normalt. Medeltidens rättsystem gav dock inget utrymme för rättsliga processer och förföljelser som senare inträffade. Under 1600-talet blev dock trolldom och häxeri betraktat som ett brott i Sverige där särskilda regler krävdes. Barn kunde i dessa processer träda fram och vittna, vilket inte var tillåtet i andra typer av brottsfall. Man tillät även tortyr trots att det annars var förbjudet.

Häxprocesserna är långt ifrån en bortglömd del av vår historia och fascinerar människor än idag flera hundra år senare. Detta kan man se genom att det sänds dokumentärer på TV, Hollywood filmer, att vi än idag klär ut våra barn vid påsk och utrustar dem med kvastar, käppar och kittlar. I samband med Jan Guillous dramadokumentär *"Häxornas tid"* 2004, har intresset för och medvetandet om häxprocesserna i Sverige ökat och dokumentären avslutades med att biskop Tony Guldbrandzén i Lillhärdal, Härjedalen, bad om förlåtelse för forna tiders häxbränning på orten genom en *"förlåtelsegudstjänst"*. Stor del av Lillhärdals befolkning var delaktiga och i samband med gudstjänsten restes även en minneste efter en lång procession.⁴ Häxprocesserna i Sverige har väckt alltmer intresse från allmänheten och man kan läsa om att

¹ NE www.ne.se (2006-05-03)

² Detta skriver många olika historiker. Bland annat: McKay, Hill, Buckler, Ebrey

³ Dessa forskare var Norman Cohn samt Richard Kieckhefer (Ankarloo & Henningsen 1987)

⁴ <http://www.dagen.se/nyheter/artikel.asp?ID=95856> (2006-05-03) Se även <http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?artikel=694682> samt <http://www.sr.se/cgi-bin/jamtland/nyheter/artikel.asp?artikel=694608> (2006-05-03)

Härjedalen skall locka turister med hjälp av häxprocesserna och ett häxmuseum⁵, det har även kommit in förslag att i Stockholm resa ett minnesmonument över de kvinnor som avrättades där på 1600-talet.⁶ Som vi kan se är häxprocesser idag inte något avslutat kapitel i människors historiemedvetande.

Termen häxprocesser har förändrats över tid. När man idag menar att det sker häxprocesser, handlar det inte om att bränna folk på bål för trolldom, utan snarare om rättegångar som inte genomförts på ett korrekt sätt, mer allmänt hysteriska stämningar, påhopp på människor och rättsprocessernas bevisbörda. Idag kan sådana fall handla om allt från flyktingfrågor till pedofilfrågor.

1.1 Problemformulering

Enligt den engelske historikern Robin Briggs kan en djupare förståelse av häxeri och trolldom bidra till en djupare förståelse av oss själva och vårt förflutna. Briggs menar att de djupgående strukturerna som fick människor att tro på häxor och trolldom fortfarande finns kvar idag fast på ett annat sätt. Idag har vår folkstro förändrats i form av utomjordingar och konspirationsteorier. Med hjälp av historien kan vi i modern tid få en större förståelse kring olika händelser.⁷ Detta är ett sätt att använda historien som perspektiverande, det vill säga att vi med hjälp av historia kastar ljus över vår egen samtid.⁸

De stora häxprocesserna i Sverige ägde rum 1668-1677 och var specifika mot andra häxprocesser i Europa på grund av barnvittnesmålen. Mycket av den litteratur som finns om de svenska häxprocesserna är fokuserad på Norrland, Dalarna, Uppland och Stockholm där flest fall har dokumenterats. Ungefär 500 kvinnor i Sverige anklagades för trolldomsbrott, men även ett hundratal män anklagades och förföljdes. Alla blev inte avrättade, men åtminstone ett tiotal män och ett hundratal kvinnor miste livet.⁹

Förutom häxprocesserna i norra och mellersta Sverige finns det dokumenterade fall under denna tid även på andra platser i Sverige. Forskningen har dock ofta haft fokus på de stora häxprocesserna. Historikern Anders Östlings definition av häxprocesser, menar en rättegång där fem personer eller fler blivit anklagade för att ha farit till blåkulla eller utövat skadlig trolldom. Till skillnad från trolldomsprocesser där man avser en rättegång där tonvikten ligger på förgörning, lövjeri, ärekränkning samt olika former av vidskepelser och där 1-4 personer blev anklagade.¹⁰ Denna uppsats ämnar utforska det område som ligger i periferin, både geografiskt, i förhållande till den svenska statsmaktens centrum och forskningsmässigt, genom att undersöka trolldomsprocesser i Småland.

Förklaringar till häxprocesser är flera och även de har varierat genom tiderna, då man fokuserat på olika teorier för att förklara vad som hände och vad som var orsakerna till detta. För att begripliggöra häxprocesserna har man försökt att se häxanklagelserna ur ett medicinskt perspektiv som psykisk sjukdom utifrån drogupplevelser och hallucinationer.

⁵ <http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?artikel=763839> (2006-05-03)

⁶ <http://www.sr.se/cgi-bin/stockholm/nyheter/artikel.asp?artikel=604248> (2006-05-03)

⁷ Östling 2002: 10f

⁸ Detta kan man t.ex. se i kursplanerna i samhällsorienterade ämnena för grundskolan där det bland annat står: ”förstår samhälliga samband och sammanhang i nutid och förfluten tid samt reflektera över vad dessa kan innebära för framtiden.”

⁹ Lindkvist och Sjöberg 2003: 406

¹⁰ Östling 2002: 10f

Trolldomsprocesserna har satts i samband med den tidiga moderna statsbildningen, en elitens försök att reformera och uppfostra folket. Vissa forskare har istället för att lägga fokus på eliten, bytt perspektiv till det folkliga deltagandet.¹¹

Forskningen om trolldoms- och häxprocesser har fått kritik för att vara könsblind och därför har det på senare tid lagts till ett genusperspektiv för att behandla dessa anklagelser. Då ser man häxanklagelserna som att ”lärdas” kvinnor var ett hot mot den manliga makten i samhället, vilket var orsaken till förföljelserna. Detta perspektiv har fått ett visst genomslag, men även en del kritik. Problemen med förklaringar av detta slag är att det ofta var kvinnor som stod bakom anklagelserna, det är svårt att förklara varför vissa kvinnor pekades ut och inte andra. Möjligt är att vissa kvinnor mer utmanat de patriarkala normerna. Den genusteoretiska förklaringen kan användas för att förklara vissa fall, men det finns tveksamheter om de kan användas mer allmängiltigt.¹²

1.2 Tidigare forskning

Det finns nästan inget område som är helt utforskat. Det går inte att börja från början, utan som forskare har man som uppgift att bygga vidare med nya och andra perspektiv samt inriktningar för att få en omfattande beskrivning om vad som har hänt i det förflutna. Trolldoms- och häxprocesser samt Sverige under 1600-talet har det bedrivits en omfattande forskning om. Vi ämnar här redogöra för den tidigare forskningen samt utifrån den ta avstamp för vår egen forskning.

1.2.1 Trolldoms- och häxprocesser

Det finns mängder av verk och böcker som tar upp trolldoms- och häxprocesser i Europa, Norden och Sverige. Den tidigare forskningen av trolldoms- och häxprocesser har främst haft sin utgångspunkt i rättshistoria.

Den tidigare forskningen har varit koncentrerad kring rättegångar och sett de stora häxprocesserna som det huvudsakliga området. Forskningen har ofta haft ett systemperspektiv och inte försökt förklara den kontext och tro som var vanlig i Europa mellan 1400-1750.

Historikern Bengt Ankarloo utkom med sin avhandling ”*Trolldomsprocesserna i Sverige*” (1971). Avhandlingen ses som standardverket för forskning kring häxprocesser i Sverige och används flitigt av de nutida forskarna som referens. Ankarloos avhandling är rättshistorisk och har fokus på de stora häxprocesserna i Sverige, men med en bild av trolldomsprocesserna innan de stora häxprocessernas utbrottsskede. Ankarloo utgår främst från lagstiftning, kyrkan och statsmaktens officiella hållning. Vår forskning grundar sig på allmänna trosföreställningar i 1600-talets Småland och de trolldomsprocesser som man kan finna där. Därmed försöker vi inte bara ge en rättshistorisk bild av läget utan snarare förklara detta utifrån flera olika aspekter. Vi vill använda oss av rättshistoria, då vi ämnar undersöka lagtexter och rättspraxis men vi ämnar även undersöka detta ur ett socialhistoriskt och kulturhistoriskt perspektiv med fokusering på genus. Det vill säga maktrelationer mellan olika människor samt om hur människor tänkte och vilka normer och föreställningar som fanns i samhället.

Ankarloo har tillsammans med den danska professorn Gustav Henningsen givit ut ”*Häxornas Europa – 1400-1700*” (1987) som är en sammanställning av historiska och antropologiska studier från Europa. De olika författarna försöker ge en så bred och förklarande bild som

¹¹ Tegler Jerselius 2003

¹² För detta resonemang se bla. Tegler Jerselius 2003

möjligt av häxprocesserna i Europa. Verket är komparativt och de olika författarna förklarar häxprocessernas spridning och intensitet, som har varit mycket varierande mellan olika länder och regioner med centrum-periferi teori. Verket är intressant för oss då vår forskning har sin utgångspunkt i de småländska trolldomsprocesserna, som sker innan de stora häxprocesserna i Sverige, och är influerade av andra häxprocesser i Europa, framförallt i Danmark. Jens Chr. V. Johansen har författat ett kapitel i verket ”*Danmark: anklagelsernas sociologi*” som tar upp de danska trolldomsmålen utifrån lagstiftning och rättegångar, vilket vi finner intressant då Småland gränsar till Danmark vid denna tid.

Religionshistorikern Birgitta Lagerlöf-Genetay som har tagit sitt avstamp utifrån Ankarloos avhandling i ”*De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671*” (1990), undersöker det plötsliga utbrotten av häxprocesser 1668 i Älvdalen, Lillhärdal, Mora, Orsa och Rättvik för att skildra begynnelsestadiet och försöka spåra de mekanismer som låg bakom. Avhandlingens fokus ligger först och främst på de folkliga aspekterna, sedan de kyrkliga och till sist de världsliga myndigheterna. Studien kombinerar kvalitativa och kvantitativa områden och har sin teorigrund i centrum-periferi perspektivet.

Under 2000-talet har det utkommit flera svenska avhandlingar som försöker förklara dessa brott ur andra synvinklar, dels genom att beskriva folkliga trosföreställningar och magi, dels genom att använda en genusteoretiskt tolkningsram. Denna forskning har utgått mer från en hermeneutisk metod och försökt förklara händelserna utifrån kontexten.

Folkloristen och kulturhistorikern Per-Anders Östling har i sin avhandling ”*Blåkulla, magi och trolldomsprocesser. En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597 – 1720*” (2002) försökt ge en mångsidig och bred behandling av den vanliga 1600-tals människans trosföreställningar. Han har undersökt perioden 1597-1720 och avgränsat studien till Svea Hovrätts jurisdiktion. Han har dock tagit med fall från rättegångar utanför denna jurisdiktion där de tar upp Blåkulla. Han har främst klargjort hur magi, häxor och Blåkulla var en viktig del av livet i bondesamhället och hur det påverkade människors värderingar, normer och handlingar. Östlings studie är främst inriktad mot Blåkulla vilket inte är särskilt intressant för vår studie. Vi har dock använt oss av honom för att klargöra 1600-tals människans trosföreställning.

Historikern Linda Ojas avhandling ”*Varken Gud eller natur. Synen på magi under 1600- och 1700-talets Sverige.*” (1999) undersöker olika attityder till magi och dess innehåll under 1600- och 1700-talet. Avhandlingen är uppdelad i tre delar där hon först undersöker magi i lagstiftningen. Oja använder främst lagmaterial som källa. Hon undersöker även magi inför rätta där hon är inriktad på rättspraxis som bygger på protokoll och domar från kyrkliga och världsliga rättsinstanser. I den sista delen undersöker hon olika former av beskrivningar från lärda män om deras syn på magi. Oja har bidragit med en ny kunskap om attityder kring magi.

De flesta svenska forskare har sina utgångspunkter i de stora häxprocesserna i norra och mellersta Sverige, under de mest intensiva åren, dock inte alla.¹³ Historikern Per Sörlin beskriver i sin avhandling ”*Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635-1754*” (1993) de mindre och mer vanliga trolldomsmålen som ägt rum i Göta Hovrätt. Sörlin avser att analysera dessa mål utifrån tre olika perspektiv, ett elitperspektiv, ett

¹³ Förutom Sörlin finns det även svenska avhandlingar som behandlar andra fall av trolldoms- och häxprocesser. Kristina Tegler Jerselius utkom med sin avhandling ”Den stora häxdansen. Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858.” Som med ett mikrohistoriskt perspektiv förklarar den häxförföljelse som spreds i Gagnef nästan 200 år efter de stora häxprocesserna i Sverige.

funktionalistiskt perspektiv samt ett systemorienterat perspektiv på folklig magi. Undersökningen tar sitt avstamp 1635, ett år efter Göta Hovrätts instiftande. Sörlin beskriver således trolldoms- och vidskepelseprocesser i det område vi ämnar undersöka, nämligen Småland. Till skillnad från Sörlin studerar vi fall från tiden före Göta Hovrätts instiftande, vilket skulle kunna bidra till en intressant jämförelse.

2.2.2 Sverige under 1600-talet

Historikerna Thomas Lindqvist och Maria Sjöberg har skrivit en översikt om svensk historia från Ansgars tid till det karolinska enväldets nedgång i *”Det svenska samhället 800-1720. Klerkernas och adelns tid”* (2003). De gör en skildring av Sveriges historia, dels genom att beskriva politikens utveckling, kungar och krig, dels med en beskrivning av det svenska folket, demografi och hushållens försörjning. Boken inriktar sig främst kring viktiga händelser i Sverige under denna tid exempelvis Dackefejden, Linköpings blodbad m.m. och ses kanske i första hand som en översiktbok, varför den används i undervisning av historia på universitetsnivå. Författarna skriver i inledningen att boken är skriven med ett genusperspektiv. Vi menar dock att det snarare handlar om tillägghistoria där kvinnor lagts till historien om män. Ett av de första kapitlen handlar om ”könsrelationernas betydelse för samhällsorganisationen”, boken som är ca 500 sidor lång tar upp denna problematik på endast tre sidor och erkänner sedan att den mesta historien är inriktad på män. Kvinnans historia behandlas i ett kapitel för sig under ”Kvinnans villkor” samt ”Män och kvinnor, ätt och släkt”. Det perspektiv på genus som dock finns med i boken präglas av Maria Sjöbergs teorier och finns att läsa vidare i *”Kvinnors jord, manlig rätt: äktenskap, egendom och makt i äldre tid”* (2001) samt i hennes övriga verk.

I boken *”Kvinnorna och rätten”* (1996) har fyra författare med hemvist inom rättshistoria och historia skrivit om kvinnans ställning under stormaktstiden, häxprocesser och magimål, kvinnofrid och kvinnorov samt kampen för kvinnlig rösträtt. De har haft som mål att utvidga det traditionella manliga perspektivet inom rättshistoria. Historikern Gudrun Andersson beskriver i *”Myndig eller omyndig? Kvinnans rättsliga och samhälleliga ställning under stormaktstiden”* kvinnans rättsliga ställning med utgångspunkt i lagtexter relaterat till verkligheten för att undersöka habilitet och behörighet. Karin Jansson har skrivit artikeln *”Kvinnofrid ur olika perspektiv – våldtäkt, kvinnorov och andra sexuella övergrepp cirka 1600-1900”* i denna diskuterar hon bland annat kollektivet och hushållsperspektivet i förhållande till kvinnan och mannen. Linda Ojas artikel *”Magimålets aktörer”* har med hjälp av domstolsprotokoll analyserat kvinnor och barn inför rätta under 1600- och 1700-talet.

Författaren, folklivsforskaren och litteraturvetaren Ebbe Schön har under nästan två decennier skött landets största folkminnessamling vid Nordiska museet i Stockholm. Han har i en rad olika böcker återgett stämningarna kring vår folktro. Vi har använt oss av fyra olika böcker, skrivna av Ebbe Schön. *”Folktrons ABC”*, (2004) fungerar som en uppslagsbok inom folktro, vilket den även har gjort för oss. *”Häxor och trolldom”*, (1991) beskriver dåtidens människors tro på häxor och trolldom. *”Älvor, vättar och andra väsen”*, (1986) beskriver de olika väsen som levde sida vid sida med människorna. Den sista boken *”Folktron, om ödet och lyckan”*, (2002) handlar om den starka ödestron som funnits i vårt samhälle sen urminnes tider. Ebbe Schön beskriver vad ”vanligt” folk har tänkt och trott i olika tider och i olika delar av vårt land. I sina böcker behandlas framförallt folktron under bondesamhällets tid men han ägnar även dagens tro uppmärksamhet samt gör jämförelser dem emellan.

Lars-Olof Larsson är professor och historiker och har forskat mycket kring medeltiden i Sverige. Larsson har författat flera böcker om Småland varav vi har använt oss av *”Historia*

om Småland", (1974). Böckerna tar upp den småländska historien från medeltiden och framåt. Larsson ger en bred bild av Småland och tar bland annat upp Småland som ett landskap som från början inte var likt de andra svenska landskapen och beskriver hur de olika "smålanden" så småningom blev inlemmade i den svenska statsmakten på 1500-talet. Larsson tar upp dåtidens Småland och beskriver det särskiljande, det specifika för Småland, vilket gör hans böcker intressanta för vår forskning.

Få avhandlingar är inriktade på de småländska invånarna under 1600-talet. Historikern Malin Lennartsson har i sin avhandling "*I säng och säte. Relationer mellan män och kvinnor i 1600-talets Småland*" (1999) undersökt äktenskapet, sexualiteten och kärleken. Undersökningen berör åren 1650-1655 samt 1692-1694 och är både kvalitativ genom att analysera ärenden vid domkapitlet samt kvantitativ med analyser av de mål rörande detta. Lennartsson använder sig av ett kvinnohistoriskt perspektiv för att beskriva detta, vilket vi finner intressant. Avhandlingen behandlar också kontexten och är kulturhistoriskt inriktad. Vi finner denna avhandling inspirerande för vår undersökning.

1.3 Konklusion

Att forska inom historia innebär inte att bara se själva händelsen, förklara bakgrund och i vissa fall efterspel, utan det innebär att försöka förstå och förklara människan på deras egna premisser. Risker finns annars att vi som forskare exotiserar och därmed skapar en "vi" och "dom" känsla, vilket leder till att vi känner ett för stort avstånd och då har svårt att lära från historien.

Som synes av ovanstående forskningsöversikt finns det flertalet avhandlingar, både äldre och yngre, som behandlar de svenska trolldoms- och häxprocesserna. Vi anser dock att forskningen är alltför inriktad på de stora häxprocesserna. Utbrottskedor, händelser och efterspel finns det rikligt med forskning om. Dock är de mindre och tidigare målen ej ordentligt genomsökta. För att få en överskådlig bild av historien, trolldoms- och häxprocesser, folketro och förståelse för människor på 1600-talet, bör man ej glömma bort de mindre, tidigare fallen. Att studera dessa tidiga fall kan leda till ny kunskap om de stora häxprocesserna och revidera synen på häxprocesser.

Om Småland finns det även flertalet undersökningar och beskrivningar, men dock inga som ingående tar upp de trolldomsprocesser vi avser att undersöka. Det som finns om dessa trolldomsprocesser tas ej upp ur ett genusperspektiv, vilket vi ämnar göra. Småland, var under 1500-1600-talet ett landskap som befann sig i periferin i relation till den svenska staten. Med gräns mot Danmark kan Småland te sig annorlunda i relation till trolldomsprocesser i Sveriges dåvarande centrum och därmed även de trolldomsfall som vi avser att undersöka. Med dessa avhandlingar som avstamp avser vi att undersöka de mindre trolldomsprocesser som ägde rum i Småland under början på 1600-talet.

1.4 Precisering av problemformulering

Så som vi lever idag med internet, mobiltelefoner, samboförhållanden och jämställdhet enligt lagen är det svårt att komma nära 1600-tals människan. Vi vet vad de arbetade med, vilka lagar och regler de följde och vi har insikt i både den kyrkliga och den folkliga tron. Genom att studera rättssystemet och lagar kan vi få reda på hur dessa människor tänkte vad gäller kriminalitet och brott. Detta räcker dock inte, utan vi bör även studera rättspraxis. Lagarna ger oss en överblick utifrån ett ovanifrån-perspektiv, där det är välbeställda män som har skrivit

lagar som gäller för hela Sverige. Hur man egentligen dömde och hur folket reagerade, anklagade och försvarade sig är även väsentligt för att förstå 1600-tals människan.¹⁴

Vi vet redan att det i Sverige, men även på de flesta andra håll i Europa, till största del var kvinnor som anklagades och dömdes för trolldom och häxeri, samtidigt var det mannen som var högst upp i hushållets hierarki och således ansvarig för de övriga medlemmarna. Vi anser att alla kvinnor inte kan dras generellt över en och samma kam. Senare års genushistoriska forskning har visat att civilstånd, klass och etnicitet spelar roll i kvinnans underordnade position.¹⁵

Genom att studera specifika fall av trolldomsprocesser i Småland, rättspraxis, kan vi få en större förståelse för och kunskap om hur dessa människor levde, vad brotten handlade om, hur de dömde och vilka som dömdes. Detta ger oss även en bild om hur kvinnlighet och manlighet var konstruerat i 1600-talets Småland.

Innan 1960-talet handlade historia till stor del om män och var skriven för män av män, efter detta har det funnits en parallell kvinnohistoria som har tagit upp den specifika historien som handlat om kvinnor. Vi anser att det är viktigt att integrera både mäns och kvinnors historia, då varken män eller kvinnor har levt enskilda, isolerade och oberoende av varandra i något samhälle. Genom att studera både män och kvinnor, manlighet och kvinnlighet får vi en bredare bild av historien och därmed en bredare förklaring om trolldomsprocesser.

1.5 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka trolldomsprocesser så som de tog sig uttryck i ett perifert område under tidigt 1600-tal, dvs. Småland. Vi ska utgå från lagtexter för att få en kunskap om rättspraxis, det är dock inte i dessa lagtexter vår fokus kommer att ligga, de utgör snarare en del av kontexten. Vår undersökning är koncentrerad på enskilda fall för att kunna förstå varför samhället kan döma de anklagade för trolldom. Den tidigare forskningen i Sverige har haft olika perspektiv men fokus har legat på de stora häxprocesserna i framförallt norra och mellersta Sverige. Under senare år har man börjar skriva om häxprocesserna ur ett genushistoriskt perspektiv, detta har dock inte gjorts på de småländska trolldomsprocesserna, vilket vi ämnar göra.

Frågeställningar:

- Vad ansågs utgöra de specifika brotten i trolldomsmålen?
- Vilka var aktörerna som agerade inför rätten (svarande, käreande samt vittnen) och vad kännetecknar dem utifrån kategorier som ålder, social ställning, civilstånd, kön etc.?
- Vilka genusuppfattningar ger de agerande i rätten (svarande, käreande, vittnen samt den dömande instansen) i trolldomsprocesserna?

¹⁴ Jämför Lennartsson 1999: 54-78

¹⁵ Hagemann och Åmark 2000

2 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Historikern Yvonne Hirdman skriver att det som skiljer vanliga forskare från kvinnoforskare är att vi problematiserar förhållandet mellan könen.¹⁶ Vi skulle hellre vilja säga att genusforskare, istället för kvinnoforskare, problematiserar förhållandet mellan könen då vi på samma sätt som den amerikanske historikern Joan Scott menar att information om kvinnor är nödvändigtvis information om män, där det ena för med sig studiet om det andra.¹⁷ Scott skriver även att ”vårt mål är att förstå könets, genusgruppernas, betydelse i det förflutna.”¹⁸ För att relatera det till vår forskning vill vi upptäcka vilken mening kön hade för de trolldomsprocesser vi ämnar undersöka.

Enligt Hirdman börjar relationerna mellan män och kvinnor ingenstans, den växer fram, det är en process. Det är därför det är i historien själv som vi kan leta efter svaren till kvinnornas underordning.¹⁹ För att återknyta till den amerikanske historikern Robin Briggs ord menar vi att en djupare förståelse av häxeri och trolldom bidrar till en djupare förståelse av oss själva och vårt förflutna. Vi menar dock att genom att studera häxeri och trolldom ur ett genusperspektiv kan vi även få en djupare förståelse om förhållandet mellan män och kvinnor.

Definitionen om vad som anses vara manligt respektive kvinnligt är i ständig förändring. Kunskapen om kön måste kopplas till ett specifikt samhälle, en bestämd tid och en viss samhällsgrupp.²⁰ I likhet med många andra genusforskare anser vi därmed att förhållandet mellan könen och kvinnans underordning inte är på förhand given utan möjlig att förändra. Det finns dock många olika sätt att se på och definiera kön och genus varför vi här ämnar redogöra för våra teoretiska utgångspunkter.

2.1 Genus

Feministiska forskare har sedan 1960-talet problematiserat könet genom att tala om socialt (tillskapat) kön eller genus och biologiskt (medfött) kön. Vi ämnar här ge en bakgrundsbild kring hur genusdistinktionen uppstod och den kritik som följde denna första teori.

Idag är uppdelningen mellan kön/genus inom feministisk forskning något grundläggande, men det var först på 60- talet som kön/genusdistinktionen uppstod. Man brukar härleda denna distinktion till det psykiatriska arbetet med transsexuella patienter under 1950-60-talet. Vanligast förekommande var spädbarn som genetiskt sett var av kvinnokön men som föddes med manliga könsorgan. Dessa spädbarn kunde uppföstras som antingen av mankön eller av kvinnokön och skulle då utveckla den ”lämpliga genusidentiteten”. I och med detta började genus användas för att beteckna beteenden, känslor, tankar och fantasier som har anknytning till könen men som i första hand inte har biologiska konnotationer.²¹

Antropologen Gayle Rubins brukar presenteras som en av föregångarna när det gäller distinktionen mellan kön och genus. Med boken ”*The Traffic in Woman; Notes on the Political Economy of Sex*” från 1975, diskuterar hon begreppet genus både som ett analytiskt och som ett teoretiskt redskap, därmed blev hon en av förgrundsfigurerna för utvecklingen av genusteori. Rubins utgångspunkter var att särskiljandet mellan könen inte går att härleda

¹⁶ Hirdman 2004: 113

¹⁷ Scott 2004: 85

¹⁸ Scott 2004: 82

¹⁹ Hirdman 1994: 21

²⁰ Stadin 2004: 9

²¹ Freedman 2003: 25

direkt från biologiska skillnader och en given naturlig sexualitet utan måste relateras till kulturella arrangemang i form av ett kön/genussystem.²² Rubins utgångspunkter och en av huvudpoängerna att använda begreppet genus, var att man kunde skilja biologi från kultur och begreppsliiggöra att relationerna mellan könen främst måste betraktas som socialt och kulturellt skapade. En viktig poäng är att kvinnors ställning inte är naturgiven och därmed möjlig att förändra. Den franska författaren och filosofen Simone de Beauvoir bidrog med en annan poäng med det berömda uttalandet: ”man föds inte till kvinna: man blir det” (Det andra könet 1949), vilket sammanfattar att kvinnors underordnade position inte är något som skapats av samhället utan att det är civilisationen som skapar könen, som bestämmer hur man, kvinna som man, bör uppträda och faktiskt uppträder. Denna sociala konstruktion har kvarhållit kvinnor i en underordnad position medan männen funnits i den överordnade positionen.²³

I definitionen av genus ansluter vi oss till att kön/genus är socialt och kulturellt skapade uppfattningar om män och kvinnor. Vi ser även genus som en ständigt pågående process vilket leder till att den genusuppfattning vi har idag, om vad som anses manligt respektive kvinnligt och förhållandet dem emellan, inte är samma som i den tidsperiod vi avser att undersöka. Därför anser vi att könsskillnader är ett socialt och politiskt problem som är möjligt att förändra. Vi avser därför att studera trolldomsprocesser i Småland med denna utgångspunkt, för att bidra med, om än liten, möjlighet till förändring i förhållandet mellan könen.

Distinktionen mellan biologiskt kön och genus har gjort det möjligt att visa att relationer mellan män och kvinnor är socialt konstruerade och inte naturgivna eller förutbestämde och att de dessutom varierar i tid och rum.²⁴ Samtidigt är genus ett problematiskt begrepp som hela tiden omtolkas, utmanas, omförhandlas och återskapas. I slutet av 1980- och början av 1990-talet kritiserades kön/genus distinktionen från en rad olika håll. Gemensamt för kritikerna var att de alla såg kön som en kulturellt konstruerad kategori. Den poststrukturalistiska kritiken har således två mål: dels att *undvika biologisk determinism*, dels att utveckla en genomgående historisk och *icke-essentialistisk* förståelse av könet eller kroppen. Feministen och filosofen Judith Butler är en av dessa. Hon hävdar att kön istället är ett resultat av genus, våra handlingar är alltid performativa. Vilket innebär att vi inte handlar på bestämda sätt för att vi känner oss som män eller kvinnor utan att vi känner oss som män eller kvinnor därför att vi handlar på bestämda sätt.²⁵ Andra kritiker menar att genusbegreppet måste historiseras, så att centrala drag i den period som ämnas undersökas klarläggs för hur man såg på manligt och kvinnligt i olika grupper.²⁶ På samma sätt har kritik mot en alltför ensidig inriktning mot genus gjorts. Kritiken består framförallt i att man anser att kön/genusdistinktionen är alltför mycket uppbyggd kring det västerländska samhället. Krav har ställts på att andra kategorier och identiteter kopplade till exempelvis etnicitet och sexualitet ska inkluderas i analyserna.²⁷

Vi menar att föreställningar om könsskillnad skapas och upprätthålls i sociala relationer och samhällseliga aktiviteter, så även i rättspraxis, vilket vi ämnar studera. Vårt mål är att förstå

²² Hellmark Lindgren 2000: 20

²³ Freedman 2003: 25

²⁴ Hellmark Lindgren 2000: 21

²⁵ Freedman 2003: 30

²⁶ Carlsson Wetterberg och Jansdotter 2004: 5

²⁷ Carlsson Wetterberg och Jansdotter 2004: 5

könens, genusgruppernas betydelse i det förflutna. Vilken mening de hade och hur de bar sig åt för att bevara den sociala ordningen eller främja förändring av den.²⁸

2.2 Genus och makt

Historikern Yvonne Hirdman kritiserar många genusforskare för att de glömmer bort att problematisera det maktfyllda förhållandet mellan män och kvinnor, trots att det i begreppet genus ingår en viktig maktdimension som markerar dominans- och underordningsmönster mellan könen.²⁹ Yvonne Hirdman är mycket inspirerad av den amerikanske historikern Joan Scott som definierar genus i två delar: genus och makt. För det första argumenterar Scott för att genus är ett konstitutivt element i sociala relationer och på olika nivåer i samhället, alltifrån de kulturella överlagringarnas till den subjektiva identitetens nivå. För det andra menar hon att genus är ett centralt sätt att ge betydelse åt maktrelationer i samhället.³⁰ I Hirdmans definition av genus sätter hon begreppet i relation till könsroll och socialt kön, hon skriver att:

*"[...] genus sätter namn på den alltmer komplicerade kunskap vi har om "manligt" och "kvinnligt", vår allt större förståelse av hur manligt och kvinnligt görs. Och insatt i denna process kan ordet ses som en utveckling från begreppet "könsroll" via "socialt kön" till genus, där graden av invändhet hela tiden stegras. D.v.s. att genus kan förstås som föränderliga tankefigurer "män" och "kvinnor", vilka ger upphov till/skapar föreställningar och sociala praktiker, vilka får till följd att också biologin kan påverkas/ändras – med andra ord, det är en mer symbiotisk kategori än "roll" och "socialt kön."."*³¹

Hirdman understryker att genussystemet är en ordningsstruktur av kön, vilken är en förutsättning för andra sociala ordningar. Genussystemet utgör därmed, enligt Hirdman, grunden för den sociala, ekonomiska och politiska ordningen i samhället. Därmed kan man säga att hon inte bejakar den starkt poststrukturalistiska ansatsen i Scotts perspektiv utan skapar ordning i hennes iakttagelser genom att placera in dem i en modernistisk ram. I denna ram eller genussystem finns det två bärande logiker:

1. **Dikotomin** – d.v.s. isärhållandets tabu, manligt och kvinnligt bör inte blandas.
2. **Hierarkin** – det är mannen som är norm. Det är män som är människor, därmed utgör det normen för det normala och allmängiltiga.

De två logikerna har en inbördes ordning. Isärhållandet är den logik som genererar och legitimerar hierarkin, den manliga normen. Hirdman understryker dikotomins företräde på grund av att hon menar att den har en strukturerande funktion som är mer grundläggande än den hierarkiska logiken. För att en hierarki ska kunna uppstå måste det finnas åtminstone två kategorier att skilja åt. Därför menar Hirdman att man bör undersöka hur dikotomiseringen uppstår och går ifrån att vara meningsskapande till att bli makt- och systemskapande och inte den manliga normen när man studerar genus.³² Hirdman skriver att: *"[...] ju kraftigare som isärhållandet mellan könen verkar/fungerar, ju självklarare, ju mer legitim, ju mindre ifrågasatt blir den manliga normens primat."*³³ Då vi ämnar studera de genusuppfattningar som de agerade i rätten gav uttryck för ser vi det som relevant att utgå från Hirdmans teori

²⁸ Scott 2004: 82

²⁹ Hirdman 2004: 114

³⁰ Scott 2004: 98

³¹ Hirdman 1988: 51

³² Hirdman 2004: 116ff

³³ Hirdman 1988: 57

och undersöka hur dikotomin och hierarkin verkade och gav uttryck för genuskonstruktionen. Hur och på vilket sätt vi kommer att se dessa två logiker i trolldomsmålen, är för tidigt att avgöra, vi avser dock att studera hur hierarkin mellan könen upprätthölls samt utmanades. Vi finner det även intressant att studera hur mannen som norm visar sig i rätten.

För att kunna applicera genussystemet på ett konkret material för Hirdman in begreppet genuskontrakt, ett begrepp för isärhållandets praktik. Genuskontrakt överförs mellan generationer och är ömsesidiga, konkreta föreställningar om hur kvinnor och män ska förhålla sig till varandra. Genuskontrakt verkar på alla nivåer i samhället. Genom att använda genuskontrakt, menar Hirdman, tvingas vi att sätta relationen mellan maskulinum och femininum i centrum för förståelsen och därmed fördjupa förståelsen av hur den manliga normens primat utjämnats i historien.³⁴

Hirdman är noggrann med att påpeka att alla människor, kvinnor såväl män, är delaktiga i att genuskontrakten upprätthålls. Kvinnor är lika integrerade i medskapandet som män är, trots att de har en lägre social status. Men de utformas av den part som har makt att definiera den andra parten.³⁵ Vi anser att kvinnan är medskapande i sin egen underordning då hon är med och skapar, upprätthåller och reproducerar genuskontrakten. Vi anser även att kvinnan har internaliserat perspektivet eller synsättet att mannen är den viktiga, den betydelsefulla, och kvinnan den oviktiga och betydelselösa. Könens perspektiv på varandra innebär att både dikotomin och hierarkin mellan könen förstärks och kan leva vidare.

Hirdman skriver även att brott mot den ordning som genussystemet skapar kan inträffa under perioder när genuskontraktet omförhandlas, exempelvis under 1600-talet när det fanns en del kvinnliga regenter som tog över vanligtvis männens uppgifter men även på de änkor som blev myndiga. Hon menar dock att trots sådana gränsöverskridande perioder ifrågasätts inte den manliga normen automatiskt på ett varaktigt sätt.³⁶

Hirdmans genussystemteori har blivit kritiserad av bland annat den norska historikern Gro Hagemann och historikern Klas Åmark. De menar att teorin är alltför strukturalistisk och deterministisk och därmed gör en del historiska analyser överflödiga, vilket vi kan hålla med om.³⁷ Trots denna kritik menar Hagemann och Åmark att Hirdmans genussystemteori är användbar men den behöver kompletteras med en tredje logik, utöver dikotomin och hierarkin. De skriver att: *"När könen möts, blir kvinnan normalt underordnad mannen, men samtidigt skapas också hierarkier inom respektive kön som påverkas eller bestäms just av mötet mellan könen."*³⁸ Samtidigt som kvinnan är underordnad mannen betyder inte det att det inte skapas en hierarkisk trappa inom könen. Ordningen mellan könen blir därför nära knuten till ordningen inom vardera kön. Den tredje logiken väljer Hagemann och Åmark att kalla för:

3. Rangordningens logik – en förändring av genuskontrakten får rimligen konsekvenser också för den inbördes rangordningen inom vardera kön.

En inre rangordning kan leda till att vissa grupper gör större motstånd till förändring av rådande genusordning då män inte bara är rädda för att förlora makten över kvinnorna utan de vill även behålla den hierarkiska ordningen mellan män och fruktur att den kommer att

³⁴ Hirdman 2004: 121

³⁵ Hirdman 2004: 120

³⁶ Hirdman 2004: 127

³⁷ Hagemann och Åmark 2000: 4f

³⁸ Hagemann och Åmark 2000: 12

förändras om förhållandet till kvinnorna ändras. På samma sätt kan kvinnor, som har en stark ställning dra nytta av rådande genusordning.³⁹ Genom att lägga till den tredje logiken till Hirdmans teori får vi även möjlighet att analysera förhållandet *inom* vardera kön. Vår utgångspunkt är att varken kvinnor eller män är någon homogen grupp, utan vi menar att det finns en inre motsättning inom könen, ett maktförhållande där den ena partern är underordnad den andre. Denna rangordning kan bestämmas av civilstånd, klass och etnicitet. Genom att använda den tredje logiken på vår undersökning kan vi studera om hierarkin inom könen påverkar utfallet av trolldomsprocesserna.

Hirdman besvarar kritiken mot sin teori genom att poängtera att den baseras på en omfattande empiri som ger stabilt underlag för att beskriva genusmönstret tydligt. Därmed är detta mönster inte deterministiskt men kan bli det då det skapar ny imitation.⁴⁰

Hirdman skriver att genom att använda begrepp som genussystem kan vi relatera de komplicerade förhållandena mellan könen i andra stora system. På det sättet menar vi att vi med hjälp av Hirdmans logiker samt den tredje logiken, kan urskönja genussystemet i trolldomsprocesserna och på det sättet förstå hur män och kvinnor var del i det omgivande samhället och på vilket sätt.

2.3 Att göra genus användbart

För att kunna analysera kvinnans ställning under äldre tid kan man arbeta med en rad olika källmaterial.⁴¹ Gudrun Andersson skriver att: *”För en historiker är det således inte i första hand lagens bokstav som är intressant, utan bakomliggande värderingar och attityder.”*⁴² Genom att studera bakomliggande värderingar och attityder kan vi, möjligt, säga något om den samhälleliga ställningen. För att kunna komma åt denna är det nödvändigt att diskutera vissa begrepp som kön/genus och vår syn på det, vilket vi har gjort ovan. Vi menar dock att det inte räcker. För att våra teoretiska utgångspunkter ska bli användbara måste vi visa hur och på vilket sätt vi ämnar att använda dessa, med andra ord hur vi ska göra genus användbart i vår analys. Vi menar, precis som Andersson, att genushistoria utgår ifrån att det sociala könet eller genus är bestämmande för hur samhället är organiserat, och att relationen mellan män och kvinnor därmed bli central. Scott, Hirdman m.fl. har blivit kritiserade för att deras teorier är på förhand givna och att man lätt hamnar i ett cirkelresonemang utan att komma framåt. För att undvika detta, i vår studie, ämnar vi här ge en förklaring till hur vi ska göra våra teorier användbara och fruktbara. Vi kommer således att diskutera kring andra distinktioner än kön samt om förhållandet mellan struktur och aktör.

2.3.1 Genus förhållande till andra distinktioner

Genussystemet har av flera teoretiker fått kritik för att vara alltför inriktat mot de moderna förhållandena i västvärlden, och därmed svåra att tillämpa på andra kulturer, skilda från oss i tid och rum. Vi kan delvis hålla med om denna kritik. Därför menar vi att för att kunna tillämpa Hirdmans två logiker samt den tredje logiken måste vi sätta oss in i den kontext som omgav 1600-tals människan. Normer och föreställningar, manligt och kvinnligt samt den religiösa och andliga världen har vi därför valt att beskriva i vårt kontextbeskrivande kapitel. Genom vår beskrivning av 1600-tals människans kontext blev det därmed uppenbart för oss att det finns andra distinktioner än kön som påverkar människan.

³⁹ Hagemann och Åmark 2000: 13

⁴⁰ Hirdman 2000: 36

⁴¹ Diskussion om vilka källmaterial vi använder oss av finner ni i vårt metodkapitel

⁴² Andersson 1996: 14

Förhållandena inom könen kan vi analysera genom att använda oss av den tredje logiken – *rangordningens logik* – men vi anser att vi måste tydliggöra vilka distinktioner som påverkar förhållandena mellan könen samt inom könen. Enligt Andersson kan exempel på andra distinktioner vara klass-, ståndstillhörighet samt civilstånd.⁴³

Kvinnans ställning varierade beroende på om hon var ogift, gift eller änka. Änkorna hade förhållandevis en stark ställning gentemot andra kvinnor då de ansågs som myndiga. Det var även så att kvinnor med en högre social status kunde ha makt över både män och kvinnor med en lägre social status.⁴⁴ Därmed kan vi konstatera att andra distinktioner än genus kan påverka ordningen i samhället. Vi ämnar därför att se om andra distinktioner än kön påverkar de trolldomsprocesser vi ämnar att undersöka.

2.3.2 Att se kvinnan som aktör

Hirdman påvisade genom sin genussystemteori att maktmekanismer upprätthåller och reproducerar en könsordning där kvinnor hela tiden hamnar i underordnade positioner. Tittar man på 1600-talet är det tydligt att kvinnan juridiskt sett var underordnad mannen. Det är dock viktigt att poängtera att det fanns tydliga skillnader mellan vad kvinnorna *fick göra*, enligt normer och lagar, och vad de verkligen *gjorde*.⁴⁵

Yvonne Hirdman diskuterar genus som struktur. I ett strukturperspektiv ser man människan omgiven av fasta strukturer, t.ex. lagar och oskrivna regler, som styr hennes agerande och uppträdande. Hirdman menar att genussystemet är en ordningsstruktur av kön där olika delar: processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, tillsammans bildar ett mönster. Som nämnts tidigare är isärhållandet och hierarkin det grundläggande i detta mönster och ordningen av människorna i genus är basen för de sociala, ekonomiska och politiska ordningarna. I denna ordning är kvinnan underordnad mannen.⁴⁶ Historikern Karin Jansson betonar att struktur och diskurser bärs upp av mänsklig praktik. När förändring berörs förläggs den till största delen till den strukturella nivån. Hirdman lyfter fram extrema historiska perioder (krig, ekonomiska kriser m.m.) som öppningar för förändring av genus.⁴⁷ Strukturperspektivet har blivit kritiserat för att det inte går att studera hur själva förändringen sker i samhället.⁴⁸ Jansson menar bland annat att: ”*Om vi som genusforskare enbart koncentrerar oss på den genuskonstruktion som dominerar i ett samhälle riskerar vi att missa de genusuppfattningar som inte överrensstämde med densamma och den dynamik som finns i mötet mellan olika uppfattningar.*”⁴⁹

Med avstamp från kritiken mot strukturperspektivet, som vi också delar, ger vi oss i akt att diskutera aktörsperspektivet för att finna dess fördelar och nackdelar. Den brittiske historikern E P Thompson, som är en av förespråkarna av aktörsperspektivet, skriver att historien, för honom, handlar om förändring och det kan endast studeras genom att man riktar blicken på de historiska aktörerna. Han fortsätter med att visa hur både individer samt grupper av individer kan utgöra historiska aktörer.⁵⁰ Vi finner detta mycket intressant då vi med ett aktörsperspektiv kan fokusera direkt på förändringsprocessen genom att studera människan

⁴³ Andersson 1996: 16

⁴⁴ Andersson 1996:17

⁴⁵ Andersson 1996: 16

⁴⁶ Andersson 1998: 27f

⁴⁷ Jansson 2000: 162f

⁴⁸ Dahlgren och Florén 1996: 132

⁴⁹ Jansson 2000: 164

⁵⁰ Dahlgren och Florén 1996: 139

som handlar, aktören. Dessa aktörer utför sina handlingar inom ett socialt sammanhang, som sedan är integrerade i ett socialt system.

Historikern Christina Carlsson Wetterberg menar att man inte behöver välja mellan dessa två perspektiv utan man kan försöka kombinera de båda.⁵¹ Hon menar att kvinnors handlande måste ses mot bakgrund av såväl den existerande könsdiskursen som vardaglig erfarenhet och mål.⁵² Vi väljer att följa Carlsson Wetterbergs linje, då även vi menar att kvinnan har möjligheter att agera och påverka sin egen situation och sin omgivning. Vi tror dock, i enlighet med Hirdman, att kvinnor och män visst handlade inom de givna strukturerna som omgav dem. Andersson skriver: ”Genom att tillmäta individen ett visst utrymme att agera, uppluckras begränsningarna i strukturerna automatiskt.”⁵³ Vi menar att såväl struktur som aktör blir synliga i de trolldomsprocesser vi ämnar att studera, vilket leder till att de inte kan förstås skilda från varandra. Målet är att kunna se struktur respektive aktör som delar av en helhet samt delar av samma genuskonstruktion.

⁵¹ För liknande diskussion se Karin Jansson 2000: 164, samt Gudrun Andersson 1996: 16

⁵²Dahlgren och Florén 1996: 140

⁵³ Andersson 1996: 16

3 METOD

I detta kapitel kommer vi att redovisa vår historiesyn, samt föra en diskussion om de källor vi använt oss av för att få svar på våra frågeställningar. Som forskare har vi en grundtanke om vad historia är och hur det bör uppfattas. Historiesynen varierar mycket beroende på vem forskaren är och i vilka kulturella, sociala och tidsmässiga sammanhang man verkar. Det är därför väsentligt att varje forskare redovisar sin historiesyn för att nå det intersubjektiva kravet som finns inom vetenskapliga studier.

Denna studie tar sin utgångspunkt i rättspraxis, vad som egentligen skett, enligt domböckerna, genom att studera sjutton olika fall av trolldomsprocesser i Småland under 1600-talet. Studien är följaktligen en fallstudie. Genom att ta upp dessa fall hoppas vi kunna bidra med en del av förståelsen för de tidiga trolldomsprocesserna, vilket även kan ha mening för de senare större processerna. Fallstudier går in på djupet av det studerande och bidrar därför till att vi kan se 1600-tals människornas vardag samt deras sociala, ekonomiska och andliga situation. Fallstudier får ofta kritik för att de inte går att generalisera samt att forskaren är utlämnad till sin egen subjektivitet.⁵⁴ Vi anser dock att denna studie bör tillföra en del, om än liten, för att vidga förståelsen och gör det inte enbart på grund av fallbeskrivningarna och den rättspraxis som beskrivs, utan även genom att beskriva kontexten. Fallbeskrivningar kan även syfta till att vara underlag för andra komparativa undersökningar. Dessa sjutton olika fall behöver dock inte vara representativa för de trolldoms- och häxprocesser som har ägt rum, både före och efter den undersökta tiden. De bör istället ses just som de kvalitativa undersökningar de är, det är svårt att generalisera genom så få undersökta fall.

Skälet till att studera rättspraxis kan vara av flera anledningar. Dels är de ofta de enda bevarade källorna som finns från äldre tid, där vi kan få reda på någonting om människornas dagliga liv. Dels är det just i rätten som vi kan finna kvinnliga aktörer, då detta var en av de få offentliga arenorna där kvinnorna och männen ur de lägre samhällsklasserna fick göra sig hörda. Rätten var även den plats i samhället där människors olika åsikter kom upp till ytan. Jansson anser att rätten är det idealiska stället om man vill studera kampen om definitioner, den process där genus konstrueras.

*”Män och kvinnor från skilda samhällsskikt framförde argument och sökte rättfärdiga sitt handlande. De talade, agerade och framförde sina tolkningar av eget och andras tal och agerande. På tinget fördes ständigt en förhandling om vad som var godtagbart beteende, där människors handlingar, lag, sedvana, tidigare praxis, kännedom om parternas allmänna anseende och olika människors uttalanden beaktades – en kamp om definitioner”.*⁵⁵

Genusperspektivet är väsentligt för vår studie och genom att studera dessa fall synliggörs manligt och kvinnligt samt relationen mellan könen, till skillnad från när man endast studerar lagtexter. Vilka endast beskriver normativt relationen mellan könen, utan att problematisera vad människorna egentligen tyckte och tänkte. Till skillnad från när man studerar lagtexterna vill vi studera ”verkligheten”, rättspraxis.

⁵⁴ Lennartsson 1999:57

⁵⁵ Jansson 2000:165-167

3.1 Historiesyn

Vår studie är en kvalitativ studie, vilket leder till att det är än viktigare för oss att visa hur vi arbetat och vilka teorier som ligger till grund för vårt sätt att tolka vår empiri, då vi ej har kvantitativa belägg för fallen eller andra källor att jämföra med.

Ett kvalitativt förhållningssätt kan sammankopplas med ett hermeneutiskt synsätt. Med detta vill forskaren försöka förstå vad som har hänt, förstå människorna och den kontext de lever i. Vår studie är till viss del hermeneutisk på detta sätt, dock försöker vi även ge en förklaring då vi avser att studera dessa trolldomsprocesser ur ett genusperspektiv grundat på Yvonne Hirdmans genussystemteori. Hermeneutik är alltså läran om läsning och tolkning, att förstå och begripa vad texten säger i förhållande till de frågor som ställs. Esaiasson et al menar att det finns fyra faktorer som påverkar tolkningsarbetet: frågans karaktär, tankens klarhet, valet av tolkningsperspektiv samt avståndet mellan texten och forskaren. Avståndet mellan forskaren och det som det forskas om har betydelse för tolkningen, det vill säga hur bekant forskaren är med den miljö som studeras. Vi har lättast att förstå om det sociala, kulturella och tidsmässiga avståndet är litet och därför har vi lättast att förstå vår samtid. I vår studie är fallet inte så, vi befinner oss långt ifrån den tid som studien handlar om, avståndet är stort.⁵⁶ I dagens samhälle har vi ibland svårt att förstå de tankar och känslor som styrde människor i det gamla bondesamhället. Historier som vi idag ser som sagor och sägner var dåtidens sanning. Under inläsningen till denna uppsats har vi många gånger stannat upp och tänkt att människorna på 1600-talet måste ha varit galna! För att man ska kunna studera 1600-tals människan och trolldomsprocesserna måste man sätta sig in i dåtidens trosföreställningar, fantasier och vidskepelser och acceptera dem för att få förståelse. Genom att läsa samma stycke om och om igen har vi fått en större inblick i dåtidens vardag, hur de bodde, levde, klädde sig och hur de hade det socialt, ekonomiskt och andligt. Detta har medfört att vi fått en större förståelse för dessa människors tro. Hermeneutik innebär således att forskaren pendlar mellan att studera delarna och helheten vilket expanderar vår förståelse.⁵⁷

Lennartsson tar upp denna problematik i sin avhandling, hon förespråkar ett förhållningssätt där närhet och distans till det förflutna och till de egna erfarenheterna är två lika viktiga förhållningssätt. Det måste vara möjligt att få förståelse för förflutna tider annars skulle meningen med den historiska forskningen falla. Hermeneutiken enligt Lennartsson innebär alltså inte att distansen är något negativt utan hon påpekar att även Arlette Farge och Robert Darnton hävdar att det är just genom distansen och det främmande som det blir intressant. Om man ser vidare i denna diskussion finns tanken att det inte bara existerar en historia, utan flera och att den alltid är tolkad utifrån forskaren och det samtida intresset, det är således viktigt för forskaren att klargöra sina sanningar, vilket Lennartsson gör ”*Det finns ingen oförfalskad historia, eftersom det inte finns någon sanning. Det enda vi kan göra är att redovisa våra sanningar*”.⁵⁸ Dock är sanningar eller sanning möjlig att nå, det är sanningen som ej är nåbar då man forskar i det förflutna (eller nutiden). De sanningar vi får fram är formade av oss själva som forskare, dels på grund av vår historiesyn och människosyn och dels på våra levda erfarenheter. Genom att redovisa dessa kan tolkningar och kunskaper ifrågasättas av andra.⁵⁹

3.1.1 Historia underifrån

Under lång tid har historieundervisningen i Sverige utgått från ett fosterlandsperspektiv sammanbundet med kristna värderingar, i ett uppfostrande syfte. Historia har handlat till

⁵⁶ Esaiasson et al 2003:245

⁵⁷ Thurén 1991:59

⁵⁸ Lennartsson 1999:73

⁵⁹ Lennartsson 1999:73

största del om kungar och krig, vad som hände med de vanliga människorna var det ingen som visste. Historien var skriven av män, om män, för män.

Fram tills 1960-talet var denna syn den dominerande både i historieforskning och i historieframställning. Enstaka aktörer och enskilda händelser var i centrum. Detta medförde även att det i historieskrivningen endast fanns en begränsad plats för kvinnor. Oftast framställdes bara kvinnor som var regenter eller politiskt aktiva exempelvis drottning Kristina, heliga Birgitta och Jean d'Arc. Det socialhistoriska genombrottet som skedde under 1960-talet betydde att fokus lades på andra aspekter av historien än det politiska. I centrum var istället människans historia, med allt vad det kan innebära som att exempelvis studera familj, sexualitet, levnadsförhållanden, migration och arbetsvillkor. Dessa studier innebar även att man studerade andra samhällsgrupper än de som tidigare varit, politiskt och ekonomiskt, mest inflytelserika. Historien fick en emancipatorisk funktion och historieämnet skulle bidra till underordnade gruppers likställighet. Det var de tidigare glömda och åsidosatta grupperna som skulle studeras, de tre viktigaste grupperna ansågs vara arbetarklassen, de koloniserade folken samt kvinnorna.⁶⁰

Från och med 1980-talet har historia underifrån fått ett stort genomslag i Sverige genom att tekniken gör det lättare att forska inom dessa områden. Broberg, Wikander och Åmark har givit ut två böcker med svensk historia underifrån. De menar att *”det är just i vardagen som de existentiella frågorna ställs och besvaras: om födelse och död, om kärlek och hat, om glädje och skräck, om arbete och svält, om frihet och tvång. Det är i den lilla människans liv som många av de stora frågorna ställs”*.⁶¹ Till dessa aspekter vill vi lägga folktron samt de trolldomsprocesser vi kommer att studera som handlar om just dessa existentiella frågor. Folktron tillhörde det vardagliga, den lilla människans verklighet och det är i denna kontext som dessa trolldomsprocesser finns.

Historia underifrån är inte kopplat till någon enskild teori eller disciplinär vetenskap, istället handlar det om flera teorier och discipliner. Forskare som använder sig av ett underifrån perspektiv kan vara allt från statsvetare till konsthistoriker, vissa använder sig av ett klassbegrepp, andra av ett genusperspektiv, liksom vi gör. Variationerna är många. Det finns åtta teser om historia underifrån, som sammanställts av Broberg, Wikander och Åmark för att förtydliga detta, det förtydligar även vår historiesyn.

- *För den demokratiska historikern är alla människor lika mycket värda.* Alla människor har rätt till sin egen historia, vanliga kvinnors och mäns vardagsliv är nödvändiga historiska problem. De har rätt till en historia inte bara sedda som sociala kollektiv, utan som individer med enskilda levnadsöden.
- *Historia underifrån är arbetets historia.* En historia om arbetet som fyller människornas vardag, de som utför arbetet samt det arbete de utför.
- *Historia underifrån är kroppens och känslornas historia.* Liksom tidigare har beskrivits handlar detta om allt det som en människas kropp och psyke utsätts för.
- *Historia underifrån är historia inifrån.* Vad människor tror på, vad de tänker och tycker, vad som är viktigt i deras liv.
- *Historia underifrån är historien om frihet och makt, om motstånd anpassning och uppslutning.* Människornas historia är i fokus till skillnad från svenskarnas historia, sociala relationer, genus och klasskamp leder till interaktioner i samhället.

⁶⁰ Greiff 2001: 99f

⁶¹ Broberg et al. 1993:8

- *Historia underifrån är en historia om relationer mellan individer och kollektiv.* De skrivna lagarna och de oskrivna normerna reglerar förhållanden mellan individuella människor.
- *Historia underifrån utnyttjar överheten på vägen till underifrånperspektivet.* Historia underifrån kan inte uteslutas från historia överifrån, ett maktens perspektiv, då det finns för få källor som beskriver de vanliga människornas vardag. Det är snarare valet av problem och de frågor vi ställer som bör ha ett underifrån perspektiv.
- *Historia underifrån är en kritisk och öppen historieskrivning.* Historia skrivs av många personer på olika sätt, det är inte bara yrkeshistoriker som har ensamrätt.⁶²

Liksom alla teorier och angreppssätt på historia har förespråkare, finns det även kritiker. Kritiken mot historia underifrån handlar till stor del om vem som har rätt att föra de förtrycktas talan och vem som egentligen är ”dem där uppe” och ”dem där nere”. Idé- och lärdomshistorikern Svante Nordin menar att egentligen är alla förtryckta av alla och ställer frågan ”*Är en manlig hantverkare under 1700-talet mer eller mindre förtryckt än en borgarhustru?*” Han menar att ovanifrån och underifrån är omöjligt att avgöra och att det inte handlar om bara ett perspektiv, utan snarare många. Vidare menar Nordin att historia underifrån handlar om en historiografisk missuppfattning. Anhängarna verkar tro att det innebär någonting fundamentalt nytt, som skiljer sig från traditionell historieskrivning som tidigare bara intresserat sig för kungar och krig, vilket han anser inte är fallet. Det fanns plats för människor då med, men inte i lika stor utsträckning. Historia underifrån anser han förklarar för lite och förbiser för mycket exempelvis politikens autonomi som bör uppfattas som ett fält i viss mening ovanför klasserna.⁶³ Vi menar dock att maktfrågan är viktig och i denna undersökning kommer vi att använda oss av ett maktperspektiv i förhållande till genus. Frågan om vem som är förtryckt och vem som är förtryckare ser vi som väldigt intressant, vilken bör problematiseras mer i historieforskningen. Vi håller med Nordin i att förtryckta inte bara går att se i ett perspektiv utan flera, vilket är det sätt vi har uppfattat historia underifrån, då de använder sig av många olika perspektiv och teorier i forskningen.

När man studerar äldre historia, där det ej finns kvarlevande människor, uppstår ett uppenbart problem: källorna. De flesta källor från äldre tider är författade av de skrivkunniga, som ofta var överklassens män och i många fall på order av kungamakten. Som beskrivits ovan måste vi därför kombinera historia underifrån med historia överifrån, för att få reda på någonting om de vardagliga människorna och deras liv. Därför är det viktigt att se närmare på domböcker (som vi kommer att använda oss av i dessa fall) och hur de bör studeras.

3.2 Domböcker som källmaterial

Att gå till källorna är kanske den mest spännande processen i ett uppsatsarbete, man kan tydligt känna historiens vingslag och det man tidigare har skrivit om blir än mer verkligt. Som redan har beskrivits finns det mycket litteratur om folktro och trolldomsprocesser, det är dock genom att studera de fall som rätten har tagit upp som vi kan få en större insikt i hur det verkligen var, vad säger vittnen, käranden och svarande, vad upplevs som skrämmande och vad handlar fallen egentligen om?

Domböcker eller domprotokollen finns bevarade i relativt stora mängder speciellt från 1600-talet och framåt, och det är en av de källor som forskare idag har börjat använda sig av allt mer. De är särskilt intressanta för de som vill studera de lägre klasserna i samhället. Här kan

⁶² Broberg et al 1993:9ff

⁶³ Nordin i Tvärsnitt nr 3 1996, se artikeln för vidare diskussion.

man nämligen finna de vanliga människorna och deras vardagliga liv exempelvis uppgifter om pigor, torpare, soldater och bondhustrur. Andra källor som är bevarade från denna tid är i de flesta fall skrivna av överhetspersoner och skrivkunniga präster.⁶⁴

När man vänder sig till dessa domböcker som källor är det dock viktigt att se till de uppenbara problemen som finns. Dels det som tidigare har skrivits i detta kapitel och som handlar om att det oftast är överhetspersoner som är skrivkunniga, nästan helt uteslutande män. Protokollen är nedtecknade av en skrivare och bör således räknas som andrahands källor. Skrivaren har tolkat och nedskrivit det som sagts i rätten. Den skriftliga kulturen var manlig och således kan det tänkas att det har påverkat attityden till kvinnornas yttranden.⁶⁵ Ofta är rättsprotokollen nedtecknade som referat till vad som har hänt inför rätta och inte de ordagranna nedteckningarna som vi är vana vid i dagens rättsprotokoll. Bekännelser, vittnesmål och anklagelser behöver alltså inte vara nedtecknade precis som de uttryckts av de som stod till svars.⁶⁶

Svårigheter uppstår även att genom domböcker se människornas vardagliga liv. Det mesta som hände i samhället hamnade aldrig i dessa protokoll och finns därför inte nedtecknat. Folks tankar och åsikter hamnade bara i domböckerna om de var betydelsefulla ur ett rättsligt perspektiv. En stor del av brottsligheten kan ha varit mörkertal, d.v.s. skillnaden mellan faktisk och registrerad brottslighet.⁶⁷ Några fall kan ha klarats upp privat och några kanske aldrig uppdagades. Mörkertalen bör sålunda vara mycket större vad gäller trolldomsmål av mildare grad som exempelvis vidskeplighet, signeri och lövjeri än exempelvis slagsmål vid kyrkan. Rättsskipningen är beroende av att lokalsamhället och tinget samverkade⁶⁸, i vissa fall av trolldom kan därför mörkertalet vara stort. Detta kan vara problem vid en kvantitativ undersökning, men i en kvalitativ undersökning ämnar detta inte spela någon större roll, då det är de faktiska tingförda målen som analyseras. Däremot kan det leda till att flera värderingar inte kommer till uttryck i domprotokollen. Protokollen ger dock uttryck för de normer och strategier som styrde människorna, vilket gör det möjligt att även se genuskonstruktionerna i samhället.⁶⁹

Detaljrikedomen och utförligheten i olika domprotokoll kan vara av mycket varierande art. Vissa fall beskrivs på flera sidor, ofta beroende på hur många vittnen det fanns, medan andra avhandlas på några korta rader. Som forskare bör man även hålla i tanke att avsikten med dessa domböcker var att reda upp ett ärende, inte att vi idag skall använda dem som forskningsmaterial.⁷⁰

Som visats av ovanstående diskussion finns det flera problem när vi använder oss av dessa källor, dock vill vi hävda att det är de bästa (och enda) källor vi kan använda för att få svar på våra frågor. Genom att här tydligt visa på de svårigheter som finns menar vi att detta kommer att finnas som bakgrund i vår tolkning av materialet. Protokollen är oerhört givande som källor om man vill forska om äldre tid, dels får vi en uppfattning om hur rättssystemet fungerade på 1600-talet samtidigt som vi får en inblick i människornas dagliga liv.

⁶⁴ Oja 1996: 54ff

⁶⁵ Andersson 1998:48

⁶⁶ Oja 1996: 54ff

⁶⁷ Andersson 1998:48f

⁶⁸ Andersson 1998:49

⁶⁹ Andersson 1998:48

⁷⁰ Oja 1996: 54ff

3.2.1 Våra källor

Som tidigare påpekats har vi använt oss av domböcker från tiden 1604 -1619 för att svara på våra frågeställningar. I vårt fall har vi försökt att få tag på domböcker vars protokoll är tryckta och publicerade, 1600-tals svenska i domböckerna är svårt att förstå och det är allt för stort material att gå igenom. Vi har således använt oss av domböcker från Östra härad, Konga härad, Sunnerbo härad samt Östbo härad. Av dessa domböcker är det endast Östbo härads dombok som vi har undersökt i original. De andra fallen är avskrivna, vilket betyder att ett urval kan ha gjorts och att de i viss mån redan kan vara tolkade.

Nils Edling och Gunnar Pellijeff har gett ut boken ”*Östra härad i Njudungs dombok 1602-1605*”. Dessa är handlingar ur den Westinska handsskriftssamlingen som finns i Uppsala. Textkapitlet i boken är direkta avskrifter från domboken. Boken tar upp alla de fall som tagits upp i rätten i kronologisk ordning, det finns även handlingar om nämndens sammansättning m.m. Under denna tid finns endast fyra fall av trolldom och vi har valt att ta med samtliga.

Gunnar Olof Hyltén-Cavallius skrev redan 1863 boken ”*Wärend och Wirdarne. Ett försök till svensk ethnologi*”. Hyltén-Cavallius tar i denna bok upp den Wärendska hembygden redan från hednatron. I denna bok finns det direkta avskrifter av domboksprotokoll från Konga härad och Sunnerbo härad, bland annat de som behandlar Ingeborg Boggesdotter. Avskrifterna är dock inte klart markerade och finns i vissa fall invävt i andra delar av texten, det är därför svårt att veta vad som kan ha uteslutits från originalet. Den bok som vi har använt till denna uppsats är andra upplagan och den är tryckt 1921, men är ett ordagrant avtryck av den första upplagan.

I Hyltén-Cavallius föreningens årsbok från 1935 har Nils Aschan skrivit ett kapitel ”*Ur Sunnerbo härads domböcker*”. Aschan har främst koncentrerat sig på början av 1600-talet, domboksföljden börjar 1603, men det fattas åtskilliga årgångar. I de flesta fall finns det direkta citat från domböckerna, men i några fall är händelserna kommenterade av Aschan och bara några ord är citerade. Aschan tar dock upp många fall av trolldom från domböckerna och här kan man finna hela processen mot Elin i Horsnäs, men även flera mindre fall. De olika domboksutdragen är dock inte helt klart markerade och det kan hända att vissa delar saknas.

I Östbo härads dombok kan man finna processen mot Britta Arvidsdotter i Löpaskog. Det första protokollet från år 1616 finns i domboken för Östbo härad 1614 – 1617, det andra protokollet från 1619 finner man i domboken 1618-1624. Östbo härads dombok är den enda originaltexten vi har använt oss av och finns på Göta Hovrätts arkiv i Jönköping, texten är väldigt svårtydd och några ord går inte att utläsa alls, vi reserverar oss därför för eventuella feltolkningar och felstavningar i dessa citat.

När vi undersöker källorna, rättsprotokollen, har vi använt oss av en hermeneutisk metod. För att komma nära 1600-tals människan har vi i texterna fått pendla mellan del och helhet, tillbaka till delen igen då vi analyserat texterna. 1600-tals svenskan skiljer sig på många sätt från dagens moderna svenska. Det svenska språket är indelat i flera periodiseringar. Den period vi här arbetar med betecknas som äldre nysvenska (1526-1732). Det fanns vid denna tid inga vedertagna regler för hur orden skulle te sig i skrift. Ord stavades som de uttalades exempelvis stjärna stavades oftast stierna. Stavningen kunde således variera mellan olika regioner. Avståndet till 1600-talspråket medför problem med hur man skall presentera texten. Skall originalsvenskan behållas eller skall den arbetas om till modernare svenska för att öka läsarens förståelse? Vi har valt det senare alternativet. Då det primära syftet med denna uppsats är att få en ökad förståelse för trolldomsprocesserna i Småland under tidigt 1600-tal

har vi valt att göra vissa moderniseringar i citaten. Vi inser att vi därmed tar ett steg ifrån 1600-talsmänniskan, men att det samtidigt innebär att uppsatsen då riktar sig till fler människor. För att steget ej skall bli för stort har vi valt att behålla dåtidens ordföljd samt att inte ändra några namn, stavningen på de ord som skiljer sig mest är dock ändrad exempelvis *tijdh* blir *tid*. För ord som inte används idag har vi använt oss av Dahlgrens Glossarium.⁷¹ Vi har även valt att behålla citattecknen. För att nå intersubjektivt prövbarhet kan ni finna de ursprungliga citaten i bilaga 1.

3.3 Avgränsningar och urval

Det fanns flertalet trolldomsprocesser i Sverige innan 1600-talet, dessa processer är dock svåråtkomliga, då det fattas stora mängder av domböcker ifrån denna tid. Ca 1590 blev de svenska trolldomsprocesserna allt vanligare, konstaterar Ankarloo och tiden 1604-1619 var det ett uppsving samtidigt som de europeiska influenserna gjorde sig allt mer gällande. Här finns även ett relativt stort material bevarat.

Som tidigare har beskrivits i forskningsöversikten är denna tid relativt utforskad och även de småländska trolldomsprocesserna då fokus har legat på de stora häxprocesserna. Smålands trolldomsprocesser har därför hamnat i periferin, dels i forskningen, men även som geografiskt område. Vi har därför avgränsat oss till att studera denna period med trolldomsfall från domböcker i Småland.

Att forska i trolldoms- och häxprocesser innebär att det finns oändligt mycket material. Denna undersökning kommer endast att se till trolldomsfall i Småland. Undersökningen kommer att innefatta fall under åren 1604-1619 som tagits upp domstol. De specifika fallen inträffar under åren 1604, 1605, 1609, 1611, 1615, 1616, 1618 samt 1619. Dessa år är ej speciellt utvalda av oss utan är de fall som vi har hittat. Vad beträffar urvalsprocessen har vi valt att studera domböckerna från Sunnerbo, Östbo, Östra härad i Njudung samt Konga härad. Detta urval har först och främst skett då protokollen är svåra att förstå och dessa domböcker till stor del redan finns avskrivna. När man författar en C-uppsats, sker detta inom en begränsad tid, vilket är den största anledningen till att man måste avgränsa sig. Det finns ingen tid för att leta igenom domböcker från hela Småland under denna tid i original. De fall vi har hittat är således i stor utsträckning de fall vi har med i undersökningen. Dock har vi valt att välja bort några fall som ligger utanför vår tidsperiod, samt några fall som skiljer sig från de övriga. Dels handlar det om ett fall med en kniv som redan har använts vid ett dråp och därför skall vara speciell. Dels finns det ett fall som handlar om självmord. Vi anser att dessa fall ligger utanför vårt studerade område.

3.4 Forskningsetiskt förhållningssätt

Även då man forskar om äldre tider är det viktigt att ta de forskningsetiska reglerna i beaktande. Det finns fyra huvudkrav från vetenskapsrådet som bör övervägas. Dessa är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet samt nyttjandekravet⁷². Här uppstår dock problem då man forskar inom historia och speciellt äldre tid. De människor som vi här avser att undersöka levde för 400 år sedan, deras berättelser finns bevarade i form av rättsprotokollen, men vi kan på intet sätt nå dem för att få dessa krav godkända. Vad man istället då kan fundera över är huruvida man skall använda deras vanliga namn eller använda fingerade namn för att skydda deras identitet. Vi har här valt att använda deras riktiga namn. Vi anser att det som har sagts i rätten av dessa personer, snarare kan väcka intresse för de

⁷¹ Dahlgren 1914-16

⁷² Vetenskapsrådet

efterlevande, om nu någon har släktforskat och funnit sig som arvingar till personerna, än väcka förargelse och känsla av utnyttjande. Visst kan dessa rättsprotokoll ses som personliga och känsliga för de som var inblandade, men det ligger långt ifrån vår tid. Att behandla alla människor med respekt (avsikter, motiv m.m.) oavsett om de lever eller sedan länge är döda anser vi dock vara en av våra huvudregler.

4 KONTEXTBESKRIVNING

Under 1500-talet och 1600-talet finns en brytpunkt i historien, brottet mellan medeltiden och den tidiga moderna tiden. Flera saker förändras i världen i stort, men mycket förblir som det fortfarande har varit och frågan är om människorna som levde under denna tid ansågs sig leva i en tid fylld av förändring eller ej? 1600-talet för tankarna till 30-åriga kriget, Storbritanniens ökade välde och kolonisering av Indien, Elisabeth I som drottning i England och Tokugawashogunatet i Japan. Vad hände egentligen i den lilla del av världen som kallas Småland? Hur levde smålänningarna? Och i vilken kontext?

För att få en vidare förståelse av denna uppsats finner vi det nödvändigt att ge läsarna en större inblick i trolldomsprocesser och häxprocesser i Europa. Trolldoms- och häxprocesser är inget som är specifikt just för Sverige eller Småland utan fanns på flera håll i Europa och det blir således svårt att förklara utan att först ha en inblick i detta. Den folkliga tron och kyrkans roll, trolldom i lag och rätt, kvinnan och mannen i samhället samt det småländska landskapet spelade även en stor roll och kommer därmed att beskrivas.

4.1 Trolldoms- och häxprocesser i Europa

Trolldom och häxtro kan spåras långt tillbaka i tiden, redan på 900-talet skrev ärkebiskopen i Trier en handledning till sina biskopar som beskrev ”hur kvinnor som var besatta av satan nattetid flög på djurryggar i sällskap med Diana, den romerska gudinnan”.⁷³ År 1275 ägde den första kända europeiska häxbränningen rum i Toulouse drygt 200 år innan den kända Jeanne d’Arc brändes på bål 1431. 1480-1529 respektive 1580-1670 är de två perioder som varit mest betydelsefulla då dessa perioder innefattade flest fall och den största geografiska spridningen.⁷⁴

Häxjakterna i Europa tros ha börjat i franska och schweiziska alperna och Jurabergen mellan 1420-1430. Den franske historikern Jean-Michel Sallman menar att myten om häxorna och deras djävulsförbindelse skapades av inkquisitionen som förföljde häxor och kättare. Under 1400-talet började häxtron i Europa snabbt breda ut sig och flertalet forskare menar att det finns ett samband mellan den centrala maktens tillväxt och behov, då de som innehade makten ville ha ett enhetligt och centralt trossystem under kyrkans och statens direktiv. Häxor och häxjakt måste ses i ljuset av den religiösa oro som fanns i Europa under denna tid och de religiösa krig som utbröt, reformationen och motreformationen (konciliet i Trento 1545-1563). Den protestantiska reformationen ledde 1517⁷⁵ till en definitiv delning av kyrkan.⁷⁶

Tron på häxor, djävulssabbater och sekter av trollkarlar samt demoner var förekommande i hela Europa under 1500-talet och större delen av 1600-talet, men trots denna allmänna trosföreställning är det många platser i Europa som klarade sig helt utan häxförföljelser och avrättningar. Bland de områden som drabbades hårdast var; Artois, Flandern, Brabant, Luxemburg, Lothringen, Rhenområdet, Sydvästtyskland, Hessen, Sachsen, Alpområdet, Bourgogne, Bohuslän, Dalarna, och Härjedalen i Skandinavien. Guyenne, Béarn, Labourd,

⁷³ Sallman 1992:27. Jean-Michel Sallman undervisar i historia vid universitet i Paris-Nanterre och forskar om Italiens kulturella och religiösa historia.

⁷⁴ Sallman 1992:20

⁷⁵ I Sverige skedde den definitiva övergången till protestantismen 1593 i Uppsala då den svenska kyrkan blev ett evangeliskt (evangelisk-lutherskt) trossamfund. Redan 1524 upphörde de svenska förbindelserna med Rom och 1527 genomfördes en kompromiss som var gällande tills 1593.

⁷⁶ Sallman 1992:20f. Se även förklaring till häxprocesserna i Europa i ”A History of World Societies”, McKay, Hill, Buckler och Ebrey som beskriver de religiösa oroligheterna i Europa.

Baskien, Piemonte samt alpdalarna i norra Italien var områden i Sydeuropa som upplevde intensiva häxjakter. I stora delar av Frankrike, framförallt Normandie, Bretagne och trakten kring Paris var häxprocesser sällsynta, liksom i större delen av Italien och Spanien, men häxtron fanns även där.⁷⁷

Grunden till de två stora perioderna av häxförföljelser i Europa har lagts på Häxhammaren (Malleus Malleficarum). Under 1400-talet utvecklades de sägner och trosföreställningar om häxor till en häxteori eller till myter, men det var först på 1450-talet som teorin om häxeriet som ett djävulsförbund utformades. Påven Innocentius VIII utfärdade 1484 en bulla, (känd som *Summis desiderantes affectibus*).⁷⁸ Häxbullen gav ökad makt åt två inkvisitorer i norra Tyskland som fick till uppgift att bestraffa häxutövare, vilka för första gången här förklarades i samband med förgörning, denna bulla blir således en grund för jakten på häxor. Strax efter påvens häxbulla utkom rättesnöret för häxjakten: *Häxhammaren*. Författarna till denna bok var Heinrich Institor och Jacob Sprenger, de personer som påven tre år tidigare hade gett utökad makt att bestraffa häxutövare. Ända fram till 1600-talet blev *Häxhammaren* den viktigaste handboken för häxprocesser och den gav anvisningar till inkvisitorer hur man spårade upp häxor och bestraffade dem.⁷⁹

4.1.1 Häxprocesser i Skandinavien

Häxprocesser i Skandinavien skiljer sig till vissa punkter från andra häxprocesser i Europa men det finns även skillnader och likheter inom Skandinavien. I Ankarloo och Henningsens verk *"Häxornas Europa"* skriver William E Monter en sammanfattning av de skandinaviska häxprocesserna och menar att det i Skandinavien fanns en viktig kulturell likformighet i och med att det var det största sammanhängande lutherska blocket i Europa. Det bestod dock av två starka krafter, Sverige som innefattade Finland och Estland, samt Danmark som innefattade Norge och Island, (dessa konflikter har dock inte visats sig ha någon betydelse för häxprocesserna i Skandinavien) det fanns således två moderländer med koloniala områden.⁸⁰

Det mest anmärkningsvärda med de skandinaviska trolldoms- och häxprocesserna är "det stora svenska oväsendet" 1668-1676 som antagligen har fler processer och avrättningar än sammanlagt under resten av Sveriges historia. Det speciella med dessa processer är vittnesmålen från barn och ungdomar, om hur vuxna rövade bort barnen till blåkulla.⁸¹ I de svenska kolonialområdena var trolldoms- och häxprocesserna olika främst vad gäller fördelningen av kön. I både Finland och Estland var den största delen av de anklagade män, vilka sällan blev dömda till döden (undantaget influenserna från Sverige i häxprocesserna i Finland på 1670-talet).⁸²

I de skandinaviska häxprocesserna var antalet processer och avrättningar störst i Danmark, med 500 processer samt 250 avrättningar under 1600-talet. Danmark började relativt tidigt

⁷⁷ Sallman 1992:79f

⁷⁸ Ankarloo påpekar dock att varken bullan eller häxhammaren är inledningen eller orsaken till häxprocesserna i Europa. De utgör dock höjdpunkten på en mer än hundraårig utveckling.

⁷⁹ Sallman 1992:31f. Institor var troligen ensam författare till häxhammaren, men Sprengers religiösa och intellektuella auktoritet blev en garanti för boken. Häxhammaren är även omtalad som kvinnohatets bibel och man kan bland annat läsa om att häxeri härstammar från köttets lust, som hos kvinnan är omätlig.

⁸⁰ Monter 1987: 363ff

⁸¹ De svenska häxprocesserna främst med tanke på barn- och ungdomsvittnesmål brukar jämföras med häxprocesserna i Baskien 1610, det största fallet i Spanien. Det finns även likheter mellan de svenska processerna främst i Mora och de som skedde i Salem, New England 1692, främst påpekas de strukturella likheterna.

⁸² Monter 1987: 363ff

med sina processer och var 1650 det enda skandinaviska land som slutat förfölja häxor. I Norge beskrivs trolldoms- och häxprocesserna som grymma och det var de danska lagmännen som bestämde, de använde tortyr och vattenprov i Norge, vilket var förbjudet i moderlandet Danmark. En skillnad som kan ses med målen i Danmark och Norge är att maleficium (förgörning) förekommer tydligare mot skepp än mot boskap. Ett exempel är från prinsessan Annas äktenskapsingående 1589 med Jakob VI av Skottland, då det utbröt storm på vägen hem när Jakob hade hälsat på Anna i Danmark, skyllde man på häxor, detta hade den danska krigsflottan gjort redan på 1540 talet då man sa att katastroferna var orsakade av att fienden använt häxor. Anklagelserna ledde till processer och avrättningar både i Danmark och i Skottland.

Då denna uppsats tar sin utgångspunkt i Småland, som var gränsland mellan Danmark och Sverige är det intressant att gå lite närmare in på de danska trolldoms- och häxprocesserna. Det finns dåligt med rikstäckande material för tidiga processer i Danmark, vilket leder till att vi här refererar till de Jylländska processerna, som kan delas in i fyra faser enligt Jens Chr. Johansen. Fas 1 är åren före 1617, fas 2 är åren 1617-1625, fas 3 är åren 1625-1656 och fas 4 är åren 1657-1687. Under fas 1 och 3 är antalet processer relativt lågt och stabilt, under fas 2 finns det dramatiska uppsvinget och störst andel processer. Under fas 4 finns ett mycket ringa antal processer. Tron på maleficium var den dominerande i Danmark, därutöver fanns den folkliga häxtron som stod i motsättning till den teologiska hållningen i frågor om; möte i kyrkan samt dominans över djävulen och annat. Den folkliga tron var från början en lärd tradition som under 1500-talet blev omformad i det folkliga medvetandet.⁸³

De skandinaviska processerna skiljer sig något från det övriga Europa, främst de katolska processerna. Denna undersökning är således mer tidligt nära de stora danska processerna än de senare svenska som skedde nästan 50 år senare än de trolldomsprocesser som här undersöks. Som synes av ovanstående beskrivning var trolldoms- och häxtro vanliga föreställningar i folks medvetande, vilka kommer att utvecklas mer i nästa kapitel.

4.2 Tron på det övernaturliga

För att få en större förståelse för människorna som levde på 1600-talet och vad de tyckte, tänkte och trodde på kommer vi detta kapitlet gå igenom folktron och den skadliga och den nyttiga magin samt folktron kopplat till kyrkan.

4.2.1 Folktro

Den folkliga tron innehöll rester av urgamla världsåskådningar grundade på kampen mellan det goda och onda.⁸⁴ För inte så länge sedan existerade, i det allmänna medvetandet, en hel mytologi av folktroväsen med lokala och regionala variationer. Denna folktro har i första hand förts vidare på muntlig väg. Idag vet vi en hel del om folktrons väsen; om havsfolket som hade åkrar och ängar på sjöbotten, om den farliga näcken som ville dra ner folk till sig i vattnet, om den vackra skogsfrun och de fula trollen, om gastar och spöken och mycket annat.

Under medeltiden levde människorna i symbios med naturen, där man införskaffade sig allt man behövde. Livet regerades av makter i himlen och i naturen som bestämde nederbörd, missväxt, torka och frost. I Sverige var de flesta människor fattiga bönder som levde i otrygghet utan några försäkringar om framtiden. När missväxten slog eller kreaturen dog stod hungern och nöden genast för dörren. På samma sätt drabbades människorna vid kusten när

⁸³ Johansen 1987:218

⁸⁴ Östling 2002: 12

fiskelyckan vände. Människan har alltid haft ett behov av att begripa tillvaron och dess mekanismer. Linda Oja menar att människan försöker skapa ordning i det kaos som utgör hennes tillvaro. Ordningsskapandet används både som ett sätt att begripa världen och behärska den.⁸⁵ Medeltidens människor hade en tro på en övernaturlig värld som kunde förklara allt det som saknade synbar orsak och som syntes alltför egendomligt för att vara naturligt.⁸⁶ Denna övernaturliga värld skyddade mot kaos och mot känslan av meningslöshet i tillvaron. Främst uppträdde det övernaturliga vid olika brytpunkter i livet: vid födseln, inför förlovnings eller bröllop, vid dödsfall eller begravning. Man trodde att olika övernaturliga väsen bodde i skogarna, sjöarna och haven men även nära människornas egna boningar. Dessa väsen uppträdde i regel i en människoliknande gestalt. Men de hade alltid något yttre kännetecken som visade deras rätta natur: en svans, en ihålig rygg, jätte- eller dvärgväxt eller något annat utseende.⁸⁷ I regel var folktrons väsen inte farliga om man höll sig väl med dem. Tomten och vättarna gav välgång och lycka till huset och familjen om man lät dem vara ifred. Dock var jättar, spöken och gastar, maror och varulvar farliga. De kom fram när mörkret sänkte sig och var mycket fientligt inställda mot människorna.

Den medeltida folktron genomsyrades även av en stark ödestro⁸⁸, en föreställning om att allt som sker i tillvaron är bestämt i förväg av ödet. Inom kristendomen har det inte funnits någon egentlig plats för ödestron men den har existerat hos människor ändå, parallellt med gudstron.⁸⁹

Enligt Ebbe Schön hade folktron en rad olika funktioner i det gamla samhället. Dels hade den en berättande funktion. Den gemena mannen kunde inte läsa eller skriva därför fördes sägner vidare från mun till mun och hade på så sätt en stor underhållande funktion. De äldre samlade de yngre runt omkring sig och berättade hemska men spännande historier. Enligt Schön tvekade man inte på om historierna var sanna eller inte utan man accepterade det som berättades som sant. Eftersom tron var så stark kunde sägnerna leva kvar, generation efter generation och så småningom tecknas ner, så att vi idag kan om läsa om dem. Många barn och vuxna var så fullmatade med olika vittnesmål om olika övernaturliga upplevelser att det inte behövdes särskilt mycket för att själv tro sig ha sett näcken eller trollen. Något som från början endast varit otydligt i mörkret blev med hjälp av de kunskaper man bar på i sinnet olika väsen. Man formade och anpassade upplevelsen till de krav som traditionen ställde.⁹⁰

Dels hade folktron en uppfostrande betydelse, både ideologiskt och kontrollerande. Förhoppningsvis lät barnen bli att gå nära vattnet av rädsla för näcken eller ut i skogen nattetid av rädsla för trollen. De unga lärde sig även vara ödmjuka inför sådant som de inte hade tillräckliga kunskaper om och att vara aktsamma om både naturen och den kulturmiljö som människor förr med stor möda hade format efter sina behov och syften. Den tredje

⁸⁵ Oja 1999: 11

⁸⁶ Schön 2002: 9

⁸⁷ Schön 2004:10f

⁸⁸ Schön 2002: 13ff Ödestron eller fatalismen är en mycket gammal föreställning. Ödestron spelade redan en stor roll i den fornnordiska tron vid sidan av tron på asar och vaner. Inom kristendomen finns det däremot ingen egentlig plats för ödet men ödestron har aldrig helt försvunnit utan genom tiderna existerat parallellt med gudstron och blandats med denna. Skillnaderna mellan "Gud" och "ödet" har inte alltid varit särskilt stora i folks medvetande. Ex. "Det var Guds vilja att han skulle överleva".

⁸⁹ Schön 2002: 15

⁹⁰ Eskeröd 1978 Etnologen Albert Eskeröd menar att en kollektiv tradition kan vid vissa tillfällen gripa och behärska enskilda individer som sedan sekundärt kan leda till övernaturliga upplevelser i anslutning till den allmänna traditionen. Det är med andra ord individen som drar slutsatsen kring om upplevelsen var övernaturlig eller inte.

funktionen folktron hade var att dels ge hopp för fattiga människor och dels försöka klarlägga sådant man inte kunde förklara. Den skapade mening och sammanhang i människors osäkra värld. Folktron speglade och förklarade tillvarons villkor och användes som instrument för uppfostran och moralisk förkunnelse.⁹¹ Enligt Leea Virtanen finns det även andra förklaringar till folktron. Hon menar att trosföreställningarna om magi bottnar i ”*fruktan för olycka, väckt på grund av framgång eller tur och försök att gardera sig mot denna olycka.*”⁹² När människan har uppnått lycka eller framgång blir hon rädd för att förlora den och fruktar att hennes handlingar och ord ska påverka hennes lycka. Hon använder sig därför av magi för att skydda sin framgång och lycka.

Människorna försökte med hjälp av magiska ritualer få kontroll över verksamheter och händelser som de egentligen inte kunde förutse eller kontrollera och skapade därmed en tro på att viktiga och kommande händelser var möjliga att kontrollera.⁹³ Samtidigt, paradoxalt nog, existerade en tro på att allt var bestämt av ödet och inte gick att påverka. Trots ödestron använde den medeltida människan sig av magi för att skydda det goda ifrån det onda och för att fördriva onda krafter. Man försökte även förutspå framtiden, försäkra sig om en god årsväxt, boskapslycka, mjölklycka m.m. samt att skydda sig själv från skadlig magi och farliga väsen. Människorna använde sig av ord, symboler, örter och andra föremål på olika sätt i de magiska ritualerna. En del människor ansågs trollkunniga och kunde påverka naturens krafter och styra åtskilliga händelser efter sin egen vilja. De kunde både göra gott men samtidigt orsaka stor skada, vilket gjorde att man både välkomnade dem och fruktade dem. Dessa trollkunniga människor agerade i stor utsträckning som botare⁹⁴ då det var svårt att få tag i medicinsk hjälp på annat håll. De använde sig av naturmediciner och magiska metoder. Man trodde att de kunde bota sjukdomar men de hade även en avsevärd arsenal av medel mot allehanda olyckor, från missväxt och eldsvåda till otur i kärlek.⁹⁵ En del trollkunniga ägnade sig åt enbart botande andra ägnade sig åt den skadliga magin. Enligt Schön var en kombination av dessa två mycket vanlig. Eftersom man trodde att sjukdomar och olyckor oftast hade magiska orsaker: en människa, ett folktroväsen eller en ande hade orsakat det onda dög endast magiska motmedel. De trollkunniga fick därför en stark maktställning i samhället trots att de många gånger tillhörde samhällets lägre skikt.⁹⁶

4.2.2 Skadlig och nyttig magi

Forskare har haft många förslag om hur begreppet magi bör definieras. Enligt Linda Oja var de företeelser som betecknades som magiska under 1600- och 1700-talet av många olika slag. Olika grupper av människor kunde ha olika uppfattningar om vad som betecknades som magiskt. Därför följer vi Linda Ojas linje och menar att det inte finns någon allmän definition på vad magi *egentligen* är. Det vi kan konstatera är att magi innefattar handlingar och föreställningar om orsakssamband och tolkningar av specifika händelser och förhållanden.⁹⁷ Oja delar in handlingarna och föreställningarna i tre grupper⁹⁸: skadlig magi, nyttig magi och

⁹¹ Schön 2004: 9ff

⁹² Östling 2002: 46

⁹³ Östling 2002:46

⁹⁴ I slutet av 1500-talet och i början av 1600-talet började ordet ”kloka” användas för dessa botare.

⁹⁵ Schön 1991: 34

⁹⁶ Schön 1991: 37

⁹⁷ Oja 1999: 20f

⁹⁸ Per-Anders Östling delar in begreppet magi endast i grupperna skadlig och nyttig magi i sin avhandling ”Blåkulla, magi och trolldomsprocesser.”. Trots att Linda Oja har lagt en tredje grupp: djävulsumgänge, ser Östling och Oja på liknande sätt på begreppet magi.

djävulsumgänge.⁹⁹ Beroende på vilken grupp man tillhörde kategoriserade man dessa tre typer av magi väldigt olika. Den officiella synen på magi¹⁰⁰ var entydigt negativ och magi sågs som något ont och förbjudet. Både kyrkliga och världsliga myndigheter samt bildade män var överens om detta. Man ansåg att all magi hade sitt ursprung från Djävulen och utgjorde därmed ett hot mot Gud och den kristna religionen. En av anledningarna var att man ansåg att magin bröt mot det första budordet: *Du skall inga andra gudar hava jämte mig*, då den som använde sig av magi förlitade sig på andra krafter än Gud.¹⁰¹

Den skadliga magin kallades trolldom eller förgörning¹⁰² och användes av ondskefulla individer i ett skadligt eller manipulativt syfte. I allmänhet verkar man ha varit överens om att den skadliga magin var något ont, farligt och straffvärt.¹⁰³ På samma sätt verkar man ha varit överens om att den tredje gruppen av magi – djävulsumgänge – var skadligt och farligt. Djävulsumgänge innebar att en människa på ett eller annat sätt hade att göra med djävulen. Detta kunde se lite olika ut, man kunde tala om trolldom, om förbund eller pakt med djävulen eller om blåkullafarande. I de två första fattade man en regelrätt affärsuppgörelse genom ett skriftligt eller muntligt kontrakt med Djävulen. Detta kontrakt gick ofta ut på att Djävulen lovade människan jordisk lycka, ofta i form av pengar, och att människan lovade Djävulen sin själ efter döden.¹⁰⁴ Till Blåkulla flög häxorna och var med på så kallade häxsabbater. Man hade extravaganta orgier med mat, dryck, dans och sex. Människorna avsåg sig den kristna tron och dyrkade satan istället.¹⁰⁵ Den skadliga magin och djävulsumgänget sågs som ett hot mot andra människors hälsa och egendom.

Den nyttiga eller inte skadliga magin kallades ofta för signeri eller lövjeri, ibland användes även ordet vidskepelse. Den nyttiga eller vita magin var allmänt accepterad och användes för att skydda samhällsstrukturen från onda angrepp utifrån samt bibehålla kampen mellan gott och ont.¹⁰⁶ Syftet med den nyttiga magin kunde vara att bota sjukdomar, avslöja tjuvar, väcka kärlek, skaffa sig tur vid tinget och se in i framtiden. När det handlade om den vita magin gick åsikterna isär mellan allmogen och myndigheterna. Allmogen var positivt inställd till den vita magin då de ansåg att den hjälpte dem i vardagen och inte hade med djävulen att göra. Många som beskyldes för denna typ av magi menade att de fått sin magiska förmåga av Gud och att de verkade för sina medmänniskors bästa. Magin framställdes gärna som ett uttryck för fromhet och kristen kärlek, man använde även ett kristet tillvägagångssätt med kristna böner och ritualer. Förmodligen uppfattades därför den vita magin som särskilt hotfull, av myndigheterna, gentemot kyrkan och den officiella religionen.¹⁰⁷

4.2.3 Folktron och kyrkan

Schön menar att det är svårt att dra en bestämd gräns mellan religion och magi, men det finns dock en viktig principiell skillnad. Religionen innebär underkastelse under ett högre väsen, som människan ödmjukt ber om hjälp. Magin, däremot, förutsätter att människan själv kan

⁹⁹ Oja 1999: 284 Inom juridiken betecknade man dessa tre typer av magiska handlingar som: magisk skadegörelse, oskadlig magi och förbund med Djävulen. Dessa tre var alla brottsliga enligt lag och ledde till rättsliga anklagelser.

¹⁰⁰ Magi i lagstiftningen, domar och predikningar

¹⁰¹ Oja 1999: 284f

¹⁰² Se Ankarloo 1987 för en mer omfattande förklaring till de olika begreppen

¹⁰³ Östling 2002: 46

¹⁰⁴ Oja 1996: 48

¹⁰⁵ Oja 1996: 44

¹⁰⁶ Östling 2002: 46

¹⁰⁷ Oja 1999: 286f

påverka skeendet om hon följer ritualerna.¹⁰⁸ Den franske antropologen Claude Lévi-Strauss menar att religionen innebär ”en humanisering av naturen”, medan magin är ”en naturalisering av de mänskliga handlingarna”. Innan Sverige blev kristet fanns den gamla asatron, parallellt med denna existerade en folktron om olika väsen och magi. När Sverige blev katolskt var de intoleranta mot den officiella hedniska läran, vars gamla gudar blev förbjudna att tillbe, dock var man tolerant mot folktron. Enligt folkloristen Gunnar Granberg var man intolerant mot det tydliga och framträdande medan man accepterade det mindre märkbara som folktron. Många traditioner inom folktron döptes om, det vill säga gavs en kristen prägel.¹⁰⁹

Den gamla folktron blandades med den nya läran, undan för undan upptogs kristna element där en del sammansmälte med folktron. Magin, åtgärderna för att bota sjukdomar, för att skydda sig mot samt förekomma förgörelse och dylikt influerades av den kristna läran. Inom kyrkan utövades magi för att skydda det goda från det onda och för att fördriva onda krafter. Prästernas ritualer för att t.ex. fördriva onda andar skilde sig inget eller mycket lite från de folkliga ritualerna att skydda sig mot onda andar. Den folkliga människan såg förmodligen ingen större skillnad mellan folktron, folklig fromhet eller den kristna läran. Djävulen blev medeltidens folktros tillskott som från början ersatte de gamla gudarna. Djävulstron stegrades alltmer under de upprörda förhållandena under medeltidens slut och togs sedan i arv av reformationen. 1544 skärptes striden mot såväl katolsk som hednisk folktron. Vallfärderna förbjöds, korsen och krucifixen vid offerkällor¹¹⁰ togs bort. Genom olika förordningar ingrep man också mot trolldom och signeri av skilda slag.¹¹¹

Det finns olika förklaringar till varför man efter reformationens intåg blev hårdare mot folktron. De världsliga makthavarna i Europa utvidgade sitt ansvar för religionen, från att ha varit dess försvarare skulle de nu även definiera den. Både den romersk-katolska och de protestantiska samfundet fick ett särskilt behov av att definiera vad som var den rätta religionen. De ritualer och föreställningar som inte tillhörde den egna läran benämndes vidskepelse, avgudadyrkan, kätteri och liknande. Reformationen ledde till att frågan om vad som var renlärigt, gudaktigt och gott respektive irlärligt, djävulskt och ont, utreddes. Magin hamnade på den onda sidan.¹¹² Den brittiske historikern Keith Thomas menar att magin, särskilt den vita magin, var en konkurrent mot religionen. Folk gick till de magikunniga med sina bekymmer istället för att vända sig till prästerskapet och Gud.¹¹³

Den gamla hedendomen fanns kvar i människors medvetande flera hundra år efter kristendomens införande. Hedendomens världsåskådning kvarstod som levande folktron vid sidan av den nya läran. Trots att det var enligt lag förbjudet att tillbe eller tro på andra gudar och väsen, än den kristne guden, visade det sig vara svårt att få bort de tankegångar människorna hade levt och växt upp med i flera hundra år. Människorna hade svårt att förstå varför något som varit rätt och riktigt helt plötsligt blev ont och fel. Detta ledde till att en sammanvävning av den gamla hedendomen, katolicismen och den nya lutherska läran skedde.

¹⁰⁸ Schön 2002: 23

¹⁰⁹ En av dessa traditioner som döptes om av den kristna läran var så kallade källbesök. Människorna besökte källor vid vissa tidpunkter för att offra för en god årsväxt, hälsa och allmän välgång. Den katolska kyrkan försökte förbjuda offerkällor men det var svårt att upprätthålla. De valde då att ställa källorna under olika helgons beskydd och gav det på så sätt en kristen prägel.

¹¹⁰ Vår förste protestantiske ärkebiskop Laurentius Petri var som kyrkans främste mycket nitisk gentemot folktron. Han var en av de som kämpade mest för att förbjuda folktron.

¹¹¹ Granberg 1978: 121ff

¹¹² Oja 1999: 27f

¹¹³ Oja 1999: 29ff

En del av folktron har lyckats leva kvar ännu in i våra dagar, dock har den påverkats och anammats av kristna idéer och därmed ombildats.

4.3 Trolldom i lag och rätt

Den tidigmoderna tiden i Sverige kännetecknas av flertalet företeelser i samhällets utveckling. Dessa kan vara centraliseringen av statsmakten, liksom statsmaktens tillväxt, reformationen och motreformationen, förändringar av mentaliteter och arbetsförhållanden samt kapitalismens inträde.¹¹⁴ Det statliga styret tog således över stora delar av människans tro och tankar, vilka blev angelägenheter för kyrkan och staten. De stora samhällsförändringarna handlar även om förändringar av människor och även förändringar i relationer mellan människor bland annat mellan män och kvinnor.

Genom att studera gamla lagtexter får vi en inblick i hur man såg på trolldom och häxor i det medeltida Sverige och fram till 1600-talet. Det finns många intressanta lagar att studera, men vi kommer att ta upp de lagar som har relevans för vår studie, de som rör trolldom och häxor. I detta kapitel kommer det först ges en bild av de medeltida lagar som styrde Sverige i trolldoms- och häxfall och sedan de lagar som kom efter reformationen.

4.3.1 Lag och rätt under medeltiden

De lagar som styrde Sverige under medeltiden var landskapslagarna. Dessa var lagar som gällde för ett speciellt landskap och de härrör från tiden innan 1300-talet, då de ersattes av Magnus Erikssons landslag.

De svenska lagarna under medeltiden tycks (liksom på kontinenten) endast kriminalisera sådana former av trolldom som var fysiskt skadliga, förgörning (maleficium). Straffet var fredlöshet och betydde att den skadade och hans släktingar hade rätt att hämnas genom att döda häxan, detta ersattes så småningom med ett lagstadgat dödsstraff samtidigt som det utvidgades till att gälla även skada på boskap. Antagligen hade detta sin grund i att det fanns ett ökat kyrkligt inflytande. Vilket kan ses i regler från 1200-talet som förbjuder vidskepelse, alltså även andra magiska aktiviteter än förgörning, vilka skulle handläggas av domkapitlet.¹¹⁵

I Svealagarna var förgörning av en människa belagt med dödsstraff, emedan andra skadliga former som ej var dödliga, var belagda med böter. Svealagarna kom att bli grunden för Magnus Erikssons landslag som uppkom ca 1350. I denna landslag finns det inga bestämmelser mot vidskepelse, liksom i den reviderade landslagen från 1440 är det således bara fysisk skadlig trolldom som kriminaliseras. Förutom landslagen tillämpades även de kyrkliga bestämmelserna jämsides och i dessa fanns det regler mot vidskeplighet, den aktivitet som fördöms ses som djävulskonster. De kyrkliga myndigheterna kom bara i befattning med de enkla folkliga bruk som var förknippade med vardagslivet. Det finns antydningar om folkliga föreställningar om trollkonor och förgörning i de äldsta landskapslagarna som handlar om att det används hår, hud och naglar i förgörningen.¹¹⁶ I den äldsta Västgöotalagen kan man även finna spår av den nattridande häxan, i paragraf 5 i Rättslösabalken kapitel 5 står det: Detta är okvädningsord till en kvinna: ”*Jag såg att du red på en fällgrind med utslaget hår i trolls hamn, då det vägde jämt mellan natt och dag...*”.¹¹⁷ Även i Östgöotalagen kan man finna lagar om trolldom i Vådamålsbalken XXXI om dombrott och om trolldom och om rån till högsta böter och andra rån, där står:

¹¹⁴ Lennartsson 1999:14

¹¹⁵ Ankarloo 1987: 248

¹¹⁶ Ankarloo 1987: 249f

¹¹⁷ Häthén & Nilsén 2004:18

”Nu tillvitas en kvinna trolldom, och hon blir tagen på bar gärning, och det blir styrkt med säkra vittnen; då har hon förverkat sitt liv, och henne skall man stena ihjäl. Nu tillvitas det henne, och säker förgörning synes på bonden eller på hans husfolk eller på hans boskap, då värje hon sig med tretolftsed eller böte fyrtio marker. Misstänks hon för en sådan sak, men det synes ingenstädes på hans boskap, då värje hon sig med en tolvmannaed eller böte tre marker.”¹¹⁸

Även i landslagen från 1442, Kristoffers landslag kan man läsa om trolldomsbrottet i Höghmålis Balker, VI Capitel, Forgör nogor med Truldom där står det:

”Forgör man Manne eller Konu/ kona Konu eller Manne med truldom/swå at han eller hon får Dödh aff: Miste Lijf sitt fore tolika gerning. Man ska stegles/ och konu brännas: Och witi thet medh Häradz nämpd/ som för är sagt”.¹¹⁹

I de äldre lagarna tycks man förutsätta att det nästan bara är kvinnor som man kan rikta sådana anklagelser mot, vilket visar att genusperspektivet är viktigt att ta hänsyn till. Enda trolldomsbrottet där män nämns är i Kristoffers landslag (se ovanstående citat). Fadern eller maken var den som ansvarade för kvinnans brottsliga handlingar förutom undantaget när det gäller trolldom, då det stod ”En kvinna kan inte hängas eller huggas utom för trolldom”.¹²⁰ Maleficium, den magiska skadegörelsen var grunden för de rättsliga och folkliga åtgärderna mot den som var misstänkt för trolldom från medeltidens slut och ca 100 år framåt. Bestraffning på medeltiden av signeri och andra förseelser hade överlåtits på den kyrkliga disciplinen, medan mer otvetydiga kränkningar av religionens bud medfört dödsstraff eller annan påföljd i den världsliga rätten.¹²¹

4.3.2 Lag och rätt under 1500-1600-talen

Sverige förändrades på 1520-talet från en katolsk stat till en protestantisk stat och kyrkan hade stort inflytande över människornas liv. Lagens ställning var mycket stark i samhället och legitimerade och urskiljde samhällets hierarkier. Vissa skyldigheter och rättigheter var kopplade till de olika nivåerna på samhällsstegen. Mannens rätt var sammanbunden med hans grupp, medlemskap som medförde vissa privilegier, alltså inte individuell. Kvinnans rätt var sammanbunden med hennes far eller makes privilegier och samhällsställning, en indirekt tillhörighet.¹²²

Ankarloo tar upp denna förändring med reformationen och menar att den inte förändrar föreställningarna om trolldomens former och effekter speciellt, istället påpekar han att de magiska aktiviteterna bland folket snarare ökade när exempelvis exorcism och benediktioner förbjöds i kyrkan. Den viktigaste förändringen som kom med reformationen i detta fall är den institutionella förändring, då den världsliga överheten blev den dömande instansen även i de religiösa målen.¹²³

Rättsskipning som på 1500-talet tillhört de lokala tingen och häradshövdingen blev under 1500-1600-talen en del av statsmakten, då statsapparaten expanderade. Rättsskipningen utgick

¹¹⁸ Häthén & Nilsén 2004:27

¹¹⁹ Häthén & Nilsén 2004:48 ”Förgör man man eller kvinna, kvinna kvinna eller man, med trolldom eller andra förgörningar, så att han eller hon dör därav, miste sitt liv för sådan gärning; man skall man stegla och kvinna stena, och pröve det med häradsnämnd som förr är sagt” (översatt av Ankarloo)

¹²⁰ Ankarloo 1987: 249, taget från äldre Västgöotalagen, tjuvabalken 33.

¹²¹ Ankarloo 1971:42

¹²² Lindqvist & Sjöberg 2003:368

¹²³ Ankarloo 1987: 250

ifrån Bibeln. Liksom de tidigare landskapslagarna och lands- och stadslagarna under 1300-1400-talet överensstämmer lagarna med rättsuppfattningen i gamla testamentet på flera sätt och hänvisas till Gud. Även under 1500-1600-talet var Mose lag högst levande inom rättssystemet.¹²⁴ Detta syns exempelvis i 1608 års appendix första kapitlet ”Om mened, Guds lastande, avsvärjande och bannande.”

”Och herren talade med Mose och sade: För honom ut för lägret som bannats haver, och låt alla som det hörde, lägga sina händer på hans huvud, och låt hela menighetena stena honom. Vilken som Herrans namn lastar han skal döden dö: Hela menigheten skall stena honom. Såsom utlänningen, så skall och inlänningen vara. Om han försmäder Guds namn, så skall han dö”.¹²⁵

Brottslig verksamhet straffades strängt enligt den tidens rättsuppfattning, de kriminella bröt inte bara mot lag och ordning i samhället utan även mot Gud. Människors tro på Gud och Djävulen var så pass starka att om någon bröt mot de kristna lagarna och normerna var man rädd att Guds vrede skulle drabba hela byn eller samhället. Därför ansågs det nödvändigt att ange människor som begått brott, vilket var vanligt. Kriminalitet var enligt reformatorn Olaus Petri ett brott mot det kristna kärleksbudskapet och de kristna kraven var mycket höga. Rättskipning och rättsuppfattning var att åstadkomma kristen etik, dygden i den tidens samhälle. 1608 under Karl IX, sattes Kristoffers landslag i bruk. Syftet med att Karl IX tryckte Kristoffers landslag var att de olika domarna skulle döma efter samma lagtext, de tidigare utgåvorna var handskrivna exemplar, som i vissa fall kunde se olika ut. Både Magnus Erikssons och Kristoffers landslag saknade en kyrkobalk, vilket medförde att man använde äldre landskapslagars kyrkobalk, 1608 års lag innehöll därför Upplandslagens kyrkobalk. Denna balk förbjöds dock att döma efter genom en kunglig stadsfästelse och domarna befalldes att döma efter Guds lag.¹²⁶ Därför infogades Mose lag i Kristoffers landslag. I lagen, 1608 års appendix, 7 Om trolldom, står det att *”En trollkona skall du icke låta leva”*.¹²⁷ Vilket är ett direkt bibelcitat rörande trolldom som finns med i lagstiftningen.¹²⁸ De tio guds bud blev på det sättet en del av de världsliga lagarna som styrde samhället, gränsen mellan världslig och kyrklig juridiktion blev således flytande.¹²⁹ Det fanns många företeelser som stred mot den goda ordningen och därför inrättades flera lagar under 1600-talet. Dessa var både omoraliska handlingar som utomäktenskapliga förbindelser och fylleri, men även religiösa företeelser såsom avgudadyrkan, hädelse, kätteri och svordomar.¹³⁰

Förgörningsprocesserna var under 1500-talet fortfarande i störst majoritet av trolldomsbrotten och de magiska metoderna med hår, ben, naglar samt paddor var allttjämt vanligast som tillbehör. Oftast var allmogen inblandade i målen och folk var fientligt inställda till sådana tillbehör. Kring sekelskiftet 1600 började några få anspelningar på häxsabbaten uppkomma, vilket var förknippat med blåkulla, dessa fall väckte tvivel både hos kungen och hos domstolarna om hur det skulle dömas. Biskopar samt andra kyrkliga instanser gav sin mening i trolldomsfall och hade en uppfattning om att en trollkona måste överbevisas om ”något synnerligt maleficium” förrän hon kunde dömas till döden. På 1500-talets slut hade således de världsliga domstolarna börjat komma i kontakt med häxsabbat, blåkulla och djävulsförbund

¹²⁴ Lindqvist & Sjöberg 2003: 364

¹²⁵ Häthén & Nilsén 2004:55

¹²⁶ Oja 1999:52

¹²⁷ Häthén & Nilsén 2004:58

¹²⁸ Oja 1999:97

¹²⁹ Lindqvist & Sjöberg 2003:366 se även Oja 1999:28

¹³⁰ Oja 1999:28

som var religiöst färgade från början. Vissa kontinentala idéer hade också vunnit genomslagskraft, som att förhören vid vissa tillfällen kombinerades med vattenprov, tortyr samt letande efter djävulsmärke. Just i häxmål ansåg både kungen och hovrätten att tortyr var berättigat, även om det i svensk rättspraxis annars var förbjudet. Senare började man använda andra metoder för att få häxorna att erkänna. De blev först dömda till döden och leddes sedan till avrättningsplatsen. De häxor som där bekände sig skyldiga avrättades direkt emedan de som nekade återfördes till häktet.¹³¹

Den rättsliga instansen påverkades mycket av kungamakten och Karl IX, som var kung fram tills 1611, ville bekämpa den ökande trolldomen. Kyrkan hade stor inverkan i allt som handlade om själavården, det övriga hörde till den världsliga överheten. Kyrkan kritiserade i slutet på 1500-talet bristerna i lagstiftning och rättsskipning, vilket leder till en rad reformer. Detta kan man se bl.a. genom det rosengrenska lagförslaget som var menat till lagstiftningen om trolldom och hade en mycket strängare prägel samtidigt som det var en anpassning till moselagen. Detta vittnar till en skärpt inställning, men det blev aldrig mer än ett förslag.¹³²

”Far man eller kona med vidskepelse, signelse eller trolldom, lövjeri eller andra läsningar, till att folk förvilla eller fördärva med slik djävulskap; den man eller kvinna det gör och varder med vittne bar åtgången, äger uti båle brinna. Det skall häradsnämnd veta om det mål vad därom sant är, och granneligen rannsaka. Värja de honom eller henne, vare värjde och fria; fälla de honom eller henne, vare fällda och stånde samma rätt som föreskrivet står”¹³³

1614 inrättades Svea hovrätt i Stockholm och då tog de centrala rättsmyndigheterna över kontrollen över praxis. Alla dödsdomar skulle i första hand godkännas av hovrätten, undantaget klara och enkla fall. Mellan hovrätten och de kyrkliga experterna skapades här prejudikat i trolldomsmålen som kom att följas fram till 1650-talet. Kunde maleficium bevisas eller ett ”öppet och slutgiltigt avfall från Gud” dömdes det högsta straffet, dödsstraffet ut, annars var antalet avrättningar säkert mindre än hundra, menar Ankarloo.¹³⁴

Vi ser i ovanstående beskrivning att det fanns lagar om trolldomsfall sedan länge och att reformationen inte spelade så stor roll i rättsliga sammanhang. De enskilda människorna under denna tid var säkert oroade över trolldom, då många fall handlade om anklagelser mellan grannar främst på grund av boskap, men hur levde kvinnan och mannen i det svenska samhället under 1500-1600-talen?

4.4 Kvinnan och mannen i samhället

Ovanstående beskrivningar har främst handlat om folketro och rättsligt system. Koncentrationen på människan bakom lagar och tro har varit låg och kommer här att beskrivas mer ingående.

Sverige har länge varit ett agrart samhälle, de flesta människorna levde på landsbygden. Drygt hälften av Sveriges befolkning utgjordes av kvinnor, men det var trots det en mycket manlig värld de levde i. De flesta lagar och kungliga förordningar var avsedda för män och skrivna av

¹³¹ Ankarloo 1987:252f

¹³² Ankarloo 1971:59

¹³³ Ankarloo 1971:59

¹³⁴ Ankarloo 1987:252f

män.¹³⁵ Det fanns inte bara ojämlikheter mellan könen, utan också stora ojämlikheter mellan klasser, även civilstånd, ålder och etnicitet spelade roll.

Ojämlikheten mellan könen kan ses genom att det bara var män som fick inneha borgarrättigheter, kvinnorna fick inte avgöra sina barns giftermål eller inneha rätten att förvalta sina egna tillgångar. Liksom beskrivit i ovanstående kapitel kunde inte kvinnan dömas för andra brott, än just trolldom. Hon var omyndig och under antingen sin faders eller sin makes målsmanskap och myndighet, beroende på om hon var ogift eller gift. Kvinnans ställning var således helt beroende av, vilken ställning och position hennes fader/make hade i samhället. Kvinnor kunde dock klättra i klasstegen genom giftermål, vilket var en omöjlighet för männen. Änkor hade större befogenheter, de förvaltade barnens/arvingarnas tillgångar till deras söner eller mågar kunde ta över. Änkorna kunde styra mycket till skillnad från gifta eller ogifta kvinnor, vilket berodde på att man såg änkans position som en tillfällig lösning, i väntan på att en man kunde ta över igen. Kvinnorna på 1500-1600-talen var ingen gemensam grupp, det finns dels skillnader i klass och dels skillnader i status. Den ogifta kvinnan var lägst i hierarkin, sedan kom den gifta och till sist änkorna.¹³⁶

Kvinnan var på många sätt underordnad och somliga forskare hävdar att kvinnan till och med var omyndig, alltså under förmyndare. Kvinnan var beroende av en målsman, som förde hennes talan, speciellt inför domstol. Kvinnans myndighet reglerades av hennes giftoman, detta skulle skötas av en och samma person, men dessa komplexa relationer var dock i verkligheten annorlunda än den idealbild som fanns. Det var vanligt att de olika uppgifterna var uppdelade på mer än en person.¹³⁷

Husbonde

Har makt och bestämmanderätt över hushållet
Ekonomiskt, socialt och rättsligt ansvar
Rätt att förvalta egendom
Rätt att aga hushållsmedlemmar (i viss utsträckning)

Förmyndare

Handhar omyndigs egendom
Sköter dennes angelägenheter
Är dennes målsman

Målsman

Föra någons talan, särskilt inför domstol

Giftoman

Har rätt att bestämma över kvinnas och omyndig sons giftermål

Andersson 1996: 19

¹³⁵ Intressant att tillägga är att det var under 1500-1600-talen som flera kvinnor kom till de högsta positionerna i sina länder, som exempelvis Drottning Margareta i Danmark och Norge, drottning Elisabeth i England och drottning Kristina i Sverige. Anledningen till detta var att det saknades män med rätt härkomst för dessa positioner, vilket gav en öppning för dessa kvinnor. Således kan man dra slutsatsen att härkomsten var viktigare än kön i dessa fall.

¹³⁶ Lindqvist & Sjöberg 2003, se även Gudrun Andersson 1996 och 1998

¹³⁷ Andersson 1996:18f

Innebörden av målsmanskapet utvidgades efter reformationen, den bands mer till förvaltande av egendom. Husbondens makt inskränktes samtidigt inåt mot familjen och hemmet.¹³⁸

I och med reformationen avskaffades celibattvånget 1536, äktenskapet var inte längre ett sakrament.¹³⁹ Kyrkan fick strida för det monogama äktenskapets naturlighet. Lindqvist och Sjöberg menar att de äktenskapliga konsekvenserna var en av reformationens viktigaste efterföljder. Reformationen medförde att klostren stängde ned och därmed försvann den teologiutbildning och utrymme som kvinnor tidigare hade haft tillgång till, som ett alternativ till äktenskapet. Kvinnlighet och kvinnor blev allt mer förknippat med hustruskap, moderlighet och barnafödande. De äktenskapliga könsföreställningarna blev således dominerande.¹⁴⁰

Mannen och kvinnan var två olika delar av en helhet, kroppen. Bibeln menar att det var mannen som var huvudet och kvinnan som var kroppen. Kvinnan och mannen hade lika nödvändiga funktioner, kvinnan kunde inte leva utan huvudet, och mannen inte utan kroppen. Denna beskrivelse säger också något om könens relationer, det finns en tydlig hierarki med att mannen är huvudet, han skulle således vara den överordnade, reglerande och styrande. Med denna tanke om kvinnan och mannen som en helhet tog äktenskapet och äktenskapslagstiftningen som utgångspunkt att de äkta makarna skulle ha gemenskap och gemensamma intressen. Det var dock hennes far som tog beslutet om vem hans dotter skulle gifta sig med, hennes giftoman. Då äktenskapet hade ingåtts var det mannens uppgift att bevara disciplinen och i detta fall medgav lagen till och med aga.¹⁴¹

Majoriteten av den svenska befolkningen levde på landsbygden. Ofta tjänade de yngre, innan de ingick äktenskap, som piga eller dräng på någon gård. Detta var en lärotid och inte ett arbete som de hade hela livet. Pigorna utförde ofta samma sysslor som de senare kom att utföra som hustrur. Kvinnors arbete beskrivs ofta som assisterande, de assisterade männen i deras arbete på gården exempelvis var det mannen som plöjde och sådde emedan kvinnan var den som skördade och bearbetade skörden. Kvinnorna behövde också vara beredda på att rycka in om mannen av någon anledning blev frånvarande. Männens arbetsförhållanden var strikt avgränsat, vad för slags arbete mannen sysslade med varierade beroende på klass (hur mycket tjänstefolk man hade). Kvinnornas arbetsförhållanden var mer flexibla och arbetsförhållandena mellan könen var oftast mer skarpa på välbeställda gårdar med mer folk, än hos de fattigare. Även geografiska förhållanden spelade roll för könens arbetsfördelning. I södra Sverige med mycket jordbruk var förhållanden mer avgränsade än exempelvis i skogsbygderna. Generellt sätt innehade mannen allt ansvar för familjen och hushållet, men oftast fanns det strikta avdelningar på gården om vad som var manliga sysslor och vad som var kvinnliga sysslor. Mannen ansvarade för åkerbruket och hästarna emedan kvinnans ansvar låg på barnskötsel, matlagning och viss del av djurhållningen. I regel var kvinnornas arbete lägre värderat än männens.¹⁴²

¹³⁸ Andersson 1996:19

¹³⁹ Se även Lennartsson 1999, som beskriver äktenskapet som sakrament och utvecklingen av äktenskapet från medeltiden (kap. V Äktenskapsbygget).

¹⁴⁰ Lindqvist & Sjöberg 2003:16

¹⁴¹ Lindqvist & Sjöberg 2003: 13f samt 329f

¹⁴² Lindqvist & Sjöberg 2003: 331f

Även i städerna arbetade kvinnorna, det var dock samma förhållanden som rådde.¹⁴³ Liksom på landsbygden kunde de omyndiga kvinnorna endast arbeta inom de ramar som hushållet och hustruskapet innebar. Det fanns dock kvinnor i städerna som arbetade självständigt exempelvis pigor, sömmerskor, bagerskor, bryggerskor, månglerskor samt väverskor. I vissa fall anställdes även kvinnor för mer grovjobb och hantlangare.¹⁴⁴

4.5 Småland – landskapet i periferin

Smålands historia, skiljer sig till vissa delar ifrån 1500-1600-talets rikshistoria. Småland hade en trettio mil lång landsgräns mot Danmark och tillhörde därför den svenska periferin. Småland var sedan medeltiden indelat i flera små häradar. Det finns få källor om Smålands indelning innan medeltiden och det är därför flertalet frågor som blir svåra att få förklaring på. Troligtvis har det decentraliserade Småland styrts av en hierarki av hövdingar och storbönder, som under vissa tider erkänt sveakungar eller andra härskare, antagligen med ett stort mått av självstyre.¹⁴⁵

Lars-Olof Larsson menar att Småland är ett speciellt landskap som inte kan räknas som vilket annat landskap som tillhörde Sverige. De äldsta lagarna som tar upp småland är den omarbetade Upplandslagen från 1296 och handlar då främst om kungens eriksgata. Från och med 1200-talets slut spelar också en del stormannaätter från Småland en större roll i rikssammanhang, som exempelvis Bonde, Bielke, Trolle och Oxenstierna. Småland blev hopräknat till ett rike, i och med kungens eriksgata i de yngre landskapslagarna, detta var både en praktisk lösning och omvärldens syn på detta område som enhet.¹⁴⁶

Småland var dock inte ett landskap i samma mening som i andra delar av Sverige, vilket kan ses genom indelningen av lagsagor. Lagsaga innebar från början ett område där samma lag gällde. Landstinget var det forum där rätten skipades och andra gemensamma beslut togs. Lagmannen var deras folkvalda ledare. Under medeltiden förändrades Smålands uppdelning och tre av de största landen, tillsammans tio häradar, blev Tiohäradslagsaga och denna lag gällde fram till den första landslagen vid 1300-talets mitt.¹⁴⁷

Under senmedeltiden hade den småländska befolkningen, bondebefolkning liksom läntagare intressen som stred mot centralmakten. Gränsläget till Danmark blev här avgörande och Smålands befolkning ville ha fred och byteshandel med sina grannar på andra sidan gränsen. Vid flertalet tillfällen förekom det således gränsfreder eller bondefreder, separata överenskommelser mellan folken.¹⁴⁸

Med Gustav Vasa som kung och den starka tanken om ett nationellt kungadöme, försökte kronan förstärka sin makt över de perifera områdena. Det etablerades en centraldirigerad fogdeförvaltning över Småland som blev en del av det svenska kungariket på riktigt. Efter Dackefejden blev Jönköpings och Kronobergs slott stödjepunkter för kronan i Småland, liksom snart Kalmar och blev grunden för trelänsindelningen. I 1634 års regeringsform indelades det svenska riket i länshövdingedömen, så det småländska området indelades i två

¹⁴³ Stadslagen föreskrev till skillnad från landslagen lika arvsrätt för söner och döttrar, dock enbart för egendomar inom stadens område, landslagens arvsrätt var att döttrarna skulle ära hälften av vad sönerna fick ära.

¹⁴⁴ Lindqvist & Sjöberg 2003:332

¹⁴⁵ Larsson 1974:14

¹⁴⁶ Larsson 1974:16

¹⁴⁷ Larsson 1974:16

¹⁴⁸ Larsson 1974:22

moderna län. Under 1600-talet omprövades de småländska länen, det vanligaste förblev dock en treläns indelning.¹⁴⁹

Småland var, som kan ses genom ovanstående beskrivning, ett landskap i Sveriges periferi och var egentligen en sammansmältning mellan flera olika områden som blev allt mer inlemmat i det svenska riket i och med att centralmakten stärktes.

¹⁴⁹ Larsson 1974:22ff

5 TROLLOM I RÄTTSPROTOKOLLEN

I detta kapitel kommer vi att beskriva de 17 fall av trolldom som vi har funnit i domböcker från Småland under tiden 1604-1619. Som tidigare har beskrivits är domböckernas material av varierande art, vilket betyder att vissa fall inte beskrivs så ingående eller att de har behandlats snabbt. Uppsatsen ämnar inte på något sätt att ge en fullständig beskrivning av alla trolldomsprocesser som skett i Småland under den här tiden, utan är fallbeskrivningar av olika typer. För att ge en överblick av dessa fall har vi valt att kategorisera dem utefter vad som har behandlats i fallen. Alla fallen ingår under rubriken trolldom och vi kommer att ta upp dem utifrån kategorierna; rykte om trolldom, vidskepelse, signeri och förgörning. I några av de fall vi kommer att presentera finns det mycket domboksmaterial och dessa fall är mer ingående, det är kvinnor som har blivit anklagade för flera av dessa typer av brott. Vi kommer således att ta upp även vattenprov, tortyr, färder till blåkulla, stigma diaboli, samt pakt med djävulen.

5.1 Tidigare fall av trolldom i Småland

Före den period som vi avser att undersöka finns det bevis och protokoll om trolldom i Småland. Ärkebiskopen Abraham Angermannus utförde under 1596 en visitationsresa genom Skara, Växjö och Linköpings stift. Tyvärr är endast de sista protokollen bevarade. Dessa protokoll utgör en generalinventering av trolldom och vidskepelse i stiftet. I princip kan man se att det finns en skillnad mellan trolldom och de lindrigare fallen som betraktas vara vidskepelse, signeri och lövjeri. De olika fallen är varierande behandlat och de allvarligaste fallen sändes till tingen. De mindre förseelserna straffades med risslitning kombinerat med vattenbegjutning.¹⁵⁰ Fördelningen och frekvensen mellan stiftets olika delar framgår av tabellen nedan.

	Småland	%	Östergötland	%
Trolldom	32	42	15	23
Signeri	39	51	46	72
lövjeri m.m.	5	7	3	5
Summa	76	100	64	100
Tingförda	20	26	6	9
Därav för trolldom	17	22	4	6

Ankarloo 1971: 58

Ankarloo menar att det är först på mitten av 1500-talet som det utbildade häxbegreppet från kontinenten började tränga in i Sverige. Förgörning och djävulsförbund hade tidigare uppträtt oberoende av varandra, men nu börjar de kopplas samman. Detta sker dels med varandra och dels med nyare moment som exempelvis blåkullafärder, häxsabbat och sodomi med djävlar och demoner. Den mer specifika bevisningen för trolldomsfall började även bli mer allmängiltiga, även om reglerna var mer eller mindre fasta. Dessa bevisningar var vattenprovet, tortyr och avrakande av håret på kroppen samt uppletandet av stigma diaboli.¹⁵¹

Även om Sverige skiljde sig mycket från kontinentens häxförföljelser kan man se liknande spår, exempelvis att kriminalisering av religiösa förbrytelser var en naturlig följd av kyrkans ökande inflytande. Sambandet mellan de nyare rättsbruken och åskådningarna tillsammans

¹⁵⁰ Ankarloo 1984:58

¹⁵¹ Ankarloo 1984: 60

med tortyr, som kom att utforma trolldomsprocesserna senare, syns tidigast i de sydsvenska landskapen. Bland de nyare formerna var det vattenprovet som först kom att tas i bruk i Sverige.

5.2 Trolldomsmål i Småland 1604-1619

De fall som beskrivs här är hämtade från Östbo härads, Östra härads i Njudungs, Sunnerbo härads samt Konga härads domböcker under den aktuella tiden. Som visats av ovanstående diagram, är vår kategorisering inte likadan som den som då gjordes (trolldom står i det fallet endast för förgörning, vilket inte alltid stämmer överens med den rubricering som finns i rättsprotokollen). De fall som vi här ämnar beskriva är alla fall av olika trolldom. Trolldom består således av vidskepelse, signeri, lövjeri samt förgörning. Av dessa har alltid förgörning räknats som det allvarligaste brottet. Vidskepelse är en samlingsbeteckning på de övningar som inte har något uttalat eller underförstått skadligt syfte. De vanligaste formerna av detta är signeri och lövjeri. Vidskepelse, signeri och lövjeri betraktas som en lindrigare form och för detta kunde man inte enligt lagen dömas till döden, det kunde man dock i förgörningsmålen.¹⁵²

Gränsen mellan dessa olika former är ibland svår att urskilja i protokollen, i många mål är det flera former som är synliga och i vissa fall övergår signeri eller lövjeri till förgörning, då det antas att den anklagade har haft avsikt att skada någon. Till trolldom räknas även all samverkan med djävulen, som exempelvis blåkullafärd. Terminologin för de olika brotten är inte alltid konsekvent. Då signeri och lövjeri är blandat kallas det ibland bara för vidskepelse och trolldom behöver inte alltid gälla de allvarligare brotten.¹⁵³

5.2.1 Rykte om trolldom

Vi har hittat två fall som endast rör rykte om trolldom, det vill säga att någon blir anklagad för att ha utfört signaler eller lövjeri vilket anses ha samröre med trolldom. Rykte om trolldom kan vara allvarliga anklagelser då personens rykte var viktigt i den samhälleliga gemenskapen och sa mycket om personens ärlighet och heder. Grunden till trolldomsanklagelser låg ofta i ryktet och kunde därmed växa och leda till allvarligare former av trolldom. Enda sättet att bli fri från rykte var att ta upp det på tinget.

Den 8 juni 1604 hölls ett häradsting i Vetlanda.¹⁵⁴ Det handlar om att Kristin från Hultaby har blivit frikänd från sitt trolldomsrykte då det ej fanns några skäl eller bevis mot henne.

*”Sammaledis var och Kristin i Hultaby fri sagt för det trulldoms rykte hon var uti kommit, efter henne sådant kunne överbetyga, antingen med skäl eller bevis”.*¹⁵⁵

1609 den 15 september vid ting i Åby i Berga socken finns ett fall som antecknats under rubriken *”Beskyllning för trolldom”*. Nils Andersson i Hulle i Berga socken har anklagat Girmunds hustru för att vara trollkona, då hon hade burit ut sopor och lagt dem på en jordfast sten¹⁵⁶ vid en korsväg. Nils blev dömd till att böta 20 daler.¹⁵⁷ Att sprida rykte om någon visar sig vara ett brott som var straffbart och så allvarligt att det togs upp på tinget. Fallet visar även att den som sprider falska rykten kan bli straffad.

¹⁵² Ankarloo 1971:46f

¹⁵³ Ankarloo 1971:51

¹⁵⁴ Edling och Pelijeff 1965:83

¹⁵⁵ Edling och Pelijeff 1965:84

¹⁵⁶ Jordfasta stenar var platser där det var lämpligt att utföra magiska riter. (Schön 2004: 121)

¹⁵⁷ Aschan 1935:47

5.2.2 Vidskepelse, signeri och lövjeri

Grunden till trolldom ligger i signeri och lövjeri och rubriceras i vissa fall som vidskepelse men benämningen trolldom förekommer även i rättsprotokollen. Signeri är en verbal form av magi, medan lövjeri är dess motsvarighet där man arbetar med magiska föremål, båda har syfte att bota eller avvärja.¹⁵⁸

Vid tinget i Moganäs i Onsjö socken den 1 augusti 1604 förekom under rubriken ”*Mistänkt för Tråldom*” att Anders Jonsons kor hade slutat ge mjölk och för detta beskyllde han sin granne Ingier. Misstankarna mot henne var starka eftersom han en gång hade hittat en av hans kalvar, död under ett kar vid hennes hus. Han visste också att Ingier hade hållt mjölk i sin varma bastu, vilket kunde ses som någon form av trolldom. I dåtidens samhälle var människor beroende av vad naturen kunde erbjuda. Detta ledde till att man var mycket rädd om sin boskap och särskilt om sina kor då de gav den livsnödvändiga mjölken och smöret.¹⁵⁹ Man trodde även på en så kallad ”nollsummeprincip” (the limited good), dvs. att det fanns en viss mängd lycka i världen, i detta fall mjölk. Om ens egna kor sinade drog man slutsatsen, enligt nollsummeprincipen, att mjölken måste ha blivit stulen och lyckan gått till någon annan.¹⁶⁰ Detta är sammankopplat till trolldom, då mjölkbrist ofta förklarades med att trollkunniga hade bedrivit magisk mjölkning.¹⁶¹

*”Kom för rätta Anders Jonson i Måganäs föregivandes, huruledes hans ko hade mist sin mjölknan, så att den ena dagen miste en ko mjölken, den andra dagen miste den andra ko mjölken, den tredie dagen miste den tredie kona mjölken, och så framåt, oansett att han midler tid hade grannen acht och varetech på boskapen¹⁶², att han hade kunnat utspana och yppa, vem sådant skulle hava gjort... Och sådana hennes sällsamme åtheffwer¹⁶³, som hon sig haver företagit, fattade han en misstanke till henne, att hon skulle hava honom ifrån nyttan av hans kor. Men Ingier ville sig herutinnan försvara, förebärandes och sade att en gånge kvinna henne sådant lärt hade, till att göra, för det Ingiers kor hade mist mjölknan. Om detta målet blev uppsatt till vidare rannsaking, och för:ne Ingier togs i starke borgon¹⁶⁴”.*¹⁶⁵

Ingier försvarar sig med att hon har blivit lärd av en annan kvinna, således legitimerar hon sin handling genom att visa att det finns andra som har mer kunskap om trolldom än vad hon själv har.

1615 vid ting i Håå, Hamneda socken den tredje januari beskyllde Swen Jonson i Boarp sin granne Nils Booson för att ha sopat på skärtorsdagen och burit det över tre åkrar för att sedan lämna det på Swens åker.¹⁶⁶ Detta anses ha haft med vidskepelse att göra, tyvärr finns det inte vidare anteckningar om fallet så vi vet ej vad det blev för dom eller straff. Fallet är ändå intressant eftersom det visar på vad som räknas som vidskepelse.

Den 28 februari 1615 beskrivs under rubriken ”*otvivelaktigt utslag av vidskepelse*” att Swen Stenson i Espenäs blev anklagad för att på juldagen ha kommit till Jöns i Vigåsa, vilken låg inför döden och skurit en bit av hans tumnagel med sin kniv och tagit den med sig. Naglar

¹⁵⁸ Se även 4.2.2 om nyttig och skadlig magi

¹⁵⁹ Schön 2002: 101

¹⁶⁰ Dahlgren och Florén 1996: 13

¹⁶¹ Schön 2004: 182

¹⁶² Sin uppmärksamhet noga fäst på boskapen.

¹⁶³ Beteende, uppförande

¹⁶⁴ Ung. inställa sig till svaromål

¹⁶⁵ Aschan 1935:35f

¹⁶⁶ Aschan 1935:47

anses ha med vidskepelse att göra och det antas att han med denna nagelbit skulle kunna utföra någon form av trolldom.¹⁶⁷

*”Samma dag kom för rätta Swen Stenson i Espenäs, och blev beklagad att han om Juldag mot aftonen kom till Jöns i Vigåsa (: Vilken låg slätt för döden :) och tog ut sin kniv och skar ett stycke av nageln på den sjukes tummelfinger, och den sjuke ej annat visste än att Swen gömde stycket i sin Pung. Detta hade den sjuke bekänt för sin hustru och sin måg i Rya, det Swen icke neka kunde, och bekände han att det skedde uti druckenskap och inte ondt viste där med. Men efter det skedde om Juldag mente folket att han därmed skulle bruka eller veta någon vidskeplighet. Därför utfäste Swen en 6-manna Ed till nästa ting.”*¹⁶⁸

Swen legitimerar sin handling genom att skylla på alkoholen. Rätten ser Swens handling som ett otvivelaktigt utslag av vidskepelse. Det verkar dock som att rätten accepterar Swens förklaring, då han endast behöver en sex-manna ed, istället för den sedvanliga tolv-manna eden.

Valborgsmässoting 22 maj, 1615 avkunnades en frikännande dom i ett trolldomsfall. Swen Person i Markaryd företrädde sin hustru Kirstin Benchtzdotter och sade sig kunna erbjuda en tolvmanna ed för att hans hustru skulle bli frikänd från sitt trolldomsrykte. Anklagelsen om trolldom bestod i att Kirstin skulle ha druckit ett stop öl med sin granne Per i Hagalt vid ett gästabud hos Per Trulson i Hanaball, strax därefter hade Per blivit sjuk. Det fanns dock ingen bevisning mot Kirstin och hon *”var aldrig beryktat för någon trolldom”*.¹⁶⁹ Dessutom vittnade en herr Påwell i Ulfzbeck, att han hade besökt Per i Hagalt och givit honom sakramentet¹⁷⁰. Han hade frågat Per om han beskyllde Kirstin för sin sjukdom, Vilket han nekade till och menade att han aldrig hade beskyllt henne. När Per slutligen blev frisk igen, blev Kirstin *”frisagd.”*¹⁷¹ Kirstins man företräder sin hustru i rätten¹⁷², därmed är Kirstin själv aldrig aktör. Vi kan se även i detta fall att en persons rykte spelar stor roll i förhållande till domen. Herr Påwell, som är präst spelar även han en avgörande roll, en prästs vittnesmål anses vara mycket trovärdigt.

Den 28 september 1615 anklagas Britta i Fägerhult för vidskepelse och signeri. Britta var Jönses hustru och hon och hennes mor Anna i Ugnhult i Allbo härad hade i Håkans fähus i Fägerhult en söndagskväll tagit salt, malt och vitlök, mjölkat korna och givit dem deras egen mjölk att dricka.¹⁷³ Inte heller i detta fall står det vidare om någon dom, eller vad som har hänt med de anklagade. Dock visar fallet att livsmedel, speciellt mjölk, har en central roll i trolldomsfall. Vi kan även här se att Britta benämns som någons hustru, vilket kan tyda på att kvinnans civilstånd var viktigt i rätten samt att hon själv inte var aktiv på tinget.

13 februari, 1611 vid ting i Ösiö i Ljunga socken under rubriken *”Trulldom”* blev Elin i Horsnäs, Oluffz hustru beskylld för trolldom, då hon hade gett sin systers trolovade, Simon Thursson i Thutarijd, ett *”recept”* på hur han skulle bli kär i system, då han inte ville gifta sig med henne längre. Simon vittnade om detta:

¹⁶⁷ Se 4.3.1

¹⁶⁸ Aschan 1935: 48

¹⁶⁹ Aschan 1935:50

¹⁷⁰ nattvarden

¹⁷¹ Aschan 1935:50

¹⁷² Se 4.4. Detta förekommer i flera fall.

¹⁷³ Aschan 1935:48

”... sade hon ville lära honom huru han skulle taga en ekpåle och slå igenom en åker ren och där skulle han stinga igenom det hålet 3 råg bröds bita ok 3 fiska bita och 3 kött bita en söndags morgon för en solen gick upp dem skulle de båda äta sedan skulle ingen varken under eller ovan jorden deras kärlighet åtskilja...der före blev av sagt för rätta att för:de Oluffz hustru i Hårnsäs skulle fly sig sin sagesman till städis¹⁷⁴ eller hon skulle stå skrift.”¹⁷⁵

Elin döms för att genom signaler försökt vända andra människors håg och sinne. Även Elins civilstånd nämns i rättsprotokollet, men i detta fall har hon själv varit aktiv på tinget. En av anledningarna till detta kan vara att Elin anklagas för flera olika punkter av trolldom, till och med förgörning. I ”receptet” ingår talet tre flera gånger, vilket är det vanligaste av alla magiska tal. Talet tre var välkänt i hednisk tid och fick ännu större betydelse i och med kristendomens treenighet.¹⁷⁶ Kärleksmagi var vanligt förekommande med både ett positivt och negativt syfte.¹⁷⁷ Uppenbarligen har Simon lovat systemen att gifta sig med henne och begår därmed ett brott genom att bryta sitt löfte.¹⁷⁸ Möjligt är att Simon kommer undan med detta brott, eftersom Elin har ett så starkt rykte om att utöva trolldom. Simon skyller således ifrån sig på Elin.

Elin i Horsnäs är en beryktad trollkvinna och hennes öde finns med på flera ställen i domböckerna. Den 10 september 1611 togs en rad anklagelser upp mot Elin, dels handlade de om förgörning av hennes man samt mot en kvinna som hette Margetta Laressa i Gnustörp vilket beskrivs mer ingående i nästa kapitel. Det beskrivs även att Eskill Bengtsson har förlorat mycket boskap och misstänker Elin för detta. Han skickade bud till Elin att hon skulle hjälpa honom varpå Elins moder sände bud till hans hustru att hon skulle:

”...hon skulle taga en kalv i en säck och bära honom ansådis¹⁷⁹ tre gånger omkring stugan och sedan stoppa honom igenom fönstret på stugan där efter skulle hon få bot på, vilket och så skedde, så och gjorde.”¹⁸⁰

Budet skickades inte till Eskill själv utan till hans hustru. Kor och mjölkning tillhörde den kvinnliga sfären, vilket detta bekräftar. Även här kan vi se vilken viktig roll boskapen spelar samt talet tre. Eskill berättade också att han varit i bråk med Elins förra man, Niels Pedersson vilket resulterade i att:

”...samma dag blev hans oxen galen, då sände han bud till för:de Elin att om hans oxen icke fick bättra skulle hon få skam, och strax fick oxen bättra.”¹⁸¹

Eskill tar för givet att Elin är skyldig och då han säger att hon skall få skam spelar han på ryktet och därmed på Elins heder och ärbärdhet. Elin bekänner under tinget att det fanns andra kvinnor som var häxor.

”...bekänt att 3 eller 4 kvinnor i Rysby gäld skulle vara värre en hon vilket hon intet kunne bevisa, men detta sade hon och bekände att Eskillz hustru i Horsnäs skulle hava gravet en

¹⁷⁴ alltid

¹⁷⁵ Aschan 1935:36f

¹⁷⁶ Schön 2004:277

¹⁷⁷ Se 4.2.1

¹⁷⁸ se även Lennartsson 1999

¹⁷⁹ motsols

¹⁸⁰ Aschan 1935: 39

¹⁸¹ Aschan 1935:39

*kalv i hennes göningshög och vänt alla fyra benen i vädret vad hon mente där med visste hon intet.*¹⁸²

Legitimering av handlingen syns genom att Elin säger att det finns tre eller fyra kvinnor som är värre än vad hon är. Detta sätt att argumentera inför rätten känner vi igen. Det verkar som att kvinnor försvarar sig genom att skylla på andra kvinnor, och på så sätt försöker höjer sig själva som personer. De är inte ensamma och de är inte värst. Om vi jämför detta med fallet om Swen som skyller på alkoholen kan vi se att män och kvinnor använder sig av olika strategier för att legitimera sina handlingar.

Elin var även anklagad för vidskepelse. En specifik händelse tas upp i rättsprotokollet som beskriver att Elin en gång var bjuden på ett bröllop och när alla andra var vid kyrkan var de kvinnor som beredde maten samt några yngre pojkar kvar hemma. En av dessa pojkar var Elins son och när de var ute och lekte kom en massa skator, varpå pojken sade och bevisade för de andra pojkarna att en av skatorna var hans mors genom att hämta in samma skata två gånger. Med denna anklagelse finns även iakttagelser som ska bevisa att Elin har mjölkharar.¹⁸³ I protokollet om Elin står det på ett flertal ställen att Elin har en speciell kontakt med djur. Man ansåg att vissa djur var mer magiska än andra som exempelvis harar, fåglar och paddor.

”...Här opå haver Bengkt gjort sin salighets ed, här på tinget att så tillgånet är som för:tt står; det kvinnfolken som hemma vore att bereda maten, såsom ock hela gästabuds laget veterligt var. Blev och så bevisat med Elines grannar i Horsnäs, att med hennes kor och getter alltid harar utan att följa, så att de som där omkring bodde, led stort men på sitt sommarsank¹⁸⁴, och bleve alltid hararna syndta i gårdarna runt omkring där hon bodde...”¹⁸⁵

Då det finns många människor runt omkring Elin som klagat på henne har hon varit uppe i rätten flera gånger, vilket gör att även rätten vill bli av med problemet med Elin, vilket följande citat visar.

”...in summa där kunne varken tid eller papper nog till som för:de Elinis grannar klagat på henne.”¹⁸⁶

Den 3 augusti 1618 kom den beryktade trollpackan Ingeborg Boggesdotter i Högnalöff inför rätta i Uråsa socken. Ingeborg är anklagad för en rad olika brott kopplat till trolldom, vilket vi återkommer till längre fram. I rättsprotokollet anklagar Ingeborg en annan kvinna för att ha lärt henne trolldom: *”bekänner och förenämnde Ingeborg, att Elin Essbiörns som först lärde henne att trolldom.”¹⁸⁷* Elin Essbiörns förnekar anklagelserna och menar att Ingeborg: *”ljuger på henne.”¹⁸⁸* Även om Elin Essbiörns förnekar anklagelserna, menar rätten, att hennes rykte talar för sig själv.

¹⁸² Aschan 1935:39

¹⁸³ Mjölkharar var ett väsen som trollkunniga kvinnor påstods sända ut för att stjäla mjölk och smör från andras kor. Folk trodde att de magiska mjölkktjuvarna var tillverkade av de trollkunniga själva, man använde bl.a. stickor, linavfall och annat skräp samt tre droppar av sitt eget blod för att ge liv åt dem. Man trodde att mjölkharen inte kunde dödas eller skjutas om man inte hade lagt ett magiskt verkande medel som silver eller psalmboksblad i förladdning. (Schön 2004:182)

¹⁸⁴ Sin sommarproduktion av ost och smör

¹⁸⁵ Aschan 1935:43

¹⁸⁶ Aschan 1935:40

¹⁸⁷ Hyltén-Cavallius 1921: 337

¹⁸⁸ Hyltén-Cavallius 1921: 337

”Men likväl är det bevisligt, att förenämnde Elin haver länge stått uti uppenbara rykte för trolldom, och haver haft ett ondt namn, och är beslagen med signelser och lövjeri. Och ehuru hon nekar och försvar sig, så kan man dock ingen loffuen¹⁸⁹ ställa till hennes eder; ty sådant folk hava försvurit Gud sin skapare, och efter hon icke får en av sina grannar och grannkvinnor som vilja göra henne fri, därför blev så avdömt, att förenämnde Elin skulle försändas till Calmar och prøvas på vattnet.”¹⁹⁰

Ingeborg legitimerar sina handlingar genom att lägga skulden på Elin. Trots att Elin nekar till anklagelserna är hon redan på förhand dömd på grund av sitt uppenbara rykte för trolldom. Varken grannar eller grannkvinnor vill ställa upp och svära henne fri, på grund av att hon har svikit gud. Benämningen grannar och grannkvinnor visar att man gör skillnad mellan män och kvinnor.

5.2.3 Förgörning

Förgörning anses vara en allvarligare form av trolldom, än vidskepelse, signeri och lövjeri. Som vi tidigare har nämnt är det endast förgörning av människor och boskap som enligt lagtexter i Sverige kunnat leda till avrättningar, dessa brott betraktas således som farligare.¹⁹¹

1604 vid ett ting i Torpa den 21 november gick Brita Jon Jonsons i Gaashult sin ed att hon inte hade förgjort sin sonhustru Ingier Jogansdotter eller varit vållande på något sätt till hennes död.¹⁹² Domboken berättar dock inte något om utfallet, men vad andra fall har visat så blir man frikänd om man med ed kan försvara sig.

År 1605 den 26 november stod ett häradsting i Vetlanda. Den anklagade är Suenns hustru Karin och hans måg Nils, och anklagelsen handlar om att de skulle försökt förgöra Anders Ödhe.

”...Suenns hustru skulle hava lägg¹⁹³ en trollpacke till att förgöra Anders Ödhe, och skulle Suenns måg Nils Andersson benämnd varat med Suenns hustru...”¹⁹⁴

Fallet är svårtolkat och vi är osäkra på om protokollet menar att Suenns hustru och måg själva har lagt en förgörningsknuta att förgöra Anders Ödhe eller om de har lejt en trollpacka att förgöra honom. Vi kan dock konstatera att Suenn är den ansvariga i hushållet då han både har ansvar för sin hustru och sin måg Nils. I de två nästkommande målen tas fortsättningen på denna förgörningsanklagelse upp. Suenn utfäster en tolvmanna ed för att fria sin hustru, medan Suenns måg Nils själv ställer upp en tolvmanna ed, vilket visar att Suenn har ett större ansvar för sin hustru än för sin måg. Det kan bero på att män hade möjlighet till ett större utrymme i rätten, än vad kvinnor hade.

”Item välaktigt Suenn Jönsson i Höcketorp utfäste en 12 manna ed för samma trolldoms tillwittellsse¹⁹⁵ på sin hustrus vägnar benämnd Karin Männsse dotter.”¹⁹⁶

¹⁸⁹ tillit

¹⁹⁰ Hyltén-Cavallius 1921: 336

¹⁹¹ Se 4.3

¹⁹² Aschan 1935:36

¹⁹³ tilldelat

¹⁹⁴ Edling och Pelijeff 1965:114

¹⁹⁵ skamfläck

¹⁹⁶ Edling och Pelijeff 1965:114

”Item med samma utfäste hans måg Nilss Andersonn i Båttingetorp en 12 manna ed för sig om samma trolldoms till wittellsse.”¹⁹⁷

Elin i Horsnäs öde beskrivs ytterligare i domboken vid ett ting i Bäckaryd i Hamneda socken. Den 10 september 1611 finns det antecknat under rubriken ”*Trulldom*” att Elin i Horsnäs är beskylld för trolldom och misstänks för att ha förgjort sin förre man. Vi ser här i protokollet att anklagelserna hela tiden trappas upp mot Elin. Elin hade gått till kyrkoherden strax innan hennes man gått bort och frågat vem som skulle ärva om hennes man dog. Skulle släkten ärva allt eftersom de inte hade några barn ihop? Om detta vittnar kyrkoherden Carll i Rysby och Elin svarar:

”...där till svarade Elin nej att hon intet frågade här Carll till för en hennes man var död då bevisades det att då hon talade med Carll här om, låg hennes förre man sjuk och icke var död, där näst kom hennes förre mans fader fram för rätta och klagade att den tid hans son var död då gick han till och talade Elin till huru hon sig här för ville försvara, och sade det är mig förekommit att ni skulle haft honom i en bastuga i ett kar och dränkt honom där uti, då lät han syna honom och fann det att han var blå om halsen och härarna¹⁹⁸ och våt om huvudet och legat i två dagar...”¹⁹⁹

Hennes bortgångne mans fader spelar en stor roll i denna anklagelse, som vi kan se har han besökt Elin och frågat hur hon vill försvara sig inför anklagelsen om förvållandet till sin mans död. För att ytterligare förstärka bevisningen mot Elin berättar han om ett gästbud hos henne som han varit bjuden till. När han ville åka hem, bad Elin honom att stanna och bjöd honom på öl. Hon sa sedan att det fick vara nog med öl, vilket gjorde fadern så arg att han tog en skål och slog sönder den mot bord. Vilket Elin svarade med:

”...då sade Elin, det skall du få skam före, det Elin nekar här till att hon det intet sade, och då han skulle draga sedan, hade han en häst, vilken blev så sjuk att han icke orkade att bära honom hem, och sade att hon visst hade visat fan efter honom.”²⁰⁰

Även Elins mans bror blev inblandad då han försökte övertala Elin att inte vara arg på hans far och när han sedan red ifrån Elin blev han sjuk. Även här antyds det att Elin har använt magi för att skada.

”...då han kom en fjärdings väg där ifrån blev han gruvligt sjuk klöckttis²⁰¹ och orkade intet, och då han kom hem blev han vid sängen liggandes och låg ett halvt år för en han kom sig före igen, detta skyller han allt för:de Elin för att hon är allt vållandes uti, vilken hon hårdlerliga nekar till allt detta, utan detta bekänner hon att han slog skålen sönder och försköt hon sig till vittne, att Peder i Skeen hade talat med hennes man sedan han hade varit i bastugan, vilket vittne ännu intet kom för rätta.”²⁰²

Elin påpekar att hon har ett vittne till anklagelsen för hennes mans död då Peder i Skeen, hade talat med hennes man efter bastubesöket. Samtidigt var Elin anklagad för att ha förgjort en

¹⁹⁷ Edling och Pelijeff 1965:114

¹⁹⁸ axlarna

¹⁹⁹ Aschan 1935:37f

²⁰⁰ Aschan 1935:38

²⁰¹ kräktes

²⁰² Aschan 1935:38

kvinnor som hette Mareta Laressa i Gunstorp. För 20 år sedan beskyllde Mareta Elin för trolldom på Thutaryjdz kyrkogård. Elin försvarade sig genom att slå Mareta på munnen. Det är tydligt att Elin vill försvara sin heder och använder därför våld. Efter denna händelse blev Mareta sjuk och avled så småningom. Eftersom det fanns många vittnen till denna händelse så kunde det tas upp i rätten 20 år senare. Bråket mellan dem hade uppstått då Mareta tillsammans med en annan kvinna en morgon skulle kärna smör, hur mycket de än kärnade ville det inte bli smör. Då sade den andra kvinnan att hon kände att det var något ont längre bort i skogen, och menade då Elin. På grund av Elins rykte kan vi anta att hon blir beskylld för mycket av det som går snett runtom i bygden. Rykten är således ett starkt maktmedel mot människor man är rädda för. För även i detta fall handlar det om den livsviktiga livsmedelsproduktionen.

”Strax därefter när Elin kom till kyrkan, kom hon strax till Märitt och sade: Jag haver spordt, att du haver skylt mig för de att du ej får smör, det skall du få skam före, strax slog Elin Märitt på munnen, så att både näsa och mun blödde, sedan vantrivdes hon, så att hon aldrig såg sin hälsa dag där efter, och hon trånade ihjäl, och beskyllde ingen annan för sin död än Elin... Detta allt är vittnat med svuren Ed n. Håkon Månsz., Lars i Gnustörp, herr Carl i Rysby, att så skett är efter som för:dt står. Det och hela Rysby gäld är kunnigt och Veterligt...”²⁰³

Vi ser här att prästen i Ryssby är vittne till bråket mellan Elin och Mareta. Prästen har mycket makt i bygden och är därmed ett mycket viktigt vittne mot Elin. Ett slagsmål mellan kvinnor på kyrkogården väcker stor uppmärksamhet. Därmed kan vi se bakgrunden till Elins rykte.

Den 7 maj 1616 anklagas en kvinna vid namn Britta Arfvidsdotter i Löpaskough. Britta var beryktad för vidskepelse och signeri, vilket hon inte kunde neka till. Britta hade signat en man vid namn Håken Giertonsson som hade varit sängliggande i ett års tid. Britta hjälpte honom mot betalning på en daler. Hon befallde Håken att ta en alkäpp som var lika lång som han själv var, då skulle han bli bättre. Håken blev därefter frisk ett tag, men blev snart sjuk igen. Britta kom då till honom med en ostkaka och tre stenkakor, hon nöp tre bitar av ostkakan och gav honom, sedan vantrivdes han i ett halvt års tid²⁰⁴ innan han dog. Även här kan vi se att siffran tre spelar en stor roll vid magiska riter. Håken berättade sedan på sin dödsbädd att han skylld Britta för sin död. Han poängterade dock att han inte var arg på henne, men menade att de måste upp till rättegång för att låta Gud och rätten bestämma straffet. Människor som använde trolldom bröt mot guds lag och skulle därför straffas. Om man lät bli att anmäla dessa människor kunde Gud straffa hela bygden.²⁰⁵

”Och för sin skriftefader²⁰⁶ bekände att hon var skyldig hans död. Då gav han henne vänskap och befallde den saken Gud och överheten i händer. Det målet att rannsaka skedde med flit rannsacad blev och haver det Gud bättre än ynkelig lösning uppläst så att man måste²⁰⁷ ... Därför kunde varken nämnden eller jag fria hennes liv då sköts till hans Kungliga majt..²⁰⁸

²⁰³ Aschan 1935:42f

²⁰⁴ Det är osäkert i protokollet om det står ½ år eller 1½ år

²⁰⁵ Se 4.3.2

²⁰⁶ biktfader

²⁰⁷ oläsligt

²⁰⁸ Östbo härads dombok 1614-1617, den 7 maj 1616.

Även i rättsprotokollet från 1619 kan man läsa om denna händelse. Här står det att Britta ska ha förgiftat Håken Giertonsson i Säfrarp och det förtydligare att skriftefadern var Kaplanen herr Per Påunesson från Värnamo som då han givit sakramentet till Håken tagit emot bekännelsen.

”Skyllde han för: de Brita Arvidsdäter för sin död, och ingen annan.”²⁰⁹

Precis som vi har nämnt innan är prästen en betydelsefull man i samhället och därmed ett starkt vittne. Det var vanligt att man på sin dödsbädd bekände för prästen dels sina egna synder och dels andras synder, då man ville vara fri från skuld. Prästen blev således den som ofta tog upp trolldomsanklagelserna på tinget.

5.3 De nyare rättsbruken

Enligt Ankarloo handlade de nyare rättsbruken som sammankopplades med trolldom om vattenprov, tortyr och avrakning av håret samt pakt med djävulen. Vi har i våra fall hittat indicier på att dessa nyare rättsbruken även använts under trolldomsprocesser i Småland i början på 1600-talet.

5.3.1 Vattenprov

Vi har i våra fall funnit tre kvinnor som blivit prövade på vatten, anklagelserna mot dem har varit flera och av allvarligare slag som förgörning. Vid ett vattenprov sänks den misstänkte ner med bundna händer i (kallt) vatten. Den som då inte sjunker, utan flyter anses vara skyldig.²¹⁰

Om inte Per Ollson (tidigare fogde i Sunnerbo) ställts inför rätta skulle vi inte veta mer om Elins öde. Elins anklagelser finns därmed samlade i domboken från den 3 februari 1615 då ”*En viss Ransakning om Elins bedrifter i Horsnäs, vilken Wälb. Jöns Jöranson haver för den Konungsliga Högloviga hovrätt angivit Per Ollsson fordom fogde i Sönnenbo, att han skulle utan brott och föregången dom låtit avliva.*”²¹¹ Citatet är mycket intressant då fogden blir anklagad för att ha avrättat Elin utan tillräcklig grund. Detta visar att trots att Elin är anklagad på sju punkter om trolldom samt har ett omfattande rykte har hon ändå rättigheter i det dåtida rättssystemet. Även om det många gånger känns som de anklagade är dömda på förhand visar Elins fall att det måste finnas tillräckliga bevis för att dömas till döden. Ett av dessa bevis är det vattenprov som Elin genomgick.

”...Här om är Elin på åtskilliga tider tingförd, och omsider av sagt, att hon skall prövas på vattnet, vilket och så skedde efter Ståthållarens Ädla och Welb. Lasz Christiernsons befallning opå Jönekiöpingh... När mästermannen var kommen sade Per Ollson till honom, Jag haver en kvinna, som du skall pröva på vattnet. Och är det så att du kan tänka att hon är fri, så låt henne bliva, du skall få din betalning lika fullt. Men är hon skyldig så gör det Wälb:te Ståthållaren haver dig befallt.”²¹²

När mästermannen Håkan såg Elin kände han igen henne, Elin hade en gång tidigare blivit prövad på vattnet i Rydaholm tillsammans med två andra kvinnor. Vi vet inte dessa två kvinnors namn, men vet att de blev dömda till döden. Elin blev dock inte dömd till döden vid

²⁰⁹ Östbo härads dombok 1618-1624, den 8 januari 1619

²¹⁰ Denna metod är känd redan från Babylonisk lagstiftning och trots kyrkliga förbud på 1200-talet användes det vid 1600-talets häxprocesser. Nationalencyklopedin.

²¹¹ Aschan 1935:40

²¹² Aschan 1935:44

detta tillfälle vilket betyder att antingen så sjönk Elin vid vattenprovet eller så fick hon ett lindrigare straff som exempelvis risslitning.

*”När hon nu kom på vattnet, flöt hon som en gås, det hennes kyrkoherde Herr Carl i Ryzby och hela Prästgillet stod och såg opå. Och efter hon flutit, såsom och efter hon inte ville bekänna, ej heller kunne göra sig fri med Lagen, blev hon förd på ett ting som stod i Anderstad den 28 sept. år 1611...”*²¹³

Detta skrivs det om i domboken från 1615, trots att Elin fick sin slutgiltiga dom vid tinget i Anderstad 28 september 1611. I rättsprotokollen från 1611 kan man även läsa att hon blivit prövad på vattnet genom de vittnesmål som ges:

*”Item vittnade Karin i Bräckentorp samt Oluff ibit efter sin hustru att för:de Elin i Hårnäs sade den tid hon hade varit på vattnet och flöt, att hon icke hade trott att hennes Gud skulle så hava svikit henne.”*²¹⁴

*”Item vittnade ok Peder Ollsson att när för:de Elin kom upp ut vattnet skulle hon hava sagt, hade jag sättat Börett thura²¹⁵ och haft min egen särk opå och bundit brysten åt mig med en lisssta²¹⁶, då hade jag sjunkit.”*²¹⁷

*”Item vittnade Peder Ollssons sedell²¹⁸ att för:de Elin skulle hava sagt att hon tror att aldrig ingen Gud vara till.”*²¹⁹

Det finns här tre personer som vittnar mot Elin, varav en utav dem är en kvinna. Peder Ollson är fogden i Sunnerbo och därmed borde hans vittnesmål väga tungt. Rättsprocessen mot Elin är det enda ställe där vi kan se en kvinna som vittnar mot en anklagad. Vi har sett kvinnor som har vittnat, dock är det kvinnor som redan är anklagade.

Den 3 augusti 1618 rannsakades en beryktad kvinna som hette Ingeborg Boggesdotter. Den andra dagen²²⁰ på detta ting konstaterades det att hon efter många lagting och anklagelser om trolldom skulle provas på vattnet, vilket hon även ber om själv. Eftersom Ingeborg själv ber om att bli prövad på vattnet ser hon sig själv som oskyldig, vilket borde vara ett starkt bevis till hennes fördel.

*”Därför blev på näst tillförne hållna lagting dömda till provet, att hon skulle provas på vattnet, efter hon godeligen icke något ville bekänna. [...] Sedan hon kom på vattnet, flöt hon lättare än någon gås, så att Mestermannen henne två gånger nedstoppade, och hon genast med hast uppflöt, och låg på vattnet som ett torrt trä, det härads Nämnd och över hundrade människor åsågo, och hon fick inte vatten i munnen, näsa eller öron, som andra människor, och kunde näppeligen bliva våt, utan när hon kom upp stod lika frisk och var genast torr.”*²²¹

²¹³ Aschan 1935:45

²¹⁴ Aschan 1935:39

²¹⁵ Enligt Hylltén-Cavallius: ”Hade jagh lydt Thuras Berta.”

²¹⁶ kant, rand på kläder

²¹⁷ Aschan 1935:39

²¹⁸ ingen förklaring

²¹⁹ Aschan 1935:39

²²⁰ Det framgår inte i protokollet hur många dagar rättegången mot Ingeborg pågår, men vi kan utläsa att det handlar om minst två dagar, men förmodligen fler.

²²¹ Hylltén-Cavallius 1921: 335f

Eftersom Ingeborg flyter och därmed ses som skyldig väger det beviset tyngre än att hon själv hävdar att hon är oskyldig. Ingeborg erkänner även efter vattenprovet att hon hade lagt förgörning vid fähusdörren hos sin gårdskvinna Segred Månssesdotter som hade blivit sjuk och avlidit efter att ha varit sängliggande i sex år. Segred beskrivs som Elins gårdskvinna vilket visar att hon har en högre rang än Ingeborg. Hon erkände även att hon hade gjort förgörningen själv.

”Item haver hon och bekänt, att hon själv sammankopplade den trolldomen som Segret blev sjuk av, och uti samma förgörnings knuta haver varit solfuaträ²²² och harben av Berghare, och bekänner, att den fule Satan och hon gjorde harar i dömmelueken²²³ av sticke stubbar, som är brända uti både endar och kastas vid golvet, den hon sedan visar till sina förlänings bönder, att diar deras kor, och hade satt hemma en kittel, som haren skulle spy mjölken uti, och sedan tog hon och kärnade och sedan saltade smöret, brukandes det som annat smör; av samma hare tog hon ben och lade uti förgörnings knutan.”²²⁴

Mjölkharen var ett mycket vanligt förekommande i den gamla folktron. Man trodde att trollkunniga kvinnor sände ut dessa för att stjäla mjölk och smör från andras kor.²²⁵

I rättsprotokollet från Östbo härad från den 8 januari 1619 kan man läsa att Britta Arfvidsdotter från Löpaskough blev prövad på vattnet då hon var anklagad för att ha förgjort Håkan Giertonsson.

”Då förgångna år, fångandet hon och fördes till Jönne-Kiöpingh, gick där en tid fången, sedan kastades på vattnet, Och skarprättare förde henne neder med en lång stång djupt neder i vattnet, Men hon flöt som en gås up igen, Hade för några år sedan bekommit sin döm²²⁶ och sagd ifrån Livet. Nu fördes hon åter till Jönnakiöpingh tortyr.”²²⁷

Detta är det sista som sägs om Britta och hennes öde är inte känt, men troligtvis levde hon inte så länge då hon var dödsdömd i detta protokoll. Vid tortyren tycks de flesta anklagade för trolldom bekänna något som gör att de avrättas.

De tre kvinnor som blivit prövade på vattnet och flutit, beskrivs alla som om att de ”flöt som gåsar”²²⁸. Vi kan spekulera i om uttrycket är allmänt använt vid vattenprov eller om det är mästern Håkan som speciellt använder det. Vi vet att han säkert har prövat Elin och Ingeborg, men inte att han prövat Britta på vattnet. Britta prövas ett år senare än Ingeborg i Jönköping, som var mästern Håkans hemvist.

5.3.2 Stigma Diaboli

Mästern menade att han genom vissa tecken på de dömdas kroppar kunde utläsa huruvida de hade samröre med djävulen, detta kunde ses genom att de misstänkta hade ett djävulens märke, Stigma Diaboli, någonstans på kroppen.

²²² Trådöglor som varptrådar träds igenom i en vävstol. Dessa trådöglor var mycket vanliga trolldomsmedel vid tillverkning av tjuvmjölkanke väsen. (Schön 2004: 248)

²²³ Dymmelveckan, äldre benämning på stilla veckan, veckan innan påsk.

²²⁴ Hyltén-Cavallius 1921: 331

²²⁵ Schön 2004: 182, se även fotnot 184

²²⁶ otydligt antagligen dom

²²⁷ Östbo härads dombok 1618-1624, den 8 januari, 1619

²²⁸ Vi kan känna igen detta från det gamla ordspråket om att ”slänga vatten på en gås”, vilket betyder att en person inte tar åt sig.

Ifrån domboken som tar upp Elins fall från den 2 mars 1615 kan vi läsa att mästermannen letade efter detta märke på Elins kropp. Mästermannen såg märket tillsammans med flera dannekvinnor.²²⁹

”Är hon skyldig, då haver hon många ärr i huvudet och på kroppen, och hennes Pattar är ludna och diade, och under den högra Patten finns märket n: en svartbrun växt. Och när Mästermannen kom in i en stuga, tog han henne till sig, och klädde af henne oplöten²³⁰, så att hon stod bar om bröstet, då blevo många dannekvinnor inkallade och såg att hon hade samma märke som Mestermannen omtalat hade, där opå de sig storligen förundrade och sade, Inte hava vi sådana märke, ej heller hava vi någon tid sådan sett.”

I detta fall är det dannekvinnor som kallas in för att vittna om Elins märke. Enligt kristendomen var det syndigt att visa sig naken inför andra män än sin egen make, vilket förklarar att rätten kallar in kvinnor. Dannekvinnor, var inte vilka kvinnor som helst, utan redbara kvinnor. De skiljer sig ifrån Elin i detta fall, då de påpekar att inte de har sådant märke.

Även i fallet med Ingeborg Boggesdotter konstaterar mästermannen Håkan att hon hade ett sådant märke.

”Och förrän Mestermannen, M(ester) Håkon i Jönekiöping fick se samma trollkvinna, sade han vad tecken hon skulle hava, så framt²³¹ hon var skyldig, nämligen, att hon skulle hava ett märke ovan för hjärtat, antingen på bröstet under armarna, eller på härer²³², som Satan skulle suga och dia blodet utav henne. Därför blev hon här för rätten avklädd, och märket fanns emellan hennes skuldror, nämligen en röd patte, så stor som en sopatte.”²³³

Ingeborgs märke beskrivs som en sopatte, det finns alltså en direkt koppling till djur. På samma sätt som idag ville människorna visa att det fanns skillnad mellan dem och djuren. De människor som anklagades för trolldom sågs som personer närmre djuren eller mer djuriska än vanliga människor. Vi såg detta även i fallet med Elin då hon hade egna skator och mjölkharar.

5.3.3 Tortyr och avrakning av hår

Tortyr i rättsfall var ingen ovanlighet under denna tid, även om det fanns en diskussion i samhället om detta. Även idag känner vi igen de former som definierar tortyr. Vi har i två fall funnit bevis på tortyr och i Elins fall vet vi att de klippte av henne håret. Håret var enligt många folks tro ett säte för själen, livskraften eller för ett personligt skyddsväsen. Håret hade en inneboende kraft och var därför viktigt i magin.

Då Elin i Horsnäs hade bekänt att hon var vållande till Marettas död, den kvinna som hon hade slagit på kyrkogården klippte mästermannen av henne håret och hon utsattes för tortyr.

”...klippte Mestermannen håret av henne...att han aldrig befallde mestermannen klippa henne ovan eller Nedan, eller förelade honom något sätt att Plåga henne antingen litet eller

²²⁹ Rättskaffens kvinnor, ärliga och redbara

²³⁰ övre delen av linnet

²³¹ otydligt, antagligen sant

²³² axlarna

²³³ Hyltén-Cavallius 1921: 334

mycket; Utan Mestermannen sade, får jag ej villkor att handla med henne på det sättet Jag plägar med sådana, då må fan hava henne på vattnet.”

Under tortyren blev Elin tillfrågad om trolldom, men bekände att hon tillsammans med en annan kvinna inte hade använt trolldom utan istället förgiftat sin man Bencktt med mercurium.²³⁴

”...hava henne i fängsle och låta Mestermannen Plåga henne; Och där så var, att hon inte ville bekänna, då skulle hon givas lös, men bekände hon något, då skulle hon vara självdömd. Detta hava häradsnämnden vittnat med sin Ed att sålunda av sagt blev, som före:tt står.”²³⁵

Det står i citatet att om Elin bekänner något är hon självdömd, men om hon nekar så ska hon bli frikänd. Chansen för Elin att bli frikänd var dock inte så stor, då man torterade den anklagade tills de erkände något brott. Människan klarar en viss smärta, men i längden blir det ohållbart. Elin bekänner något som hon inte har blivit tillfrågad om, då hon endast blir tillfrågad om trolldom, vilket gör att bekännelsen väger tungt.

”...och godvilligen bekände sig hava förgiftat sin egen Man, och alla så väll Präster som ock Nämnden och hela häradet med samdräktigt rop hava begärt att en sådan ogärnings kropp skulle tagas av vägen...”²³⁶

Som vi förstår är det efter bekännelsen som Elin blir avrättad, men i rättsprotokollet finns det ingen referens till på vilket sätt, mer än ett konstaterande.

Förutom Elins fall, där tortyren och avrakningen av håret beskrivs ingående, vet vi att Britta Arfvidsdotter i Löpaskough blev skickad till tortyr, mer än så berättar inte rättsprotokollet. Även om det i Ingeborg Boggesdotters fall inte finns några referenser till tortyr, skulle det inte vara omöjligt att även hon utsatts för denna behandling av mästern Håkan.

5.3.4 Blåkulla

Blåkulla var en plats dit trollkunniga ansågs åka för att fira gästbud med djävulen. Namnet *Blåkulla*, syftar i rättegångsprotokoll från 1600-talet på en gård invid ett berg och ibland på berget självt. Det finns lite olika källor som pekar på vart blåkulla låg någonstans. Ibland syftar de anklagade på en konkret plats i dess närhet eller på en känd plats som Trondheims domkyrka, Blå Jungfrun i Kalmarsund eller Marstrands skans. Historier om Blåkulla var dock inte vanligt vid den tiden vi har ämnat studera. Vi har dock hittat ett fall där Ingeborg Boggesdotter bekänner att hon en gång besökt Blåkulla. Det fanns flera olika sätt att ta sig till dit. De trollkunniga använde bl.a. kvastar, käppar, bakspadar men de kunde även använda sig av levande varelser, som en get eller en häst.²³⁷

”Bekänner och, att hon en gång haver varit i Blåkullan, och säger, att Elin Essbiörns i Vhråsa fick henne betsel och bad taga en kalv, och lägga betset i munnen, och kalven skulle strax fara över skog och mark, berg och vatten, vilket och så skedde.”²³⁸

²³⁴ Arsenik

²³⁵ Aschan 1935:46

²³⁶ Aschan 1935:47

²³⁷ Schön 2004: 35

²³⁸ Hyltén-Cavallius 1921: 336

Ingeborg använder en kalv som hon sätter på ett magiskt betsel, som hon har fått att Elin Essbiörns från Uråsa. I rättsprotokollet står det att de frågar Ingeborg hur betset såg ut och vart det har tagit vägen.

”Om betset bekänner hon såhunda, att det var gjort av järn, som ett annat vatnmill, och läder uti, och bekänner, att första hon var hemkommen ifrån Blåkulla bar hon betset till sin mästerrinna Ellin Essbiörns i Vhråsa och fick henne det att gömma. Understundom säger hon, att hon bortkastade betset och vet aldrig var det är, vilket icke är tilttroandes, måste förden skull granneligen frågas var betset är, att det måtte komma ilstädes²³⁹ androm tecken.”²⁴⁰

Ingeborg berättar även om när hon var i Blåkulla och träffade djävulen.

”Och när hon kom i Blåkulla bekänner hon och där hölls gästabad, och varo stora sölfkannor²⁴¹, träkannor och annat bohagstyg²⁴², och säger, att där var hennes mäster ganska stor och svart, havandes horn i huvudet och långa vassa klor på händerna, och satt i högsätet, och den förnämsta trollkvinna hos honom, och sedan en puke²⁴³ och en trollkvinna, emedan de drack, famntogs, kysstes...Sedan varo tillsammans med trä och huggas med och när de var överståndet, fick var trollkvinna sin förläning och sedan gavs orloff²⁴⁴.”²⁴⁵

Det verkar som att det finns flera stycken djävlar eftersom Ingeborg säger dels att det bredvid djävulen satt en puke och dels att: *”...hennes puke heter Lazarum”²⁴⁶*. Det är möjligt att Lazarum är underordnad den ”riktiga” eller överordnade djävulen. Genom att Ingeborg besökte Blåkulla fick hon en förläning av djävulen: *”... och bekänner att hon fick tre gårdar i förläning i Högnalöffs by, och skulle hava ett I²⁴⁷ smör och av var bonde, förutan andra nytta, och hennes harar flydde²⁴⁸ henne smöret.”²⁴⁹* Vi kan bara spekulera i hur Ingeborg har fått sina föreställningar om blåkulla och häxsabbat. Möjligt kan vara att Ingeborg kommit i kontakt med utländska idéer antingen personligen eller genom mäster Håkan. Historier om blåkulla kan ha varit allmänna föreställningar hos gemene man.

5.3.5 Pakt med djävulen

Djävulen kom i och med kristendomens införande i Sverige och vann snabbt insteg i nordisk folketro. Enligt den kristna uppfattningen kunde djävulen uppträda nästan överallt och i flera olika former. Man trodde att man fick med djävulen att göra när man hade gjort sig skyldig till överträdelse av kristna normer.²⁵⁰ Ingeborg Boggesdotter är den enda anklagade vi har funnit haft personlig kontakt med djävulen, dels då hon besökte Blåkulla och dels då hon träffade djävulen ett par gånger i närheten av sitt hem.

²³⁹ snabbt

²⁴⁰ Hyltén-Cavallius 1921: 338

²⁴¹ Licum, potatisväxt, förmodligen brännvin

²⁴² hushållssaker, dukat till gästabad

²⁴³ Djävulen eller ”smådjävlar”

²⁴⁴ tillåtelse

²⁴⁵ Hyltén-Cavallius 1921:338

²⁴⁶ Hyltén-Cavallius 1921: 336

²⁴⁷ oläsligt

²⁴⁸ giva, lämna

²⁴⁹ Hyltén-Cavallius 1921: 336

²⁵⁰ Schön 2004: 54

”När det efter vid pass tre dagar, kom Satan till henne ut hennes egen gård, och talade henne till, åtspörjandes om hon ville tjäna honom, där till hon svarade Ja, och han satte möte med henne uti skogen vid en backa, dit gick hon och när hon kom dit, måtte hon med knäfallande besvära sig med Satan och räckte honom hand, och utlovade att hon skulle övergiva den stora Guden och honom aldrig mer tjäna.”²⁵¹

För att kunna tjäna Djävulen eller Satan menade dåtidens människor att man var tvungen att förneka Gud och hans son, vilket är den största synden enligt kristna normer. Redan när Ingeborg erkänner detta är domen mot henne redan på förhand given. I rättsprotokollet om Ingeborg skrivs det att även Elin Essbiörns säger till Ingeborg:

”Item bekänner och, att när Ellin Essbiörns i Vhråsa lärde henne trollkonsten, då skulle hon allra först försvära Gud och sin Skapare, och hans son Jesum Christum och hans oskyldiga död och pina och giva sig uti Satans våld, vilket hon och gjorde.”²⁵²

När djävulen var närvarande skedde det mesta baklänges och omvänt, speciellt i de källor där blåkulla nämns. Något ännu vanligare var samlagen med den onde eller någon av hans djävlar.²⁵³ Detta skrivs det även om i fallet om Ingeborg:

”Sedan bekände hon, att Satan lade henne ned och belägrade henne, och säger att han var luden och kall, och när det var överståndet satte han det märket på hennes skuldror, och säger, att han diar henne i sömnen och eljest quelg²⁵⁴ henne mycket i sömnen, och bekänner, att han umgicks med henne fem gånger för än hon drog till Blåkulla.”²⁵⁵

Rättegången mot Ingeborg pågår i ett par dagar och den sista dagen vägrar Ingeborg att erkänna allt hon tidigare sagt. I rättsprotokollet står det att hon svamlar med tungan så att ingen kan höra vad hon säger.

”Då blev av rätten befallt, att alla som tingsökt hade och tillstädes varo, de skulle falla på deras knä och hjärtligen bedja Gud allsmäktig i himmelen för henne, att hon måtte bliva lös ifrån Satans våld, så länge hon kunne komma till att bekänna sanningen.”²⁵⁶

När människorna på tinget hade bett för Ingeborg bekände hon allt utan att bli tvingad eller pinad. De frågade henne sedan varför hon nyss inte velat bekänna. Ingeborg svarade då:

”...att hennes mästare och Lazarum hade varit hos henne om natten och så hårdeligen förbjudet att hon intet skulle bekänna sig skyldig vara, ej heller beropa några andra, var hon det gjorde, sade han sig vilja handla med henne i en ynkelig motto jnnan en kort tid.”²⁵⁷

Vad som sedan hände på tinget kan vi inte uttala oss om. Det står heller ingenting om att Ingeborg har blivit torterad men, vi kan anta, att så är fallet då hon har erkänt väldigt mycket och väldigt ingående. I Hyltén-Cavallius står det, efter rättsprotokollet om Ingeborg på ett

²⁵¹ Hyltén-Cavallius 1921: 337

²⁵² Hyltén-Cavallius 1921:337

²⁵³ Schön 2004: 35

²⁵⁴ kväll

²⁵⁵ Hyltén-Cavallius 1921: 337

²⁵⁶ Hyltén-Cavallius 1921: 339

²⁵⁷ Hyltén-Cavallius 1921: 339

ställe i Konga härads dombok från år 1619, att Ingeborg Boggesdotter i februari månad har blivit: ”såsom en dömd trollpacka blivit avbränt.”²⁵⁸

5.4 Diskussion av trolldomsmålen

I detta kapitel har vi redogjort för trolldom i domböckerna. Vi ämnar här sammanfatta och föra en diskussion om dessa mål och de specifika brotten. De fall som vi har hittat är rykte om trolldom, vidskepelse, signeri och lövjeri samt förgörning. Vidskepelse, signeri och lövjeri är vanligt förekommande bland trolldomsmålen, detta kan sägas utgöra det som trolldom egentligen är. Att man genom verbal eller med hjälp av föremål utför magiska handlingar. Skillnaden mellan detta och förgörning är vad vi kan se ganska liten, även om olikheten spelar en stor roll. Själva handlingarna är till stor del samma, men det är uppsåtet som utgör skillnaden. Vid förgörning handlar det om att människor vill någon annan ont, vare sig det är människor eller djur. Förenklat skulle man kunna säga att förgörning är ett utvidgande av vidskepelse, signeri och lövjeri.

Förgörningen är den del av trolldomen som är av kvantitativt störst betydelse i Sverige vid denna tid, och det är den som är utgångspunkten i den svenska lagstiftningen.²⁵⁹ Även i dessa presenterade fall utgör förgörningen den största delen. Vi kan konstatera att det inte är någon som döms till allvarligare straff, som vattenprov eller döden om man är anklagad endast för vidskepelse, signeri och lövjeri. För att man ska dömas till allvarligare straff krävs anklagelser på flera punkter samt flera vittnen. Sådana anklagelser finns det många vittnen som är villiga att delge rätten. Det kan tänkas att förgörningen är kvantitativt störst, då allmänheten är mest benägen att anmäla sådana fall. Vidare kan man spekulera kring uppsåtet, som kan vara svårt att avgöra. Var det bara en signelse eller lövjeri som gick snett, att människan eller boskapen därefter blev sjuka? Eller fanns det ont uppsåt med från början? Förgörning är det som folket är rädda för och därför vill de ha skydd och stränga straff, vilket man kan se i exempelvis Elins fall då ”hela häradet med samdräktigt rop hava begärt, att en sådan ogärnings kropp skulle tagas av vägen”. Det är lite som behövs för att misstankar skall väckas, det kan räcka med ett ont ord, gammal fiendskap eller en ko som sinar.

Effekterna av förgörning verkar även vara liknande, människan eller boskapen dör inte med en gång, utan det handlar snarare om ett längre borttynande, utan direkta synliga tecken på någon sjukdom. Med detta borttynande kan man se att rätten godkänner vittnesmål som har avgetts på dödsbädden, dessa är ganska vanliga vid förgörningsmål. Det är prästen som när han ger sakramentet och besöker den sjuke på dödsbädden som får ta del av anklagelserna och sedan föra dem vidare till rätten. Vilket prästerna, vad vi kan se i dessa fall gör, även om det kan gå en viss tid emellan.

Vattenprovet var ingen vanlighet i Sverige vid denna tid.²⁶⁰ Vi har dock hittat tre fall, där dels förgörning, men även andra brott som vidskepelse, signeri och lövjeri är inblandade. Tillsammans med vattenprovet utfördes uppletandet av stigma diaboli, tortyr samt avrakning av hår. Dessa tycks vara väl sammankopplade för att bevisa att de anklagade var skyldiga. Uppletandet av stigma diaboli, att mästermannen tillsammans med dannemän eller

²⁵⁸ Hyltén-Cavallius 1921: 339

²⁵⁹ Ankarloo 1971:46

²⁶⁰ Det första svenska belägget härstammar från Jönköping år 1588, då en kvinna som i brist på bevis hade frikänts från trolldom hotas med att hon skall prövas på vattnet om hon skulle utföra någon sådan gärning igen. Man kan även se att vattenprovet inte var vanligt i norra och mellersta Sverige heller under de stora häxprocesserna då en kvinna 1676 i Stockholm hänvisar till vattenprovet för att visa sin oskuld och ber rätten att kasta henne på vattnet som de göra i ”Deutschland”.

dannekvinnor letade upp djävulens märke på den anklagades kropp har vi hittat i två av fallen. Detta står senare i tiden i samband med djävulspakt men syns i ett av våra fall. Detta märke är alltid okänsligt och beror på att djävulen har märkt de sina med ett bett eller en klösning på skuldran eller bröstet.²⁶¹ Avrakningen av hår har att göra med att man trodde att det var i håret kraften fanns eller att de som var anklagade för trolldom skulle ha en trollknuta i håret som skulle skydda mot rätten och plågan.²⁶² Endast i ett av våra fall kan man se detta. Tortyren var omdiskuterad i Sverige och Ankarloo menar att det fanns en viss påverkan från dansk rätt i dessa nya processformer. Sedan 1520-talet hade Danmark lagfäst tortyr i trolldomsmål.²⁶³

I ett av våra fall rör det sig om ett större samarbete med djävulen, där kommer även blåkulla in. Detta är ganska ovanligt vid denna tid i Sverige och blåkulla eller uttalad pakt med djävulen förekommer inte i något av våra andra fall, förutom Ingeborg. Häxsabbaten, då kvinnorna festade tillsammans med djävulen och hade sexuellt umgänge är ett av momenten i det allt vidare begreppet som tillhörde trolldomen och formades i huvudsak utanför Sveriges gränser. Dessa är ett utvidgande av djävulspakten och syntes först på 1590-talet.²⁶⁴

Vår empiriska del av uppsatsen är både deskriptiv och analyserande. Då vi har beskrivit trolldomsbrotten och det specifika med dem i varje fall, har vi svarat på vår första frågeställning. Vi har till viss del besvarat vår andra och tredje frågeställning då vi i detta kapitel redogjort för vilka aktörer som agerade inför rätten var och vad som kännetecknar dem utifrån ålder, social ställning, civilstånd samt kön. Vi har även redogjort för de genusuppfattningar som fanns i rätten. Vi menar dock att detta inte är nog. För att få en större förståelse krävs det att man som forskare kopplar samman empiri och teori, vilket vi ämnar göra i nästa kapitel.

²⁶¹ Ankarloo 1971:48 I övriga Europa samt senare i de större svenska häxprocesserna utfördes ett nålprov på dessa märken. Med spetsiga nålar stack man djupt in i hud och muskler där det fanns ärr eller märken på kroppen för att se om de reagerade på smärta.

²⁶² Ankarloo 1971:69

²⁶³ Ankarloo 1971:65

²⁶⁴ Ankarloo 1971:49

6 ANALYS

I detta kapitel kommer vi att redogöra för och analysera dels aktörerna och dels de genusuppfattningar som visar sig i rätten. I analysen tas tolkningarna ett steg längre och binds ihop med den teoretiska referensram som innefattar struktur- och aktörsperspektiv samt de tre logikerna, dikotomi, hierarki och rangordning. Dessa perspektiv hör till viss del samman, vilket betyder att en del fall kommer att synas i båda kapitlen.

6.1 Aktörerna i rätten

I de trolldomsprocesser vi har undersökt agerar käre-, svarande samt vittnen på tinget, dessa människor ser vi som aktörer. Vi ser även hela rätten som en aktör, då de handlar enligt de lagar som är aktuella i respektive fall. Vi menar dock att det finns andra aktörer som inte kommer till tals på tinget, exempel på dessa kan vara människor i samhället som spred rykten, vilket kunde ha en avgörande roll i rättsprocessen.

Under den tidsperiod vi har studerat är lagen långt ifrån könsneutral, utan vardera kön hade sin speciella relation till lagen. Både lagstiftningen och domstolarnas tolkning av lagen utgår från att det fanns två kön i samhället, och att det fanns en skillnad dem emellan. Vi har redan nämnt att det fanns skillnader mellan vad män och kvinnor enligt lagen fick göra och vad de verkligen gjorde. Detta visar utifrån ett struktur- och aktörsperspektiv att människor handlade inom de givna strukturerna som fanns i samhället men att det fanns män och kvinnor som valde att bryta från dem.

Enligt de strukturer som fanns under 1600-talet sågs mannen som överordnad och kvinnan som underordnad. Dock kan vi se i våra undersökta fall att denna struktur inte genomsyrar samhällets alla nivåer. Vi kan dels se det i den uppfattning man hade om mannen och kvinnan, då kvinnan betraktades som omyndig och det var fadern eller maken som ansvarade för kvinnans brottsliga handlingar, förutom i anklagelser av trolldom. Detta visas i de flesta fall vi har undersökt det finns dock en del undantag. När Kirstin Benchtzdotter blir anklagad för trolldom, nämns det i rättsprotokollet att hennes man företräder sin hustru. Även i fallet när Suenns hustru Karin och hans måg Nils blir anklagade för förgörning av Anders Ödhe, företräder maken sin hustru. Både Kirstins och Karins makar erbjuder en tolvman ed för att fria sina fruar. Dessa två fall visar att man inte alltid följde de strukturer, lagar och regler som fanns om trolldom. Det är möjligt att då makar hade ansvar för sina fruar i alla andra brottsliga gärningar fick de även ta ansvar för fruarnas trolldom. Det kan även vara möjligt att det i dessa två fall inte fanns tillräckliga bevis för en fällande dom och därmed räckte det att deras makar och tolvman eden gick i god för dem och friade dem. Genom att kvinnorna inte är aktiva i försvarandet av sig själva blir de till objekt medan deras makar blir subjekt och aktörer. Man kan även se det som att hushållet är aktören, då en annan medlem i kvinnans eller mannens hushåll agerade för den anklagades vägnar.

Under 1600-talet var hushållet en av de viktigaste sociala och ekonomiska enheterna i samhället. Husfadern, i de här fallen, de båda fruarnas makar, styrde och bestämde över sina underordnade i hushållet. När medlemmar i hushållet blev anklagade var det inte endast riktat mot kvinnan eller mannen utan mot hela hushållet. Det beror på att om hushållet var en man eller en kvinna kort var det avgörande för hushållets vardag och överlevnad. På så sätt kan vi se hushållet som en rättslig aktör.

Kvinnor ansågs många gånger inkompetenta att sköta hushållets ekonomi m.m. det var ändå till trollkunniga kvinnor man vände sig när man hade problem. Det ska tilläggas att det under

denna tid inte fanns någon organiserad sjukvård. För människorna fanns det två möjligheter att få hjälp vid sjukdom, dels kunde de söka upp prästerna och dels s.k. botare. Dessa botare, vilket vi även kan konstatera i vår empiri, var till stor del kvinnor. Vi kan se i flera fall att människor i större utsträckning söker upp kvinnor för att få hjälp vid sjukdom på människor och djur, än prästerskapet. I fallet om Britta Arfvidsdotter från Löpaskough ber Håken Giertonsson och hans familj Britta om hjälp då Håken hade varit sjuk ett tag. I fallet mot Elin i Horsnäs misstänker Eskill Bengttzon Elin för att ha förgjort hans kor eftersom de inte längre vill mjölka. Han skickar dock bud på hjälp från Elin som sedan berättar vad han ska göra för att få korna att börja mjölka igen. Båda exemplen visar att det trots de normer och föreställningar som fanns om män och kvinnor, kunde strukturen brytas och kvinnan ses som kompetent och därmed som aktör.

Vi kan se en tydlig skillnad i hur män och kvinnor legitimerar sina handlingar. Vi kan anta att den rådande strukturen leder till att män och kvinnor använder olika strategier för att försvara sig mot anklagelser. Således tenderar kvinnor att skylla på andra kvinnor medan män, i det här fallet Swen, skyller på alkoholen. Trots att vi endast har ett fall där en man legitimerar sin handling med alkohol, menar vi att strukturen i samhället var sådan att kvinnor inte kunde använda samma strategi.

Vi kan se i våra fall att kvinnor inte deltog i trolldomsfall på samma villkor som män. De kvinnor vi finner är delaktiga i fallen är i stor utsträckning de kvinnor som blir anklagade för att ha utövat trolldom och de som anklagar är vanligtvis män. Exempel på detta är: Nils Andersson i Hullie anklagar Girmunds hustru för att vara trollkona, Elin i Horsnäs blir anklagad av Simon Thursson, Eskill Bengttzon m.m. och Britta Arfvidsdotter blir anklagad av Håken Giertonsson. Det enda fall, vi har hittat där en kvinna anklagar är i fallet med Ingeborg Boggesdotter. Hon anklagar Elin Essbiörns för att ha lärt henne trolldom. Anklagelserna leder till att Elin senare blir prövad på vattnet. Mareta Laressa anklagar Elin i Horsnäs för förgörning men fallet kommer inte upp i domstol förrän lång tid efter att Mareta har avlidit. Vi kan därmed utläsa att det var vanligare att män agerade som aktörer genom att deras anklagelser mot män och kvinnor togs upp i rätten. Vi hävdar dock inte att kvinnorna var hjälplösa objekt vid sidan av männen utan menar att även de agerade i trolldomsfallen genom att starta rykten samt sprida dem runt i samhället. Människorna som ägnade sig åt denna ryktesspridning blev därmed kollektiva aktörer medan de män som framförde sina anklagelser till rätten blev individuella aktörer.

I fallet mot Elin i Horsnäs agerar hela häradet, präster och åhörarna kollektiva aktörer då de tillsammans röstar för att hon ska dö. Vi kan även se kollektiva aktörer då en tolvman ed, eller som i fallet med Swen Stenson i Espenäs, en sexman ed, agerar som kollektiva vittnen för att fria de anklagade. Kollektiva aktörer visar sig även i fallet mot Ingeborg Boggesdotter då åhörarna tillsammans ber för att låta Satan lämna hennes kropp.

I en del av våra fall spelar olika myndighetspersoner en stor roll. I fallet där Kirstin Benchtzdotter anklagas för trolldom, ställer sig en viss herr Påwell på hennes sida. Herr Påwell blir aktör i detta fall eftersom han vittnar, vi kan även anta att han hade en stor inverkan på den frikännande domen för Kirstin på grund av sitt prästerskap. I rättegången mot Elin i Horsnäs har kyrkohedern Carl i Rysby en central roll. Han vittnar mot Elin då hon hade kommit till honom och frågat om vem som skulle ärva om hennes man gick bort. Kyrkohedern menar att detta är ett starkt bevis på att hon har förgjort sin avlidne man, och blir därmed en aktör i processen mot Elin. Håken Giertonsson berättar på sin dödsbädd för Kaplanen herr Per Påunesson om att han tror att Britta i Löpaskough har förgjort honom. Han

menar dock att inte är ond på henne men att Gud och rätten måste straffa henne. Klagomål som framfördes av präster riktades ofta mot det ”allmänna bästa”, eller själva principen för den kristna gemenskapen. Därmed blir prästen aktör genom att han framför någon annans talan på tinget men även genom att agera för att bibehålla den kristna strukturen i samhället.

Vi kan konstatera att män i större utsträckning än kvinnor agerade inför rätten. I alla de fall vi har undersökt har vi endast hittat ett kvinnligt vittne, däremot nämns det ofta att kvinnor har varit utsatta för de anklagades trolldom. I rättegången mot Elin i Horsnäs finns det en rad manliga aktörer som vittnar emot henne, bl.a. hennes systers förre fästman Simon och hennes granne Eskill. Detta kan vi även se på andra ställen i vårt material vilket visar att kvinnliga aktörer i rätten var sällsynt. Vi ser dock kvinnorna som aktörer då de får möjlighet att försvara sig mot anklagelserna.

Bödeln mäster Håkan spelar en stor roll i rättegångarna mot Elin i Horsnäs och mot Ingeborg Boggesdotter. Mäster Håkan agerade i åtskilliga trolldomsprocesser i Småland och Västergötland. Han hade stor kunskap om bevisning av trolldom och skötte vattenprov, tortyr och uppletandet av stigma diaboli. Då mäster Håkan sköter bevisningen i båda dessa fall ser vi honom som en aktör i rättegångarna mot dessa två kvinnor. Vi antar även att dessa kvinnor, i princip, blev tvingade att erkänna trolldomsbrott, på grund av den tortyr de utsattes för. Med tanke på att dessa nyare rättsbruk är tydliga i våra fall men inte var vanliga på andra håll i Sverige, under denna tid, antar vi att mäster Håkan har fått sin utbildning utanför Sverige eller i alla fall kommit i kontakt med dessa föreställningar. Detta leder till att han inte endast är aktör i rättegångarna mot Elin och Ingeborg utan han blir även aktör genom att föra vidare sin kunskap då han träffar allmänheten och påverkar rättssystemet.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det fanns flera olika aktörer som agerade inför rätten. Dessa kunde både vara enskilda och i grupp. Som ovanstående diskussion visar fanns det rådande strukturer i samhället som bestämde hur och vilka aktörer som agerade. Utifrån vissa fall kan vi se vad som kännetecknar aktörerna, dock inte i alla. Åldern går endast att spekulera i, dock kan vi dra vissa slutsatser. Vi ser att äldre män oftare agerar på tinget än yngre män. Vi kan även se att de flesta kvinnor är gifta, vilket säger något om deras civilstånd, sociala ställning samt ålder.

6.2 Genusuppfattningar i rätten

När man studerar genusuppfattningar i rättspraxis bör man ha i åtanke att rättssystemet är en manlig struktur. På häradstinget är det männen som bestämmer, männen är domare och nämndemän. Det är även män som har konstruerat lagarna som det skall dömas efter. Enligt lagtexterna kan en kvinna endast företräda sig själv i trolldomsfall, i alla andra rättsfall är det mannen som företräder kvinnan och får stå till svars för hennes brott. Det finns således en tydlig genuskonstruktion då det är mannen som är överordnad och kvinnan som är underordnad, mannen är den som får stå till svars för hennes handlingar. De trolldomsfall som här har studerats skiljer sig från de övriga rättsfallen genom denna särskiljning i lagen.

Det finns en erkänd föreställning att det i trolldomsbrott endast var kvinnor som anklagades. Häxor som är en vanlig benämning på de anklagade i trolldomsfall är uteslutande något kvinnligt. Ofta finns också föreställningen att det var kvinnor som anklagade varandra. Vi kan konstatera att det i störst utsträckning var kvinnor som blev anklagade, men vi ser även bevis på att det fanns män som blev anklagade för dessa brott. Således är trolldomsbrott inte någonting som är uteslutande kvinnligt, utan finns bland båda könen. Vi ser även att det finns något fall där kvinnor är de som anklagar och vittnar. I de fall vi har undersökt, tenderar det

att vara flest män som vittnar och det är nästan uteslutande män som anklagar kvinnor för trolldom. Antagligen är det så att männen är de som anklagar och vittnar då de är ansvariga för sitt hushåll och samtidigt skall företräda kvinnorna i rätten.

I det genussystem som var rådande under 1600-talet var mannen överordnad kvinnan. Vilket betyder att han finns högst i hierarkin och även utgör normen i samhället. I den rådande strukturen i samhället beskrivs mannen som överordnad, husbonde, förmyndare m.m. åt kvinnan, vilket visar att kvinnan som hustru eller ogift är omyndig. Fallen pekar åt att det finns missnöjsamhet i den rådande genuskonstruktionen, genusrelationen är inte som den borde vara, då det i störst fall är männen som är de som anklagar och drar fallen inför rätta. Det kan tänkas att männen känner sig hotade i sin ställning, både inför att den ska förändras mellan könen samt att ställningen inom könen skall förändras.

De kvinnor som står anklagade, gör det i de flesta fall för förgörning. På 1600-talet var förgörningen en form av magi som satte skräck i människorna och som de ville bli skyddade ifrån. Både män och kvinnor kände sig hotade genom att de trollkunniga kvinnorna hade en stark maktställning gentemot andra kvinnor men även mot män, därmed är det ingen som går säker mot förgörningens konst. Dessa kvinnor kan antas ha utmanat den rådande genusordningen och därav känner sig männen hotade. Vilket kan vara ytterligare en anledning till att det nästan uteslutande är män som anklagar.

Det allmänna maktförhållandet mellan män och kvinnor visar på att det inte finns några fall i vår undersökning (och ovanliga vid den här tiden även i andra fall) där kvinnor vittnar mot män eller själva anklagar män inför rätta. I de fall där de anklagade är män, är det andra män som anklagar och vittnar. Män däremot både vittnar och anklagar kvinnor. Detta maktförhållande kan visa på strukturer som att kvinnors anklagande och vittnesmål ej har samma tyngd som männens. Kvinnor och män ansågs således inte vara jämbördiga motståndare i de rättsliga sammanhangen. Det kan därför vara strategiskt att ha manliga vittnen mot manliga misstänkta, men även se till att det var män som anklagade män. Kvinnor ses således som mindre kompetenta och trovärdiga och därmed går det att dra paralleller mellan omyndiga kvinnor och barn. Alla kvinnor förutom änkor var juridiskt omyndiga under denna tid. De hade möjligheter att påverka och dessa kvinnor hade större möjlighet att agera än barn, men deras förhållande till rätten skedde i många fall indirekt.

Män är de som representerar kvinnor i rätten och kvinnor tillskrivs egenskaper som någons hustru, inte som en egen individ. Exempelvis skrivs det i rättsprotokollet att det är Girmunds hustru som är anklagad för trolldomsrykte, Swen Person i Markaryd företräder sin hustru Karin Benchtzdotter och erbjuder en tolvmanna ed för att hans hustru skall bli fri från sitt trolldomsrykte, Suenn företräder sin hustru Karin som han utfäster en tolv manna ed för. Förutom att mannen representerade kvinnan kan vi även se att kvinnor som är gifta benämns som; Britta i Fägerhult är Jönses hustru, Elin i Horsnäs är Oluffz hustru. I de fall där det är män som är anklagade för trolldom finns det ingenting i rättsprotokollen som visar att det var viktigt för en man huruvida han var gift eller inte. Männens representation och kvinnornas benämningar som hustrur påvisar en tydlig hierarki och männens överordning över kvinnorna bekräftas. Detta bekräftar även en dikotomisering, ett isärhållande av mannen och kvinnan, då kvinnan beskrivs som någons hustru och mannen är den som företräder dem i rätten. Mannen och kvinnan tillskrivs alltså olika egenskaper. Framförallt kan vi se med dessa fall som exempel att mannen anses vara försörjare och den ansvariga utåt i samhället.

Samtidigt visar fallen på den tredje logiken och rangordningen inom de egna könen. Männerna som är äldre är de som står högst i rangordningen. Vi kan se på vissa benämningar i rättsprotokollen att personer benämns som ”hans måg” och ”hans son”. Detta visar att det oftast är en av de äldre männen i familjen som tar på sig ansvaret att föra dessa mål i rätten. Över de äldre männen i hierarkin finns dock prästerna, som uteslutande var män. I flera av våra fall är det präster som spelar en avgörande roll, dels då de väljer att ta upp fallen i rätten. Dels då deras vittnesmål tenderar att väga tyngre som exempelvis i fallen med Elin i Horsnäs, Britta i Löpaskough samt Kirstin, för att upprätthålla den kristna ordningen i samhället. Det visas även i rättsprotokollen att bödeln, mästern Håkan i dessa fall, står högre upp i rangordningen. Detta exempel blir tydligt i processen mot Elin i Horsnäs, då bödeln ställer sig över fogden i Sunnerbo och menar att han skall få handla som han vill med Elin för att få fram en bekännelse. Att vara bödel var otvivelaktigt ett manligt yrke, dock framkommer inte mästern Håkan tydligt i den genusrelation som vi avser att undersöka, då han inte är närvarande vid själva rättsprocesserna.

Rangordningen mellan kvinnor kan vara svårare att urskilja, då de ej är aktörer på samma sätt som män i rätten. Vi kan dock se att i de fall där det finns äkta makar eller män inom familjen, som kan försvara kvinnan, är chansen större att hon blir frikänd från brott. Av detta kan man dra slutsatsen att de gifta kvinnorna är högre i rangordningen än de ogifta. De gifta kvinnorna har således ett skyddsnät med män inom deras familj som kan gå i god för och försvara dem. Änkor borde finnas högre upp i hierarkin då de kunde vara förvaltare m.m. De kan dock tänkas vara mer utsatta i trolldomsfall, då de ej har närstående män som kan försvara dem. I våra fall har vi ingen kvinna som är uttalad änka, Britta i Löpaskough är antingen ogift eller änka, för i hennes fall finns det inget som hänvisar till någon man, men om detta är det svårt att säga. Elin i Horsnäs har varit änka under perioder, det kan tänkas att människor därför ansåg att Elin ej höll sig till normen, då hon var gift mer än en gång. Ingeborg Boggesdotter är gift, men råkar ändå illa ut i rätten och döms till vattenprov och tortyr och slutligen döden. Rätten ställer sig dock frågande till hur en gift kvinna som Ingeborg har kunnat hålla sina blåkullafärder och sin pakt med djävulen hemlig från sin man. Rätten utgår alltså från att mannen skall ha kontroll och uppsikt över sin hustru. Vi kan även se i fallet där Elins stigma diaboli ska visas att ett antal dannekvinnor kallas in, dessa kvinnor är ärbara och rediga och skiljer sig från Elin. Uttalandet om att de ej har sådana märken som Elin tyder dels på en rangordning inom det egna könet och dels på en tydlig ”vi” och ”dom” känsla. De ärbara kvinnorna är inte ”befläckade” som Elin.

De tre logikerna menar att desto högre upp i hierarkin du befinner dig desto mer rädd blir du att förlora din maktställning. Det kan därför antas att prästerna var mer angelägna att få bort de trollkunniga människorna i samhället. Prästerna var de som hade den högsta ställningen i lokalsamhället, då de hade kontakten med Gud och var ansvariga för människornas själavård. Vi kan anta att prästerna ville få bort de trollkunniga av flera anledningar, dels vände sig människor till trollkunniga för att få råd och hjälp istället för till prästerskapet och dels för att prästerna inte kunde kontrollera eller hade insyn i det som stod utanför den kristna gemenskapen. Trolldomen var dessutom betraktat som ett brott värre än kätteri.

Ett tydligt exempel på denna diskussion kan vi finna i fallet med Britta Arfvidsdotter från Löpaskough. Håken Giertonsson hade vänt sig till henne för att bli frisk, antagligen fanns det ingen annan som kunde hjälpa honom. I detta fall blir Håken sjuk igen och erkänner på sin dödsbädd för prästen att Britta var skyldig till hans död. Håken ber prästen att ta upp detta noggrant inför gud och den världsliga rätten. Prästen i detta fall spelar en stor roll då det är

upp till honom om detta skall gå vidare till rätten. Vilket han gör då det ses som ett brott mot Gud och kunde därför straffa alla människor.

Det finns en antydning på att män och kvinnor behandlas olika i trolldomsmålen, detta är inget som vi kan dra några generella slutsatser ifrån, men i våra undersökta fall tenderar det dock att vara så. I fallet då Swen Stenson i Espenäs kommer inför rätta anser vi att det finns avgörande bevis. Swen har gått till en man som låg inför döden och skurit en bit av hans nagel. Naglar är tillsammans med hår och ben allvarliga indicier till trolldom och framförallt förgörning. Swen kan inte neka till detta då det finns vittnen, men han skyller på att han varit onykter och inte hade ont uppsåt. Vi ser i detta fall hur Swen legitimerar sin handling med alkohol för att slippa undan ett strängare straff. Han blir dömd till att utfästa en 6-manna ed till nästa ting. De kvinnor vi har undersökt behöver dock oftast en 12-manna ed för att svära sig fria. I de övriga fallen som handlar om kvinnor, finns det inte så starka och tydliggjorda bevis, som i detta fall. Här påverkar de rådande strukturerna de strategier män och kvinnor använder sig av. Vi kan inte se att det i något fall finns något bevis på att män prövades på vattnet. Detta var tydligen ett sätt att pröva kvinnor för trolldom och tyder även det på en skillnad i behandlingen mellan män och kvinnor som var anklagade för trolldomsbrott.

Genusrelationen mellan män och kvinnor som den kommer till uttryck i rättsprotokollen är således en vertikal relation, där männen står över kvinnorna i hierarkin. Mannen är den som företräder och i vissa fall får stå till svars för kvinnans agerande, det är även han som tar på sig ansvaret att anmäla fallen till tinget. Kvinnan skulle vara underordnad mannen och lyda honom. Mannen och kvinnan ses samtidigt som komplement till varandra, då deras förhållande sågs utgöra två olika delar av en helhet. Denna helhet var tydligt hierarkisk då mannen var huvudet och kvinnan kroppen. Dessa fall visar även att vi kan se en dikotomisering, kvinnan och mannen tillskrivs olika egenskaper, använder sig av olika strategier samt behandlas olika på tinget. Rangordningen inom könen spelar en roll i fallen då vissa aktörer tillskrivs större auktoritet än andra och således innehar en högre ställning. Det kan tänkas att trolldomsmålen spelar en specifik roll i den genusrelation som speglas av rättsprotokollen. Då kvinnor i dessa fall i allt större grad är aktörer och i vissa fall själva får föra sin talan och får därmed större handlingsmöjligheter.

7 SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION

Vår uppsats handlar om häxor i periferin Småland, namnet har vi valt för att de tidiga trolldomsprocesserna dels hamnat i skymundan i den forskning som finns om svenska trolldoms- och häxprocesser. Dels var Småland gränsen till Danmark och befann sig således i periferin, geografiskt sett till den svenska statsmaktens centrum.

Vi har valt att genomföra vår undersökning som en kvalitativ fallstudie, där vi genom rättsprotokoll från domböcker avser att undersöka och analysera trolldomsprocesserna i Småland under 1604-1619. De domböcker vi har använt är från Sunnerbo härad, Östbo härad, Östra härad i Njudung samt Konga härad. Vi har i största möjliga mån redan valt domböcker som är tryckta och publicerade, då vi inte har haft någon möjlighet att gå igenom allt det material som original domböckerna innehåller. Vi har endast gått till en originalkälla, vilken är Östbo härads dombok, då vi sökte efter processen mot Britta Arfvidsdotter i Löpaskough. Vårt syfte är således att undersöka trolldomsprocesser så som de tog sig uttryck i ett perifert område under tidigt 1600-tal, med utgångspunkt i rättspraxis.

För att uppnå vårt syfte har vi ställt tre frågor. Vår första fråga som handlar om vilka de specifika brotten i trolldomsmålen var, har vi svarat på under vårt empirikapitel, som är både deskriptivt och analyserande. Vi har valt att klassificera brotten efter rykte om trolldom, vidskepelse, signeri och lövjeri samt förgörning. Vi har även valt att se till de nyare rättsbruken och således undersökt vattenprov, stigma diaboli, tortyr och avrakning av hår, blåkulla samt pakt med djävulen.

För att undersöka trolldomsprocesser använder vi oss av ett genusperspektiv, med teorier från Yvonne Hirdman samt Gro Hageman och Klas Åmark. Till Hirdmans två logiker, dikotomi och hierarki har vi tillfört en tredje logik om rangordning inom kön. Vi har även tillfört ett struktur- och aktörsperspektiv för att dels studera de strukturer som fanns i 1600-tals samhället och dels studera de aktörer som var delaktiga i rättsprocessen.

Med den andra frågeställningen undersöker vi vilka aktörerna i rätten var i förhållande till deras ålder, social ställning, civilstånd samt kön. Den tredje frågeställningen undersöker de genusuppfattningar som kommit till uttryck i rätten. Förutom den analys som sker i empirikapitlet har vi valt att analysera frågeställningarna var för sig, de är dock svåra att skilja åt.

I vår analys har vi kommit fram till att de flesta av de anklagade var kvinnor, men inte uteslutande, då vi hittade fall där även män var anklagade för trolldomsbrott. Vi kan dock konstatera att män var nästintill uteslutande vittnen och de som anklagade kvinnorna. Undantag kan ses i de fall då anklagade kvinnor utpekade andra kvinnor för trolldom. Vi menar dock att trots att vi kan se att män är aktiva aktörer i större utsträckning än kvinnor, utgör kvinnor aktörer utanför rätten på samma villkor som män. De är med som ryktesspridare och ser och bevittnar rättsfallen. Vår undersökning visar således att männen är de som syns som aktörer på tinget och i rättsprotokollen. Vilket kan ha att göra med att mannen var kvinnans förmyndare och således hade ansvar för kvinnans brottsliga handlingar. En aktör som inte finns med i själva rättegången, men som syns tydligt i rättsprotokollen, är bödeln mästern Håkan, som vi antar har spelat en stor roll i de tre fall där vattenprovet ingår.

Vi kan finna övergripande strukturer som påverkar mäns och kvinnors handlingar i rätten. Exempelvis de strategier som används för att legitimera sina handlingar. Det går att urskilja

både individuella och kollektiva aktörer som agerade både i och utanför rätten och påverkades således av de rådande strukturerna.

Det syns en tydlig hierarki i rättsfallen, mannen är överordnad kvinnan. Detta pekar även på en dikotomisering, ett isärhållande mellan män och kvinnor. Kvinnan beskrivs sällan som en egen individ i rättsprotokollen utan har benämningar som någons hustru. Rangordningen inom det egna könet blir också tydlig i männens fall, då präster och äldre män tenderar att ha mer inflytande. Samt i kvinnornas fall genom att det skrivs om dannekvinnor, rediga och ärbara, i motsats till de trollkunniga.

När slutet börjar närma sig känner man både lättnad och saknad. Processen har inneburit att vi har blivit väldigt engagerade i våra fall, vi har levt och känt för dessa aktörer i flera veckor. Även om man läser och skriver om det blir historien aldrig så tydlig och nära inpå som när man sitter med originalet till en dombok i handen. Vi är mycket tacksamma för att vi har fått uppleva det här. Särskilt intressant har det varit att söka svaren på något som innan inte har fått någon plats i forskningen. Det finns alltid mer att skriva och mer att undersöka, men någonstans måste man sätta punkt och vara nöjd med det man har åstadkommit. Det finns dock alltid möjligheter att fortsätta forska och svara på ytterligare frågor om de småländska trolldomsprocesserna.

Förslag på ytterligare forskning kan tänkas vara att först och främst mer ingående undersöka alla de domböcker som finns från Småland under 1500- och 1600-talen. Vi vet att det finns svårigheter med att undersöka domböcker och försöka få fram mer kvantitativa resultat för att se på hur förekommande trolldomsprocesserna verkligen är. Många domböcker är tyvärr förlorade och det finns många brister i de källor som finns. Vi finner det även fruktbart att göra komparativa undersökningen då vi menar att man kan jämföra dessa processer dels med de danska men även med de senare svenska. Det vore även fruktbart att undersöka hela den här tiden i Sverige för att se om man med hjälp av centrum- periferiteori kan dra några slutsatser. Det kan tänkas att man även kan spåra de nyare rättsbruket och de nyare häxaktiviteterna. Som sista förslag på fortsatt forskning hade det varit intressant att jämföra dåtidens häxa med de som idag kallas och kallar sig häxor!

8 KÄLLOR OCH REFERENSER

8.1 Källor

- Aschan, Nils. 1935. ”Ur Sunnerbo härads domböcker”. I *Hylthen-Cavallius föreningens årsbok 1935*. Nya Växjöbladets boktryckeri A.-B: Växjö
- Edling, Nils och Pellijeff, Gunnar. 1965. ”Östra härads i Njudungs dombok 1602-1605”. Almqvist & Wiksell: Stockholm
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof. 1921. ”*Wärend och Wirdarne. Ett försök i svensk ethnologi*”. Andra upplagan. P.A. Norstedt & Söners förlag: Stockholm
- Östbo härads dombok 1614 – 1617
- Östbo härads dombok 1618 – 1624

8.2 Referenser

- Andersson, Gudrun. 1996. Myndig eller omyndig? Kvinnans rättsliga och samhälleliga ställning under stormaktstiden. I *Kvinnorna och rätten. Från stormaktstid till rösträttsstrid*. Granström, G. Andersson, Gudrun. Jansson, Karin och Oja, Linda Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag AB
- Andersson, Gudrun. 1998. Tingets kvinnor och män. *Genus som norm och strategi under 1600-tal och 1700-tal*. Uppsala: Studia Historica Upsaliensia
- Ankarloo, Bengt. 1984. *Trolldomsprocesserna I Sverige*. Lund: A.-B. Nordiska bokhandeln
- Ankarloo, Bengt och Henningsen, Gustav (red.). 1987. *Häxornas Europa*. Lund: Rättshistoriska Studier
- Arwill-Nordbladh, Elisabeth. 1998. *Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förr och nu*. Göteborg: Gotarc
- Beauvoir, Simone. 1949. *Det andra könet*. Stockholm: Nordstedts
- Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla och Åmark, Klas (red.). 1993. *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*. Stockholm: Ordfronts förlag
- Carlsson Wetterberg, Christina och Jansdotter, Anna. 2004. Inledning. I *Genushistoria – En historiografisk exposé*, Carlsson Wetterberg, Christina och Jansdotter, Anna (red), Lund: Studentlitteratur
- Dahlgren, F.A. 1914-16. *Glossarium. Öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. Från och med 1500-talets andra årtionde*. Lund: C.W.K Gleerups förlag
- Dahlgren, Stellan och Florén Anders. 1996. *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*. Lund: Studentlitteratur
- Esaiasson, Peter. Gilljam, Mikael. Oscarsson, Henrik och Wängnerud, Lena. 2003. *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik AB
- Eskeröd, N:son, Albert, 1978. Intressedominans och folktradition. I *Folkdikt och folktro*. Rooth, Anna Birgitta (red), Lund: Liber Läromedel
- Freedman, Jane. 2003. *Feminism - en introduktion*. Malmö: Liber
- Gayle, Rubins. 1975. *The Traffic in Woman: Notes on the political economy of sex*. New York: Montly Rewiew Press
- Granberg, Gunnar, 1978. Kyrkan och folktron. I *Folkdikt och folktro*. Rooth, Anna Birgitta (red), Lund: Liber Läromedel
- Greiff, Mats 2001. Att synliggöra det som osynliggjorts. Nya perspektiv inom ett ämne. Exemplet kvinnor, genus och historia. I *Genusperspektiv på förskola, skola och utbildning*. Rapport om utbildning 1/2001
- Hagemann, Gro och Åmark, Klas. 2000. Från ”husmorskontrakt” till ”jämsällhdhetsktrakt”. Yvonne Hirdmans genusteori. I *Häftet för kritiska studier*. nr 2 2000

- Hellmark Lindgren, Birgitta. 2000. Från kön till genus tur och retur? Den gravida kroppen som betydelsebärande. I *Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning*. Andersson, Gudrun (red), Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 24
- Hirdman, Yvonne. 1988. Genussystemet: Reflexioner kring kvinnors sociala underordning. I *kvinnovetenskaplig tidskrift* vol 9, nr 3
- Hirdman, Yvonne, 1994. Vad är kvinnohistoria? I *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Hirdman, Yvonne m fl (red). Stockholm: Sveriges utbildningsradio
- Hirdman, Yvonne. 2000. Om genuskontrakt. I *Häftan för kritiska studier*. nr 2 2000
- Hirdman, Yvonne. 2001. *Genus – om det stabilas föränderliga former*. Malmö: Liber
- Hirdman, Yvonne. 2004. Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. I *Genushistoria – En historiografisk exposé*, Carlsson Wetterberg, Christina och Jansdotter, Anna (red), Lund: Studentlitteratur
- Häthén, Christian och Nilsén, Per. 2004. Svensk historisk lagbok. Rättshistoriska källtexter. Lund: Studentlitteratur
- Jansson, Karin. 1996. Kvinnofrid ur olika perspektiv – våldtäkt, kvinnorov och andra sexuella övergrepp cirka 1600-1900. I *Kvinnorna och rätten. Från stormaktstid till rösträttsstrid*. Granström, G. Andersson, Gudrun. Jansson, Karin och Oja, Linda Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag AB
- Jansson, Karin. 2000. Bakom normen. Kvinnofrid och genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige. I *Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning*. Andersson, Gudrun (red), Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 24
- Jansson, Karin. 2002. *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-2800*. Uppsala: Studia Historica Upsaliensia
- Johansen, Jens Chr. V. 1987. Danmark: anklagelsernas sociologi. I *Häxornas Europa*. Ankarloo, Bent och Henningsen, Gustav (red.). Lund: Rättshistoriska Studier
- Lagerlöf-Génétay, Birgitta. 1990. *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671. Baggrund i Övre Dalarna. Social och eklektisk kontext*. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Larsson, Lars-Olof. 1974. *Historia om Småland*. Växjö: Bokförlaget Diploma
- Lennartsson, Malin. 1999. I säng och säte. Relationerna mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland. Lund: Lund University Press
- Lindkvist, Thomas och Sjöberg, Maria. 2003. *Det svenska samhället 800-1720. Klerkernas och adelns tid*. Lund: Studentlitteratur
- Losman, Beata. 1994. Kvinnornas medeltida historia I Västeuropa. I *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Hirdman, Yvonne m fl (red). Stockholm: Sveriges utbildningsradio
- McKay, John P. Hill, Bennett D. Buckler, John och Ebrey Buckley Patricia. 2004. *A History of World Societies*. Sixth edition. Boston, New York: Houghton Mifflin Company
- Monter, William E. 1987. Skandiniens häxväsen i ett engelsk-amerikanskt perspektiv. I *Häxornas Europa*. Ankarloo, Bengt och Henningsen, Gustav. Lund: Rättshistoriska Studier
- Nordin, Svante. 1996. Historia underifrån. En kritisk granskning. I *Tvärsnitt* nr 3 1996
- Oja, Linda. 1996. Magimålen aktörer. I *Kvinnorna och rätten. Från stormaktstid till rösträttsstrid*. Granström, G. Andersson, Gudrun. Jansson, Karin och Oja, Linda Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag AB
- Oja, Linda. 1999. *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Sallman, Jean-Michel. 1992. *Häxor djävulens förbundna*. Stockholm: Bergs förlag AB
- Schön, Ebbe. 1986. *Älvor, vättar och andra väsen*. Kristianstad: Rabén & Sjögren
- Schön, Ebbe. 1991. *Häxor och trolldom*. Kristianstad: Rabén & Sjögren
- Schön, Ebbe. 2004. *Folktrons ABC*. Malmö: Carlsson bokförlag

- Schön, Ebbe. 2002. *Folketro om ödet och lyckan*. Uddevalla: Bokförlaget natur och kultur, Stockholm
- Scott, Joan. 2004. Genus – en användbar kategori i historisk analys. I ”*Genushistoria – En historiografisk exposé*”, Carlsson Wetterberg, Christina och Jansdotter, Anna (red), Lund: Studentlitteratur
- Stadin, Kekke. 2004. *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press
- Sörlin, Per. 1993. *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635-1754*. Umeå: Almqvist & Wiksell
- Tegler Jerselius, Kristina. 2003. *Den stora häxdansen: vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Thurén, Torsten. 1991. *Vetenskapsteori för nybörjare*. Liber AB:Stockholm
- Vetenskapsrådet. *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Tillhandahållet av humanistiska institutionen, Växjö universitet
- Östling, Per-Anders. 2002. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser. En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. Uppsala: Etnolore

8.3 Internetadresser

Dagen:

<http://www.dagen.se/nyheter/artikel.asp?ID=95856>

Nationalencyklopedin:

<http://www.ne.se>

Sveriges Radio:

<http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?artikel=694682>

<http://www.sr.se/cgi-bin/jamtland/nyheter/artikel.asp?artikel=694608>

<http://www.sr.se/cgi-bin/stockholm/nyheter/artikel.asp?artikel=604248>

<http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?artikel=763839>

Bilaga 1

Sammaledis wart och Kristin i Hultaby frij sagt för thett truldoms rychte hon war wti kommit, effter henne sådant kunne öffuerbetyga, antingen medh skäll eller beuijs

Kom för rätta Anders Jonson i Måganäs föregiffwandes, huruledes hans köö hade mist sijn miölcknan, så att then ena dagen miste een koo miölcken, then andra dagen miste ten andra koo miölcken, then trdie dagen miste then tredie koon miölcken, och så framåth, oansett att han midler tijdh hade grannan acht och varetecht på boskapen, att han hade kunnett utspaana och ypija, huem sådant skulle hafwa giort...Och sådanne hennes selsamme åtheffwer, som hon sigh haffwer företagit, fatade han en mistancka till henne, att hon skulle hafwa honom ifrån nyttian aff hans köö. Men Ingier wille sigh herutinnan förswara, förebärandes och sade att en gånge qwinna henne sådant lärt hade, till att giöra, för thett Ingiers köö hade mist miölcknan. Om thetta målet bleff upsat till vjdere ransakningh, och för:ne Ingier togs i starke borgon

Samma dag kom för rätta Swen Stenson i Espenäs, och blef beklagadt att han om Juldagh mot aftonen kom till Jöns i Vigåsa (: Hwilken låg slätt för döden :) och tog hutt sin knif och skaar itt stycke aff nagelen på den siukes tummelfinger, och den siuke eij annat wiste än att Swen giömde styckett i sin Pungh. Detta hade den siuke bekiendt för sin hustru och sin mågh i Rya, dett Swen icke neka kunne, och bekiende han att dett skedde uthi druckenskap och inthz ondt wiste der med. Men effter det skedde om Juldagh mendte folkett att han dermed skulle bruka eller weta någor wijskpelighz. Derföre utfäste Swen en 6-manna Ed till nästa tingh

war aldrig beröchtadt för någon troldom

frijsagd

... sade hun wille lära honom huru han skulle taga en eckpäll ok slå igenom en åcker ren ok ther skulle han stinga igenom thett hulitt 3 rogh brödz bitta ok 3 fiska bijtta och 3 kiött bijda en söndagz morgon för en solen gick up them skulle the båda ätta sedan skulle ingen hwarcken under eller offwan iorden theras kierlighet åtskillija...ther före bleff affsagdt för rätta att för:de Oluffz hustru ij Hårnäs skulle fly sigh sin sagisman till städis eller hun skulle stå skriff.

...hun skulle taga en kalff ij en seck ok bärta honom ansådis tree gonger omkringh stuffwan ok sedan stoppa honom igenom finsterijdh på stuffwan ther effter skulle hun fåå boott på, hwilcket ok så skeede, så ok giorde.

...samme dagh bleff hans oxe galen, thå sende han budh till för:de Elin att hwatt hans oxe icke fick bättra skulle hun fåå skam, och strax fick oxen bättra.

...bekientt att 3 eller 4 qwinnor ij Rysby gälldh skulle wara wärre en hun hwilkett hun intitt kunne bewissa, men thetta sade hun ok bekiende att Eskillz hustru ij Horsnäs skulle haffwa graffwitt en kalff ij hennes göningshöij ok wentt alla fyra benen ij wädrin hwatt hun mentte ther medh wiste hun intitt.

Her opå hafwer Bengkt giorditt sin salighetz ed, her på tingett att så tillgånget är som för:tt står; dett qwinnsfolken som hema wåre att bereda maten, såsom ock hela gästabudz lagett witterligitt war. Blef ock så bewijsadt mäd Elines grannar i Horsnäs, att mädh hennes kiör och getter altijdh harar uthann att fölgia, så att de som der omkringh bodde, leede stortt

mhen på sitt sommarsank, och blefwe altijð hararna syndta i gårdarna rundt omkringh der hon bodde...

...in summa ther kunne hwarken tidh eller papir nåå till som för:de Elinis grannar klagar på henne.

bekienner och förnemde Ingeborg, at Elin Essbiörns som först lärde henne att trolle.

liuger på henne.

Men lekeuäll är dett beuissliget, att förnemde Elin hafuer länge stådt vthj vppenbara röchte för trolldom, och hafuer hafdt ett ondt namn, och är beslagen medh signalsser och lefrierij. Och ehuru hon nekar och försuerg sig, så kan man dock ingen loffuen ställa till hennes eder; dy sådant folk hafua försuorett Gudh sin skapare, och effter hon icke får enn af sina granner och grannquinnor som willia giöra henne frij, derföre blef så afdömdt, att förnemde Elin skulle försendas till Calmar och pröfwas på watnet.

...Suenns hustru skulle haffua lägtt en trollpacke till adt förgöre Anders Ödhe, och skulle Suenns mågh Nils Andersson benemdh waradt med Suenns hustru...

Jtem wällagticht Suenn Jönsson i Höcketorp wttfeste enn 12 manne edt för samma trulldoms tillwittellsse på sin hustrus wägnar benemdt Karin Månnse dotter.

Jtem medt sama wttfeste hanss mågh Nilss Andersonn i Båttingetorp en 12 manne edt för sikh om samma trulldoms till wittellsse

...ther till swarade Elin nejij att hun intitt frågade här Carll till för en hennes man war dödh thå bewisdis thett att thå hun talade medh Carll här om, lå hennes förre man siuck ok icke war dödh, ther näst kom hennes förre mandz fader fram för rätta och klagade att then thidh hans son war dödh thå gick han till ok talade Elin till huru hun sikh här före wille förswara, ok sade thett är mig förekommit att ij skulle haffit honom ij en bastuffwa ij itt kaar ok drenkt honom ther uttij, thå lodh han syna honom ok fantz thett att han war blåå om halsen och härarna och wåådth om huffweditt ok lägatt ij thwo dagar...

...thå sade Elin, thett skalt thu fåå skam före, thett Elin näckar här till att hun thett intitt sade, ok thå han skulle draga thedan, hade han en hästt, hwilcken bleff så siuck att han icke orckade att bärra honom him, ok sade att hun wisst hade wisatt fannen effter honom

...thå han kom en fierdingz weij ther ijfrån bleff han gruffweliga siuck klöckttis och orckade intitt, ok thå han kom him bleff han widh sengen liggandes ok låå itt halfftt år för en han kom sikh förre igen, thetta skyllar han allt för:de Elin förre att hun är allt wällandes uttij, hwilken hun hårderliga näckar till allt thetta, uthan thetta bekienner hun att han slogh skålen synder ok förskött hon sikh till wittne, att Peder ij Skeen hade talatt medh hennas man sådan han hade waritt ij bastuffwa, hwilkett wittne ännu intitt kom för rätta.

Strax däreffter när Elin kom till kiörkan, kom hon strax till Märätt och sade: Jag hafwer spordt, att du hafwer skyldt migh för dz att du ej får smör, det skall du få skam före, strax slogh Elin Märätt på munnen, så att både näsa och mun blödde, sedan wantrefz hon, så att hon aldriugh sågh sin helse dagh der effter, och hon trånade ihiel, ok beskyldte ingen annan för sin dödh än Elin...Detta alt är witnadtt med svoren Ed n. Håkon Månsz., Lars i Gnustörp,

her Carl i Rysby, att så skeedt är efter som för:dt står. Dett ock heela Rysby gieldh är kunnogt och Witterligitt...

Och för sin skriftefader bekiende att hon var skyldigh hans död. Då gaav han henne wenskap och befällte den saken Gudh och öfverheten i händer. Det målet att rannsaka skette med flit rannsacad blev och haver det Gudh bättre än ynkelig lösning uppläsit så att man måste ... Därför kunde varken nemnden eller jagh frija hennes lifv då skiöts till hans Kungliga majt..

Skyllade han för:de Brita Arfvidsdäter för sin död, och ingen annan.

Een wisz Ransakningh om Elins bedrifter i Horsnäs, hwilken Wälb. Jöns Jöranson hafwer för den Konungzliga Höghlofligha hoofrätt ahngifwitt Per Ollsson fordom fougde i Sönerbo, att han skulle uthan brådt och föregången dom latitt aflifwa.

...Her om är Elin på åtskilleliga tijder tingförd, och omsiuder afsagt, att hon skalt pröfwat på watnett, hwilkett ock så skedde effter Ståthållarens Edle och Welb. Lasz Christiernsons befalningh opå Jönekiöpingh... När mästermannen war kommen sadhe Per Ollson till honom, Jagh hafwer en qwinna, som du skalt pröfwa på watnett. Och är thett så att du kan tänka att hon är frij, så lätt henne blifwa, du skall få din betalningh lijka fuldt. Men är hon skyldigh så gör dett Wälb:te Ståthållaren hafwer digh befalldt.

När hon nu kom på wattnet, flött hon som en gåås, dett hennes kiörkeherde Her Carl i Ryzby och hela Prästagielledtt stodh och sågh opå. Och effter hon flödt, såsom ock effter hon inthz wille bekienna, eij heller kunne giöre sikh frijh med Lagen, blef hon förd på ett tingh som stod i Anderstad den 28 sept. åhr 1611

Item wittnade Karin ij Bräckentorp samptt Oluff ibit effter sin hustru att för:de Elin ij Hårnäs sade then tidh hun hade waritt på wattnett ok flött, att hun icke hade tridh att hennes Gudh skulle så haffwa swekitt henne.

Item wittnade ok Peder Ollsson att när för:de Elin kom upp aff wattnett skulle hun haffwa sagdt, hade jagh sättat Börett thura ok hafftt min egen serck opå ok bunnitt brysten ådh migh medh en lisssta, thå hade jagh siunckitt.

Item wittnade Peder Ollssons sedell att för:de Elin skulle haffwa sagdt att hun tror att aldrih ingen Gudh wara till.

Derföre blef på näst tilförenne håldna lagting dömda till profuet, att hon skulle profuas på watnet, effter hon godueleligen icke något wille bekienna. [...] Sedann hon kom på watnet, flott hon lättare än någon gåss, så at Mestermannen henne tuå gåner nidstoppade, och hon genast mz hast vpflött, och låg på watnet som et tort trä, det häradz Nemdh och öffur hundrade menniskior åsågo, och hon fick inthz watn i munnen, näsa eller öronn, som andra menniskior, och kunde neppeligen bliffua wåat, vthan när hon kom vp stodh lijka frisk och war genast thör.

Ithem hafur hon och bekiendt, att hon sielf sammankåplade then troldommen som Segret blef siuck aff, och vthj samma förgerningz knuta hafuer warit solfuatrå och harebhen af Biergahara, och bekienner, att then fhule Sathan och hon gjorde harer i dömmelueken af stikke stubber, som ähre brende vthj både endar och kastas widh golfuet, then hon sedann

wiser till sina förlänings bönder, att dijer deres koer, och hade sat hema enn kiätell, som haren skulle spy miölken vthj, och sedann tog hon och kiernade och sedann saltade smöret, brukandes thz som annat smör; af samma hara tog hon bhen och lade vthj förgerninz knutan.

Tå forgångna åhr, fångandet hon och fördes till Jönne-Kiöpingh, gick dher en tidh fångnen, sedan kastades på watnet, Och skarprättare förde henne neder medd en lång stång diupt neder i wattnet, Men hon flööt som en gåås up iginn, Hade för några åhr sedan bekommit sin döm och sagdd ifrån Liffuet. Nu fördes hon åter till Jönnakiöpingh tortur.

Åhr hon skyldigh, då hafwer hon monga asar i hufwudet och på kroppen, och hennes Pattar ähre lutna och dijade, och under then högra Patten finns märket n: en svartbrun växtt. Och när Mästermannen kom in i en stufwa, togh han henne till sigh, och klädde af henne oplöten, så att hon stod basar om bröstten, då blefwo många danneqwinnor inkallade och sågo att hon hade samma märke som Mestermannen omtaladt hade, der opå de sigh storligen förundrade och sade, Inthe hafwa wij sådana märke, eij heller hafwa wij någon tijd sådan seedtt

Och föränn Mestermannen, M(ester) Håkon i Jönekiöping fick see samma trolquinna, sade han huadh tekn hon skulle hafua, så frampt hon war skyldig, nemligen, att hon skulle hafua et merke ofuan för hiertat, antingen på bröstett vnder armerna, eller på härrerna, som Satan skulle suga och dija blodten vthaf henne. Derföre blef hon her för retten afklädh, och merket fans emellan hennes skuldror, nemligen enn rödh patte, så stor som än sopatte.

...klippte Mestermannen håret af henne...att han aldrih befadte mestermannen klippa henne öfwan eller Nedan, eller förelade honom någott sätt att Plåga henne antingen litet eller möckitt; Uthan Mestermannen sade, får jagh eij wilkor att handla med henne på dett sättet Jag plägar med sådana, då må phanin hafwa henne på wattnett.

...hafwa henne i fångzle och låtha Mestermannen Plåga henne; Och der så war, att hon inthz wille bekienna, då skulle hon gifwas löös, men bekiende hon någott, då skulle hon wara sielfdömd. Detta hafwa häradztneinden wittnadt med sin Ed att sålunda afsagdt blef, som före:tt står.

...och godwilleligen bekiende sigh hafwa förgifwitt sin egen Man, och alla så well Präster som ock Nemden och hela häradett med samdrechtiht roop hafwa begäradt att en sådan ogerningz krop skulle tagas af wägen...

Bekienner och, att hon engång hafuer warit i Blåkullan, och säger, att Elin Essbiörns i Vhråsa fick henne bedzell och badh tagga enn kalff, och legga bedzlet i munnen, och kalffuen skulle strax fhara öffur skog och mark, berg och vatn, huilkit och så skedde.

Om bedzlet bekienner hon sålunda, att thz war giort aff jern, som et annat vatnmill, och läder vthj, och bekienner, att första hon war hemkommen ifrån Blåkulla bhar hon bedzlet till sin mesterrinna Ellin Essbiörns i Vhråsa och fick henne thet att gömma. Vnderstundom säger honn, att hon bortkastade bedzlet och wett aldrih huar thz är, huilkit icke är tiltroandes, moste fördenskull granneligen frågas huar bedzlet är, att thet måtte komma ilstades androm teckn."

Och när hon kom i Blåkulla bekienner hon och ther hölss gestebudh, och våro stora sölfkanner, träkanner och annor bohagztygh, och säger, att ther war hennes mester ganska

stor och suart, hafuandes horn i hufvudet och långa huassa klogar på händerna, och sat i högsätet, och then förnembsta trollquinna hoss honom, och sedan enn puke och en trolquinna, emädan rhz rack, famptogos, kystes och huar tog sin sär, och bedrifuo deres handeell mz. Sedan wåro tilsammans mz trä och högges mz och när the twar öffurståndet, fick huar trolquinna sin förläning och sedan gafz orloff.

... och bekienner att hon fick tre gårdar i förläning i Högnalöffz by, och skulle hafua ett l smör och af huar bonde, förutan andra nytta, och hennes harer flydde henne smöret.

När det effter widh pass tre dagar, kom Satan till henne vhtj hennes egen gårdh, och talade henne till, ådtspöriandes om hon wille tiena honom, ther till hon suarade Jaa, och han satte möthe mz henne vhtj skogen widh en backa, dijtt gick hon och när hon kom dijtt, måtte hon mz knäfallande besueria sig mz Satann och rechte honom handh, och vhtloffuade att hon skulle öffurgifua dhen stora Guden och honom aldrig mher tiena.

Ithem bekienner och, att när Ellin Essbiörns i Vhråsa lärde henne trollkonstenn, då skulle hon aldra först försueria Gudh och sin Skapare, och hans son Jesum Christum och hans oskyldiga dödh och pina och gifua sig vhtj Satans wåld, huilkit hon och giorde.

Sedan bekiende hon, att Satan ladhe henne midh och belägrade henne, och säer att han war lodhen och kåldh, och när deet war öffurståndet satte hann det merket på hennes skuldror, och säger, att han dijer henne i sömpnen och ellist quelg henne möckit i sömpnen, och bekienner, att han omgickz medh henne fem gånger för än hon drog till Blåkulla.

Då blef af retten befallat, att alle som tingsöcht hadhe och tilstädess wåro, de skulle falla på deras knä och hierteligen bedia Gudh alzmechtig i himmelen för henne, att hon måtte blifua löss ifrån Satans wåldh, så länge hon kunne komma till at bekienna sanningen.

...att hennes mestare och Lazarum hade warit hoss henne om nattenn och så hårdeligenn förbudett att hon inthet skulle bekienna sig skyldig wara, eij heller beropa några andra, huar hon thet giorde, sade han sig willia handla mz henne i enn ynkellig motto jnnan en kort tidh.

såsom en dömdh trolbacka blifvit afbrendt.